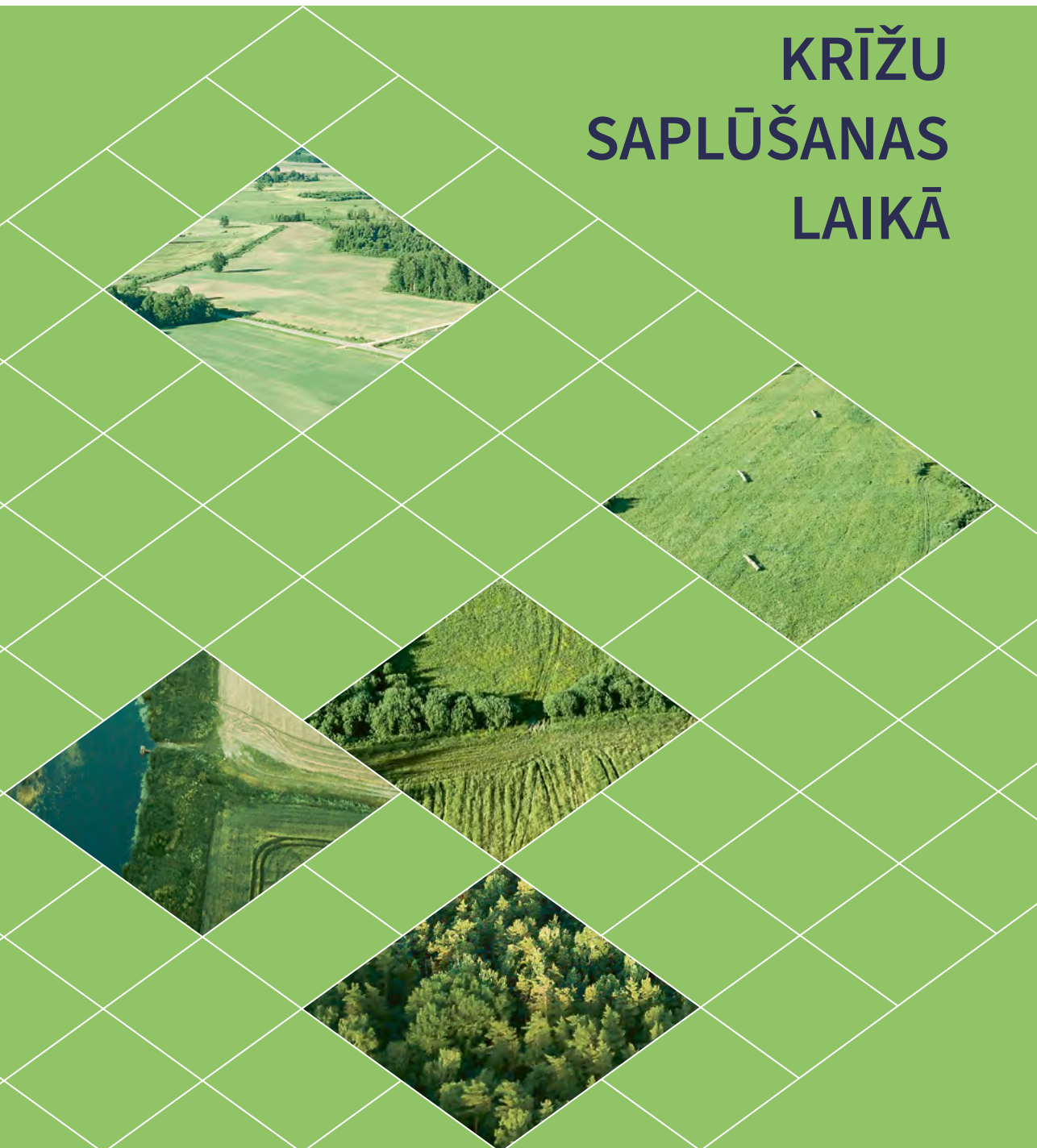

KOPĪGO RESURSU PĀRVALDĪBA

KRĪŽU SAPLŪŠANAS LAIKĀ

KOPĪGO RESURSU PĀRVALDĪBA
KRĪŽU SAPLŪŠANAS LAIKĀ

KOPĪGO RESURSU PĀRVALDĪBA KRĪŽU SAPLŪŠANAS LAIKĀ

UDK 502/504
Ko623

Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā. Aija Zobena, Renārs Felcis (red.).
Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 184 lpp.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**SOCIĀLO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE**
Sociālo un politisko
pētījumu institūts

Zinātniskie redaktori:

Dr. sc. soc. **Aija Zobena**

Dr. sc. soc. **Renārs Felcis**

Recenzenti:

Ph. D. **Andrejs Plakans**, Aiovas Valsts universitāte, ASV, vēstures profesors *emeritus*

Dr. sc. soc. **Līga Paula**, Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes asociētā profesore

Kolektīvā monogrāfija apstiprināta publicēšanai ar LU Humanitāro un sociālo zinātņu padomes 2022. gada 20. oktobra lēmumu (protokols Nr. 12).

Pētījumu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība”, projekta Nr. LZP-2019/1-0319, Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekti (FLPP).

Literārais redaktors Oskars Lapsiņš

Angļu tekstu literārā redaktore Andra Damberga

Maketu un vāka dizainu veidojusi Baiba Lazdiņa

© Elīna Briede, Elgars Felcis, Renārs Felcis, Weronika Felcis,

Jurijs Ņikišins, Ieva Strode, Aija Zobena, 2022

© Latvijas Universitāte, 2022

ISBN 978-9934-18-888-6

ISBN 978-9934-18-889-3 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/krp.22>

Saturs

ievads	10
1. NODAĻA	
Kopīgo resursu pārvaldība: rīcības un attieksmes klimata krīzes laikā	17
<i>Renārs Felcis, Elgars Felcis, Weronika Felcis, Ieva Strode</i>	
1.1. Kopīgo resursu konceptualizācija	26
1.2. Ekoloģiska pilsoņa konceptualizācija	28
1.3. Sociālie kopīgie resursi feminisma perspektīvā	31
2. NODAĻA	
Ilgtspējīgas rīcības un attieksmju pētīšanas metodoloģiskie aspekti	39
<i>Jurijs Ņikišins, Elīna Briede, Renārs Felcis, Weronika Felcis</i>	
2.1. Kvantitatīvā metodoloģija vides attieksmju un uzvedības izpētē	41
2.2. Gadījumu izpētes metodoloģija kopīgo dabas resursu pārvaldības analizē	52
2.3. Feminisma metodoloģijas pieeja sociālo kopīgo resursu izpētes gadījumā	57
3. NODAĻA	
Vides attieksmju un kopīgo dabas resursu gadījumu izpētes rezultāti.....	63
3.1. Vides attieksmju ilgtermiņa tendences	68
<i>Elgars Felcis</i>	
3.2. Kopīgo resursu pārvaldība Gaujas Nacionālajā parkā	79
<i>Renārs Felcis, Jurijs Ņikišins, Elgars Felcis</i>	
3.2.1. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju klimata krīzes uztvere un dabas resursu izmantošana	80
3.2.2. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju attieksme pret konvencionālo un bioloģisko lauksaimniecību	82
3.2.3. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju attieksme un pieredze kopīgo resursu uzturēšanā un saglabāšanā ekoloģisko risku apstākļos	92

3.3. Meža ekosistēmu aspekti meža dabas resursu lietošanā	110
<i>Renārs Felcis</i>	
3.3.1. Meža ekosistēmu vērtējumi un atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju grupās	113
3.3.2. Sadarbība starp dabas aizsardzības jautājumos iesaistītajiem meža apsaimniekošanā	124
3.3.3. Ilgtspējīga meža apsaimniekošana un ekonomiski virzītās darbības meža apsaimniekošanā	127
3.3.4. Sadarbības uzlabojumi ilgtspējīgā meža apsaimniekošanā	129
3.4. Bioloģiskā lauksaimniecība un klimata krīzes resilience	135
<i>Elgars Felcis</i>	
3.5. Sieviešu perspektīva un sociālo resursu izmantošana resilience veidošanā	148
<i>Weronika Felcis, Elgars Felcis</i>	
3.5.1. Sievietes kā riska grupa	150
3.5.2. Sagaidāmās klimata pārmaiņas Latvijā	151
3.5.3. Sociālā kapitāla nozīme sieviešu dzīvē	153
3.5.4. Dažādu risku tipi sievietēm	158
3.5.5. Socializēšana sievietes lomai	162
3.5.6. Īss ieskats par vīriešiem	165
3.5.7. Sievietes klimata krīzes laikā	166
Summary	176
Par autoriem	181

Attēli

1.1. attēls.	Ekonomisko un sociālo sistēmu iesakņotība ekosistēmās	23
2.3.1. attēls.	Fokusa grupu norise	59
2.3.2. attēls.	Fokusa grupas dalībnieču profils	60
3.0.1. attēls.	Uzticēšanās dabas resursu apsaimniekošanā	66
3.0.2. attēls.	Uzticēšanās līdzcilvēku rīcībspējai dabas aizsardzībā	67
3.0.3. attēls.	Uzticēšanās uzņēmēju rīcībspējai dabas aizsardzībā	67
3.1.1. attēls.	Galvenās vides problēmas	69
3.1.2. attēls.	Zināšanas par klimata pārmaiņu faktiem	70
3.1.3. attēls.	Cik nopietna problēma šobrīd ir klimata pārmaiņas	70
3.1.4. attēls.	Mēs pārāk daudz uztraucamies par apkārtējās vides nākotni un nepietiekami – par cenām un darbavietām šodien	71
3.1.5. attēls.	Cilvēki pārāk daudz uztraucas par to, ka cilvēces progress kaitē videi	72
3.1.6. attēls.	Gandrīz viss, ko mēs darām mūsdienās, kaitē videi	72
3.1.7. attēls.	Lai aizsargātu vidi, Latvijai vajadzīga ekonomikas izaugsme	73
3.1.8. attēls.	Ekonomikas izaugsme vienmēr kaitē videi	74
3.1.9. attēls.	Bioloģiskā daudzveidība ir nepieciešama, lai turpmāk nodrošinātu pārtikas, degvielas un medicīnas preces	74
3.1.10. attēls.	Mūsu veselība un labsajūta ir atkarīga no dabas un bioloģiskās daudzveidības	75
3.1.11. attēls.	Lai aizsargātu dabas vērtības, Latvijā būtu jāveido jaunas aizsargājamās dabas teritorijas	75
3.1.12. attēls.	Daba pati spēj neitralizēt industriālo valstu radīto piesārņojumu	76
3.1.13. attēls.	Es rīkojos tā, kā ir labāk videi, pat ja tas maksā dārgāk vai prasa vairāk laika	76
3.1.14. attēls.	Ekoloģiski orientētas rīcības no 2010. līdz 2021. gadam	77
3.1.15. attēls.	Iztikšanas ilgums pēkšņu ienākumu zaudēšanā	78
3.2.1. attēls.	Atbalsts tikai bioloģiskajam GNP. Atbilžu biežumsadalījumi	87
3.2.2. attēls.	Ekoloģiskās attieksmes indeksa histogramma, indeksa vērtību biežumsadalījumi	88
3.2.3. attēls.	Respondentu aktivitātes GNP	99

3.3.1. attēls.	Meža resursu lietošanas īpatsvars	115
3.3.2. attēls.	Meža resursu lietošana meža resursu lietotāju klāstos	117
3.3.3. attēls.	Meža resursu lietotāju klāstu respondentu vidējais vecums	118
3.3.4. attēls.	Meža ekosistēmu vērtējums	119
3.3.5. attēls.	Atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju un sociāli demogrāfiskajās grupās	122
3.4.1. attēls.	Bioloģiski sertificētās lauksaimniecībā izmantojamās zemes īpatsvars kopējā lauksaimniecības zemē (%)	136
3.4.2. attēls.	Bioloģiski audzēto lauksaimniecības kultūru un lauksaimniecības dzīvnieku īpatsvars (%)	137
3.5.1. attēls.	Gada vidējā gaisa temperatūra Latvijā laika periodā no 1961. līdz 2020. gadam	152
3.5.2. attēls.	Karikatūra, kas ilustrē globālo krīžu riska prioritātes	155
3.5.3. attēls.	Karikatūra par papildu darbiem sievietēm ceļā uz personīgo attīstību	157
3.5.4. attēls.	Karikatūra par psiholoģiskās ievainojamības neredzamību ...	160
3.5.5. attēls.	Vardarbības, ievainojamības un atstāšanas novārtā saistība ...	162
3.5.6. attēls.	Neviennozīmīgs viedoklis par vīriešu lomu sieviešu resiliencē	166
3.5.7. attēls.	Sieviešu resilienci pret klimata krīzi stiprinošie un vājinošie faktori	168

Tabulas

2.1.1. tabula.	Jautājumi ekoloģiskās uzvedības mērīšanai	44
2.1.2. tabula.	Jautājumi ekoloģisko attieksmju mērīšanai	45
2.1.3. tabula.	Atbildības par vides stāvokli un tās sadalījumu jautājumi ISSP Vide pētījumos	46
2.1.4. tabula.	SUSTINNO un <i>Gatavi pārmaiņām</i> jautājumi par atbildību dabas resursu pārvaldībā	48
2.1.5. tabula.	ISSP jautājumi par galvenajām vides problēmām	48
2.1.6. tabula.	<i>Gatavi pārmaiņām</i> jautājumi par galvenajām vides problēmām	49
2.1.7. tabula.	SUSTINNO vides problēmas	50
2.3.1. tabula.	Fokusa grupas dalībnieču profils	60
3.2.1. tabula.	Demogrāfisko rādītāju īpatsvars (%) pirms un pēc datu svēršanas (<i>Gatavi pārmaiņām</i> , 2020, marts)	86
3.2.2. tabula.	Atbalsts tikai bioloģiskajam GNP. Vidējie rādītāji	86
3.2.3. tabula.	Ekoloģiskās attieksmes indeksa deskriptīvās statistikas rezultāti	88
3.2.4. tabula.	Fokusa grupas diskusijas dalībnieku raksturojošās iezīmes	96
3.2.5. tabula.	Respondentu demogrāfiskie rādītāji (<i>Gatavi pārmaiņām</i> , 2022b, aprīlis)	98
3.3.1. tabula.	Meža resursu lietotāju izlases sastāvs pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm	112
3.3.2. tabula.	Meža resursu tēmas aptaujas anketā	113
3.3.3. tabula.	Meža ekosistēmu vērtējums un atbalsts noteiktām darbībām aptaujas anketā	113
3.3.4. tabula.	Bioloģiskās daudzveidības vērtējums un atbalsts noteiktām darbībām aptaujas anketā	114
3.3.5. tabula.	Meža resursu lietotāju klasteri	116
3.3.6. tabula.	Atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju klasteru respondentu vidū	120
3.3.7. tabula.	Faktoloģisku jautājumu piemēri no kvantitatīvā instrumentārija un tiem atbilstošie potenciālie saistību jautājumi	123
3.5.1. tabula.	Vardarbības un izmantošanas veidi	159

Ievads

Arvien biežāk un uzstājīgāk dažādu nozaru zinātnieki atgādina par klimata krīzi un tās radītajiem riskiem, kas kļūst arvien sarežģītāki un grūtāk pārvaldāmi un var radīt gan reģionālas, gan plašas tautsaimniecības un dažādu sabiedrības dzīves sektoru katastrofu kaskādes, un aicina pievērsties katastrofālo klimata pārmaiņu izpētei (Kemp et al., 2022). Izpratne par potenciālajiem riskiem ir svarīga, lai tiem sagatavotos un saglabātu sociālās sistēmas dzīvotspēju, tostarp reaģējot uz ārkārtas situācijām, kas varētu izveidoties. Ir svarīgi ne tikai izprast klimata krīzes dinamiku un tās ilgtermiņa ietekmi uz ekosistēmu, bet arī pievērsties sociālās sistēmas noturības un dzīvotspējas iespējamo scenāriju analīzei. Savu ieguldījumu šajā izpētes laukā sniedz Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas ietvaros Latvijas Universitātes (LU) Sociālo zinātņu fakultātes (SZF) Sociālo un politisko pētījumu institūtā (SPPI) laikā no 2019. līdz 2022. gadam īstenotais projekts “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” (LZP-2019/1-0319) (projekta vadītājs LU SZF SPPI vadošais pētnieks Jurijs Ņikišins).

Projekta galvenais mērķis bija izpētīt pastāvošās prakses kopējo dabas resursu pārvaldībā, veidot sabiedrībā izpratni par notiekošo vides sabrukumu, kas rada arvien lielāku spiedienu uz ekosistēmām un sociālajām kopienām, kā arī novērtēt sabiedrības spēju reaģēt uz to sociālās un ekonomiskās realitātes Latvijas reģionos kontekstā. Pētnieki īpašu uzmanību veltīja globālā riska ietekmes uz Latviju novērtējumam ilgtspējīgas resursu pārvaldības kontekstā, ņemot vērā vides pārmaiņas un to sociālo ietekmi. Pētījuma gaitā tika noteikti konkrēti kopējo dabas resursu (Gaujas Nacionālā parka, mežu ekosistēmu) izpētes gadījumi. Izpētes virzienu identificēšanā un pētāmo problēmu definēšanā, kā arī pētījuma rezultātu aprobācijā tika iesaistīti kopējo dabas resursu (zeme, mežs, ūdeņi, apūdeņošanas sistēmas utt.) lietotāji un īpašnieki, pašvaldību un ar to apsaimniekošanu saistīto valsts aģentūru darbinieki un citi ieinteresēto pušu pārstāvji. Vispirms tika veikta paplašināta kopējo dabas resursu apsaimniekošanas dalībnieku attieksmes un prakses analīze, kam sekoja otrās kārtas pētījums, kurā pirmās kārtas atklājumi apvienoti ar pašpārbaudi un pašvirzību, lai vadītu ieinteresēto pušu pārstāvju

gatavību pārmaiņām. Šajā procesā pētnieki kopā ar iesaistītajiem ieinteresēto pušu pārstāvjiem koprades procesā nonāca pie pētniecības rezultātiem un to aprobācijas praktiskajā kopējo resursu apsaimniekošanā. Viens no nozīmīgākajiem pētījuma rezultātiem ir akadēmiskās kopienas sadarbība ar ieinteresētajām personām – praktiķiem, kopīgo dabas resursu apsaimniekotājiem, NVO sektora pārstāvjiem, kopienām, kas iesaistītas vietējo dabas resursu attīstībā un pārvaldībā.

Lai gan zinātnieki raida arvien satraucošākus “brīdinājumus cilvēcei” (Ripple et al., 2017) par klimata pārmaiņu katastrofālo dinamiku (IPCC, 2018; IPCC, 2021; IPCC, 2022), kas pārsniedz planētas spējas tām pielāgoties robežas (Steffen, et al. 2015), pāreju uz *Hothouse Earth* stāvokli (Steffen et al., 2018), turpmāku bioloģiskās daudzveidības iznīcināšanu (Ceballos et al., 2017; Sánchez-Bayo & Wyckhuys, 2019) un citas mūsu attīstības un izaugsmes blaknes (Beck, 2009; D’Alisa et al., 2015), salīdzinoši maz uzmanības planētas ilgtspējības problēmai ir veltīts Centrālajā un Austrumeiropā. Zinātniskajā literatūrā par ilgtspējību dominē autori no Rietumeiropas un Ziemeļamerikas (Buttel, 2006).

Dabas resursu pārvaldības un apsaimniekošanas izpēte no sociālo zinātņu perspektīvas ir svarīga gan tāpēc, ka šeit vides, sociālo un ekonomisko aspektu mijiedarbības rezultāti pārveido kā biofizikālo, tā sociālo realitāti, gan tāpēc, ka šī “ekoloģiskā plaisa” (Foster, York, & Clark, 2010) ikdienas aktivitātēs nav tik viegli pamanāma (Felcis & Felcis, 2019). Dabaszinātnieki pievēršas visai komplicētās biofizikālās realitātes pārmaiņu izpētei, atstājot novārtā sabiedrības reakcijas uz šīm pārmaiņām analīzi. Straujās dabas vides pārmaiņas Latvijā pēdējā desmitgadē rada nopietnus izaicinājumus visos sociālās sistēmas līmeņos (sabiedrības/sistēmiskā, kopienas un indivīda) gan kopīgo dabas resursu pārvaldības, gan komplikēto globālo klimata krīžu izpratnes ziņā (Felcis & Felcis, 2019). Tāpēc pētījumā tika formulēti divi pētnieciskie jautājumi:

- Vai Latvijas sabiedrībā ir izpratne par klimata pārmaiņām/klimata krīzi, īpaši ņemot vērā to, ka ārpus zinātnieku aprindām ekoloģiskās situācijas dramatisms bieži vien netiek novērtēts, par ko liecina tas, ka Latvijas iedzīvotāju informētība par klimata pārmaiņām ir viena no zemākajām ES (skatīt rezultātus no īpašā Eurobarometra 459. Klimata pārmaiņas; Eiropas Savienība, 2017).
- Vai Latvijas sabiedrība ir gatava mainīt savas dabas resursu pārvaldības un apsaimniekošanas prakses, ņemot vērā ambivalenci, ko rada gan globālais spiediens dziļākas klimata krīzes izpratnes virzienā, gan postpadomju pārejas procesu īpatnības un attīstības paradigmas hegemonijas kritika (D’Alisa et al., 2015). Kā šī spriedze Latvijas laukos sadzīvo ar individuālajām izdzīvošanas stratēģijām un dominējošajām ražošanas intensifikācijas stratēģijām (Cimdiņa & Raubiško, 2012).

Kolektīvā monogrāfija “Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā” (zinātniskie redaktori Aija Zobena un Renārs Felcis) apkopo galvenās pētnieciskā projekta atziņas.

Monogrāfiju ievada pirmajā nodaļā “Kopīgo resursu pārvaldība: rīcības un attieksmes klimata krīzes laikā” tās autori Renārs Felcis, Elgars Felcis, Weronika Felcis un Ieva Strode izvērs krīžu saplūšanas pamatojumu un pievēršas dažādiem kopīgo resursu pārvaldības problemātikas teorētiskajiem aspektiem. Kopīgo resursu pārvaldības konceptuālā analīze akcentē to specifiku privāto un publisko resursu kontekstā, balstoties uz Elinoras Ostromas (*Elinor Ostrom*) resursu pārvaldības izpratni. Seko ekoloģiska pilsoņa konceptualizācija, iezīmējot ekoloģiskās dimensijas aktualizēšanos pilsonības izpratnē līdz ar klimata pārmaiņu kā krīzes un katastrofas interpretāciju, sagaidot no “laba pilsoņa” ekoloģiski atbildīgu dzīvesveida politiku. Nodaļu noslēdz resursu pārvaldības analīze no ekofeminisma perspektīvas.

Otrajā nodaļā “Ilgtspējīgas rīcības un attieksmju pētīšanas metodoloģiskie aspekti” tās autori Jurijs Ņikišins, Elīna Briede, Renārs Felcis un Weronika Felcis raksturo projekta gaitā veikto datu iegūvi un analīzi. Kvantitatīvie pētījumi projekta ietvaros iekļāva gan primāro, gan sekundāro datu vākšanu un analīzi. Tā bija vērsta uz Latvijas sabiedrības viedokļu dabas resursu pārvaldības jautājumos analīzi, ekoloģiskās attieksmes (*environmental attitudes*) un ekoloģiskās uzvedības (*environmental behaviour*) indikatoru mērīšanu. Lai iegūtu primāros datus, tika veiktas Latvijas iedzīvotāju (kā arī noteiktos reģionos un teritorijās dzīvojošo pie mērķa grupām piederīgo) socioloģiskās aptaujas 2020. un 2021. gadā (Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021), respondentu intervēšanā piesaistot sabiedriskās domas izpētes uzņēmumus. Aptauju veikšana ar viena gada pārtraukumu ļāva novērot un salīdzināt īstermiņa tendences viedokļu, attieksmju un uzvedības dinamikā. Sekundārie dati tika iegūti no Starptautiskā sociālā pētījuma programmas (*International Social Survey Programme, ISSP*) aptaujām 2000. un 2010. gadā (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012) un no valsts pētījuma programmas “Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā” (SUSTINNO) ietvaros 2017. gadā veiktās aptaujas (SUSTINNO, 2017).

Dažādu kopīgo resursu pārvaldības kvalitatīvās analīzes pamatā ir vairāki izpētes gadījumi:

- Gaujas Nacionālais parks – konkrēta, bet vienlaikus ekosistēmās skaidri nenodalīta teritorija ar nespecifiskiem dabas aizsardzības marķieriem, kur var pastāvēt *frīraideru* jeb nerēķinieku (*free-rider*) problēma;
- meža ekosistēma – **kopīgas prakses** bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai, dabas aizsardzības plašākā nozīmē pasākumi;

- bioloģiskā lauksaimniecība un agroekoloģija – **ekonomiskās un ekosistēmas mijiedarbība**: lauksaimnieciskās darbības un ekosistēmas mijiedarbība, bioloģiskās saimniekošanas un konvencionālās lauksaimniecības attiecības;
- dažādas lauku sieviešu sociāli ekonomiskās grupas, īpaši sociālā riska grupas – **sociālo resursu pārvaldība**.

Monogrāfijas trešā nodaļa “Vides attieksmju un kopīgo dabas resursu gadījumu izpētes rezultāti” iepazīstina ar projektā veikto pētījumu rezultātiem.

Līdztekus pētnieciskajām aktivitātēm projekta īstenošanas gaitā liela uzmanība tika pievērsta pētniecības sasaistei ar izglītības procesu un studējošo iesaistei pētniecībā, studiju programmas pilnveidošanai. Daļa lauka darba tika veikti studiju kursa “Socioloģiskā pētījuma process” ietvaros. Šis ir LU SZF Socioloģijas studiju nodaļā realizētās bakalaura studiju programmas “Socioloģija” A daļas studiju kurss. Kursa mērķis ir iepazīstināt studentus ar lietišķa socioloģiska pētījuma veikšanas un īstenošanas posmiem. Šajā studiju kursā 2019./2020. un 2021./2022. akadēmiskajā gadā pasniedzēju vadībā tika veikti vairāki pētījumi projekta vajadzībām. Šo pētījumu ziņojumi ir izmantoti daļas šīs monogrāfijas apakšnodaļu tapšanā.

Apakšnodaļā “Vides attieksmju ilgtermiņa tendences” Elgars Felcis secina, ka dati, kas iegūti laikposmā no 2000. līdz 2021. gadam, iezīmē cerīgas tendences un liecina par atbildīgākām vides aizsardzības rīcībām. Tajā pašā laikā citas tendences atklāj nespēju lauzt uz ražošanas intensifikāciju orientētās attīstības paradigmas, kas noteikušas Latvijas ekonomikas un sabiedrības attīstību šajās desmitgadēs.

Apakšnodaļā “Kopīgo resursu pārvaldība Gaujas Nacionālajā parkā” tās autori Renārs Felcis, Jurijs Ņikišins un Elgars Felcis apkopojuši viņu vadībā veikto studentu pētījumu rezultātus – analizējot Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju klimata krīzes uztveri un dabas resursu izmantošanas kontekstu (3.2.1. nodaļa), iedzīvotāju attieksmi pret konvencionālo un bioloģisko lauksaimniecību gan lauksaimnieciskās produkcijas ražošanas, gan patēriņa aspektā (3.2.2. nodaļa), pievēršoties arī tūrisma radītajiem ekoloģiskajiem riskiem (3.2.3. nodaļa).

Apakšnodaļā “Meža ekosistēmu aspekti meža dabas resursu lietošanā” Renārs Felcis, balstoties uz viņa vadībā studentu veiktajiem pētījumiem, pievēršas detalizētai dažādu meža īpašnieku grupu meža apsaimniekošanas praksi analīzei. Kopumā var secināt, ka arī ekonomiski ievirzīti meža īpašnieki (meža resursu lietotāji, kuri veic saimniecisko darbību mežos) atjauno, kopj mežus, līdzīgi kā citi meža resursu lietotāji piekrīt vērtējumiem par meža ekosistēmu pārāk intensīvu izmantošanu, tomēr atturas atbalstīt darbības, kas to ierobežotu.

Nākamajā apakšnodaļā Elgars Felcis, balstoties uz studentu izpildītu pētījumu, pievēršas bioloģiskās lauksaimniecības potenciāla adaptēties klimata krīzei

analīzei. Latvijas sabiedrība vēlētos plašāku bioloģiskās lauksaimniecības produkcijas pieejamību, taču politiskās gribas trūkums un industriālo lauksaimnieku lobija ietekme bremsē šā sektora attīstību.

Monogrāfiju noslēdz Weronikas Felcis un Elgara Felča veiktā analīze par sieviešu perspektīvu un sociālo resursu izmantošanu resilience veidošanā. Arī šajā apakšnodaļā ir izmantots Weronikas Felcis vadībā veikts studentu pētījums. Analīzes rezultāti ļauj izdarīt secinājumus par Latvijas sieviešu sociālo neaizsargātību klimata krīzes kontekstā un iezīmē turpmākos pētījumu virzienus – vairāk pievērsties sieviešu no sociālā riska grupām situācijas analīzei, veicot aptauju un plašāku statistikas datu analīzi, lai sagatavotu rīcībspolitikas rekomendācijas sieviešu neaizsargātības klimata krīzes aspektā pārvarēšanai.

Pateicības

Kolektīvās monogrāfijas autori izsaka pateicību visiem, kuri veicināja šā darba tapšanu. Īpaši pateicamies LU SZF socioloģijas bakalaura studiju programmas studējošajiem, kuri pasniedzēju vadībā iesaistījās pētnieciskā darba procesā un kopā ar projekta “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” (LZP-2019/1-0319) pētnieku komandu piedalījās lauka darba jeb datu ieguvē pētījumu projekta vajadzībām:

- 2021. gada absolventiem Diānai Lavskai, Līvai Lieknei, Sonorai Kļaviņai, Leonardam Kokorevičam, Madarai Plūmei, Laumai Rozentālei, Harijam Simsonam, Sandrai Tajarovai, Monikai Varakušīnai, Jānim Žaltkovskim, un socioloģijas bakalaura studiju programmas studentiem 2021./2022. akadēmiskajā gadā Signei Budrei, Lūcijai Ceicānei, Ancei Ludboržai, Martai Skrubei, Lāsmāi Stabingei un Rūdolfam Aleksandram Strodam, kuru iegūtie dati izmantoti 3.2. apakšnodaļas “Kopīgo resursu pārvaldība Gaujas Nacionālajā parkā” tapšanā;
- socioloģijas bakalaura studiju programmas studentiem 2021./2022. akadēmiskajā gadā Ketri Lainei Blūmai, Danielam Dukaļskim, Līnai Liepai, Felicitai Luīzei Osvaldei un Sintijai Zukulei un socioloģijas bakalaura programmas absolventei Paulai Elīzai Titānei, kuru iegūtie dati izmantoti 3.3. apakšnodaļas “Meža ekosistēmu aspekti meža dabas resursu lietošanā” tapšanā;
- socioloģijas bakalaura studiju programmas studentēm 2021./2022. akadēmiskajā gadā Mārai Jarmakovičai, Lindai Elzai Ozoliņai un Ievai Rencei, kuru iegūtie dati un analīze par bioloģiskās lauksaimniecības potenciālu adaptēties klimata krīzei izmantoti 3.4. apakšnodaļā “Bioloģiskā lauksaimniecība un klimata krīzes resilience”;

- socioloģijas bakalaura studiju programmas studentēm 2021./2022. akadēmiskajā gadā Andželikai Čači, Marijai Fjodorovai, Aleksandrai Možarovai un Sindijai Zēnai, kuras līdzdarbojās datu iegūšanā Latvijas sieviešu sociālās neaizsargātības klimata krīzes kontekstā analīzei.

IEVADĀ IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Buttel, F. H. (2006). Sustaining the unsustainable: agro-food systems and environment in the modern world. In P. Cloke, T. Marsden & P. Mooney (eds), *Handbook of Rural Studies* (pp. 213–229). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Ceballos, G., Ehrlich, P. R., & Dirzo, R. (2017). Biological annihilation via the ongoing sixth mass extinction signaled by vertebrate population losses and declines. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 114 (30): 6089–6096. <https://doi.org/10.1073/pnas.1704949114>
- Cimdiņa, A., & Raubiško, I. (2012). *Cilvēks un darbs Latvijas laukos: Sociālantropoloģisks skatījums*. Rīga: Zinātne.
- D'Alisa, G., Demaria, F., & Kallis, G. (eds). (2015). *Degrowth : A vocabulary for a new era*. London: Routledge.
- Eiropas Savienība. (2017). Special Eurobarometer 459. Climate change. https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/report_2017_en.pdf
- Felcis, R., & Felcis, E. (2019). Iedzīvotāju attieksmes un uzvedība vides un ekoloģijas problēmu kontekstā. Grām.: I. Mieriņa (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2017/2018. Sabiedriskā labuma radišana un kolektīvo resursu nosargāšana Latvijā* (92.–101. lpp.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. <https://doi.org/10.22364/lvpta.2017.2018>
- Foster, J. B., York, R., & Clark, B. (2010). *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. [Kindle Edition]. New York: Monthly Review Press.
- IPCC. (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. [Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H. O., Roberts, D., Skea, J., Shukla, P. R., Pirani, A., Moufouma-Okia, W., Péan, C., Pidcock, R., Connors, S., Matthews, J. B. R., Chen, Y., Zhou, X., Gomis, M.I., Lonnoy, E., Maycock, T., Tignor, M., & Waterfield, T. (eds)]. <https://www.ipcc.ch/sr15>
- IPCC. (2021). Climate Change 2021: *The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S. L., Péan, C., Berger, S., Caud, N., Chen, Y., Goldfarb, L., Gomis, M. I., Huang, M., Leitzell, K., Lonnoy, E., Matthews, J. B. R., Maycock, T. K., Waterfield, T., Yelekçi, O., Yu, R., & Zhou, B. (eds)]. Cambridge University Press. Retrieved May 20, 2022, from www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/
- IPCC. (2022). Summary for Policymakers [H. O. Pörtner, D. C. Roberts, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösche, V. Möller, & A. Okem (eds)]. In *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, M. Tignor, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösche, V. Möller, A. Okem, & B. Rama (eds)]. Cambridge University Press. Retrieved May 20, 2022, from www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/

- Kemp, L., Xu, C., Depledge, J., Ebi, K. L., Gibbins, G., Kohler, T. A., Rockström, J., Scheffer, M., Schellnhuber, H. J., Steffen, W., & Lenton, T. M. (2022). Climate Endgame: Exploring catastrophic climate change scenarios. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(34), e2108146119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108146119>
- Ripple, W., Wolf, C., Newsome, T., Galetti, M., Alamgir, M., Crist, E., Mahmoud, M. I., & Laurance, W. (2017). World Scientists' Warning to Humanity. *Bioscience*, 67(12), 1026–1028. <https://doi.org/10.1093/biosci/bix125>
- Sánchez-Bayo, F., & Wyckhuys, K. A. G. (2019). Worldwide decline of the entomofauna: A review of its drivers. *Biological Conservation*, 232: 8–27.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., de Vries, W., de Wit, C. A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G. M., Persson, L. M., Ramanathan, V., Reyers, B., Sörlin, S. (2015a). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 342(6223). <https://doi.org/10.1126/science.1259855>
- Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K., Lenton, T. M., Folke, C., Liverman, D., Summerhayes, C. P., Barnosky, A. D., Cornell, S. E., Crucifix, M., Donges, J. F., Fetzer, I., Lade, S. J., Scheffer, M., Winkelmann, R., Schellnhuber, H.J. (2018). Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 115 (33): 8252–8259. <https://doi.org/10.1073/pnas.1810141115>

APTAUJU DATI

- Gatavi pārmaiņām. (2020). *Socioloģiskā aptauja projektā "Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība"* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".
- Gatavi pārmaiņām. (2021). *Socioloģiskā aptauja projektā "Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība"* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".
- ISSP Research Group. (2003). *International Social Survey Programme: Environment II – ISSP 2000*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3440 Data file Version 1.0.0., Ddoi:10.4232/1.3440
- ISSP Research Group. (2012). *International Social Survey Programme: Environment III – ISSP 2010*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5500 Data file Version 2.0.0., Ddoi:10.4232/1.11418
- SUSTINNO. (2017). *Socioloģiskā aptauja projektā "Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā SUSTINNO"*. Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".

1. NODAĻA

Kopīgo resursu pārvaldība: rīcības un attieksmes klimata krīzes laikā

Renārs Felcis
Elgars Felcis
Weronika Felcis
Ieva Strode

1.1. Kopīgo resursu konceptualizācija

1.2. Ekoloģiska pilsoņa konceptualizācija

1.3. Sociālie kopīgie resursi feminisma perspektīvā

Pētnieciskā projekta “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” mērķis ir izpētīt esošās prakses kopējo resursu apsaimniekošanā un kopīgi veidot izpratni un reaģēt uz notiekošo vides sabrukumu, kas arvien vairāk rada spiedienu uz sociālo un ekonomisko realitāti Latvijā. Vides sabrukums ar sociālekonomiskām sekām ir salīdzinoši ambiciozs apgalvojums par sociālo realitāti. Tāpēc ievada nodaļā nedaudz paskaidrosim šo krīžu saplūšanas problēmu kontekstu un to, kāpēc mūsu skatījumā šādi apgalvojumi ir adekvāti, ņemot vērā pieejamo zinātnisko informāciju.

Deivids Flemings (*David Fleming*) ir trāpīgi novērojis, ka mūsdienu civilizācija ir sasniegusi ļoti augstu sarežģītības pakāpi, kas vienlaikus rada riskus tās stabilitātei un pastāvēšanai.

“Kad sen izveidotas sistēmas sāk sabrukt, tās bieži to dara dažādos veidos vienlaikus. Mūsu ekonomikā un sabiedrībā ir vajadzīga daudzu lietu pareiza darbošanās, turklāt visu laiku: lētas un uzticamas enerģijas plūsmas, stabils klimats, auglīgas augsnes, pieejams saldūdens, produktīvi okeāni, daudzveidīga ekoloģija, augsta nodarbinātība un saliedējoša kultūra. Tas viss ir apdraudēts.” (Fleming, 2016, p. 3)

2020. un 2021. gada pandēmija, kurai uzreiz sekoja Krievijas karš Ukrainā 2022. gada februārī, ir vairāki katalizatori mūsu sen izveidoto sistēmu sabrukumam jeb krīžu saplūšanai. Mūsu pētnieku komanda uzdeva jautājumus par informētību un gatavību pārmaiņām jau 2019. gada pieteikumā šim pētnieciskajam projektam. Mūsu galvenais fokuss bija uz pārmaiņām kā sabiedrības reakciju uz notiekošo vides sabrukumu. Pandēmija ir tikai vēl viens pavērsiens šajā ceļā, ko daļēji izraisījusi cilvēku ietekme uz dabisko pasauli un palielināta zoonotisko slimību izplatība (Sansonetti, 2020). Savukārt kari vienmēr ir vairāk nekā tikai militāra konfrontācija vai dažu autokrātu kaprīzes; to saknes ir balstītas dažādu veidu sabiedriskā, politiskā un resursu spriedzē. Ukrainas kara kontekstā enerģētikas un pārtikas jautājumi ļoti ātri nokļuva uzmanības centrā, un 2022. gada vidū ir skaidrs, ka tam būs arī tālejošākas sekas uz plašākām sociālekonomiskām sistēmām un stagflācijas riskiem.

Mēs dzīvojam vides sabrukuma laikmetā, kas ir tiešs mūsdienu zinātniskā un tehnoloģiskā procesa rezultāts – mūsu attīstības blaknes (Beck, 2009). Starpdisciplināri pētījumi parāda, kā šīs blaknes izpaužas daudzos cilvēku sabiedrības aspektos. Jau kopš 20. gadsimta attīstības negatīvās blaknes kritizētas ietekmīgās grāmatās – *The Great Transformation* (Polanyi, 1944), *Limits to Growth* (Meadows et al., 1972) un *Small is Beautiful* (Schumacher, 1973). Katra no tām savā pieejā ir atšķirīga, bet visas izteikti uzsver bezgalīgas augsmes nesaderību ar ilgtermiņa attīstību.

Kopš šiem agrīnajiem ilgtspējības autoriem un vides un sociālajām kustībām ir bijis vairāk darbu, kas apraksta ilgtermiņa ilgtspējības fundamentālus trūkumus, taču gandrīz neviena no negatīvajām tendencēm, kas pārsniedz Planētas robežas (Steffen et al., 2015a), nav mainīta, un problēmu loks ir paplašinājies ar klimata krīzi, bioloģiskās daudzveidības sabrukumu un dažādu resursu un vides degradāciju (Steffen et al., 2015b, Ceballos et al., 2017; Bendell, 2018; IPCC, 2018; IPCC, 2019; IPCC 2022; IPBES, 2019; Dasgupta, 2021; Hickel, 2021).

Cilvēces progresa blaknes nevar atrisināt, paliekot tajā pašā progresa, modernitātes un attīstības hegemoniskajā paradigmā, kuras pamatā ir neoklasiskā ekonomika (neoliberālisms), brīvais tirgus, tehnoloģisko risinājumu panaceja un bezgalīga augšme. Pasaulē gandrīz nav valstu, kurās IKP pieaugums nebūtu starp primārajiem valsts attīstības rādītājiem. Plaši popularizētās alternatīvas, piemēram, “zaļā ekonomika” un “zaļā izaugsme”, ievieš dažas izmaiņas, taču neapstrīd šādas hegemonijas būtiskos aspektus (Spash, 2012) un neatsaista (*decoupling*) ekonomisko izaugsmi no vides degradācijas (Fletcher & Rammelt, 2016; Parrique et al., 2019). Jēdziens “ilgtspējīgs” ir daļa no tās pašas paradigmas, ka ir iespējams apvienot ekonomiskās izaugsmes mērķi ar sociālo un vides ilgtspēju. “Ilgtspējīgas attīstības” ietvars tiek piedāvāts vairāk nekā trīs desmitgades, taču klimata krīze un citi sociāli ekoloģiskie traucējumi norāda uz šādas reformu pieejas bezjēdzību ilgtspējīgai attīstībai un ar to saistītajām korporatīvās ilgtspējas jomām, kas ir daudzu profesionāļu pieejas pamatā (Bendell, 2018).

Kopumā var secināt, ka ekonomiskā augšme bez ienākumu pārdales un kapitāla sadales nevienlīdzības (Pikkety, 2014; Pikkety, 2020; Pickett & Wilkinson, 2009) sociāli un vides aizsardzības ziņā ir nevēlama. Tāpēc mūsu skatījumā sociāli daudz vēlamāks ir tāds ietvars kā “neaugsme” (*degrowth*), kas “aicina dekolonizēt publiskās debates no koncentrēšanās uz visu caur ekonomikas prizmu un aicina atteikties no ekonomiskās izaugsmes kā sociāla mērķa”. Turklāt neaugšme norāda arī uz vēlamo virzienu, kurā sabiedrības izmantotu mazāk resursu un organizētu dzīvi citādāk, nekā esam pieraduši šobrīd. “Dališanās”, “vienkāršība”, “draudzīga kopā būšana” (*conviviality*), “rūpes” un “kopējie resursi” ir pamata jēdzienu norādes uz to, kā šāda neaugsmes sabiedrība varētu izskatīties (D’Alisa et al., 2015: p. 3).

Atgriežoties pie klimata krīzes kā vienas no centrālajām mūsdienu krīzēm, starptautiskā sabiedrība kopumā ir nonākusi līdz plašai vienprātībai gan par klimata krīzes mazināšanas mērķiem, gan veidiem; kā tos sasniegt – kā ekonomikām būtu jāmainās. Pirmkārt, jau 2015. gada Parīzes nolīgumā gandrīz visas pasaules valstis vienojās, ka jāierobežo sasilšana būtiski zem divu grādu robežas virs pirmsindustriālās temperatūras un jātiecas ierobežot temperatūras pieaugumu līdz ne vairāk kā 1,5 grādiem. 2018. gada IPCC ziņojums pamatoja šīs atšķirības – kāpēc katrs temperatūras pieauguma līmenis ir bīstamāks nekā iepriekšējais temperatūras līmenis (IPCC 2018). Otrkārt, arvien vairāk valstu, ieskaitot ES un Latviju, balstoties šajā informācijā, tiecas pēc oglekļa neitralitātes plāniem līdz 2050. gadam vai ātrāk. No tā savukārt izriet izpratne, ka tas pieprasis fundamentālas strukturālas izmaiņas ekonomikās, ieskaitot enerģijas, transporta, pilsētu un zemes apsaimniekošanas pamata sistēmās. Tomēr pat vadoši pasaules ekonomisti – Nikolass Sterns (*Nicholas Stern*) un Džozefs Stiglits (*Joseph Stiglitz*) – norāda, kā šī vienprātība par klimata krīzes mērogu ir pretrunā vadošajām perspektīvām ekonomistu vidū (Stern, Stiglitz & Taylor, 2022).

Tāpēc pastāv reāli draudi, ka 2022. gada IPCC ziņojumā iekļautie brīdinājumi netiks adekvāti risināti un fundamentālas strukturālas pārmaiņas netiks sasniegtas. IPCC zinātnieku komanda brīdina, ka “laikapstākļu un klimata ekstremālo svārstību pieaugums jau ir izraisījis dažas neatgriezeniskas sekas, jo dabas un cilvēku sistēmas ir aizspiestas pāri to spējai pielāgoties [...], klimata pārmaiņu seku apjoms un mērogs ir lielāks, nekā prognozēts iepriekšējos novērtējumos” (IPCC, 2022, pp. 8–9), un “klimata pārmaiņu ietekmes un riski kļūst arvien sarežģītāki un grūtāk pārvaldāmi. Vienlaikus radīsies vairāki klimata apdraudējumi un mijiedarbosies vairāki klimatiskie un ar klimatu nesaistīti riski, kā dēļ palielināsies kopējais risks un riski, kas pakāpeniski izplatīsies dažādās nozarēs un reģionos (IPCC, 2022, p. 19).

Iepriekš minētā neaugsmes (*degrowth*) perspektīva parādās daudzkārt 2022. gada IPCC ziņojuma 3675 lappusēs kā alternatīva, kas palīdzētu reālistiski sasniegt fundamentālas pārmaiņas un ekonomiskās attīstības atsaisti (*decoupling*) no vides degradācijas (IPCC, 2022). Tomēr atsaucis uz neaugsmi parādās tikai ziņojuma pamata tekstā, un tā nav nekur minēta kopsavilkumā politikas lēmumu pieņēmējiem (IPCC, 2022), kuru apstiprina nevis zinātnieki, bet ANO dalībvalstu pārstāvji. Tāpēc var secināt, ka, balstoties datos, zinātnieki nopietni apsver neaugsmi kā daļu no lielajām pārmaiņām, lai risinātu problēmas, kamēr politiķi uzskata to par politiski neiespējamu alternatīvu. Tas atkal norāda uz to, ka klimata krīzes un citu krīžu risināšanā nereti fokuss ir nevis uz to, kas būtu zinātniski pamatoti jādara, bet kas ir politiski vai ekonomiski iespējams to cilvēku perspektīvā, kuri ir pie varas.

Ļoti svarīgi turpināt pētīt šīs savstarpējās saiknes, lai izprastu, kādas iespējas sniedz pašreizējās vides uzvedības tendences un kā tās varētu mainīties iespējamajos nākotnes krīžu saplūšanas apstākļos. Kā satraucošs piemērs varētu būt tas, cik plašsaziņas līdzekļos tika atspoguļoti iepriekšējie IPCC ziņojumi (2018, 2019, 2021), salīdzinot ar to, kas tika publicēts Krievijas un Ukrainas kara trešajā dienā (IPCC, 2022). Tūlītēja krīze vienmēr nomāc tālāku krīzi, un vides sabrukums ir gan klātesošs, gan tajā pašā laikā tālāks vai neredzamāks nekā karš vai ekonomikas recesija (Felcis & Felcis, 2022).

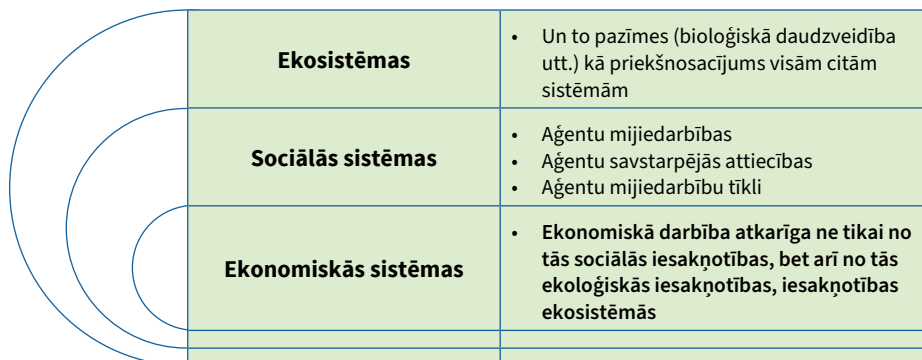
Klimata krīzes aktualitāte un klimata krīze ir kā katalizators resiliences jēdziena piemērošanai. Resiliences jēdzienu ekoloģijā, aizgūstot to no dabaszinātnēm, izmanto jau pusgadsimtu (Holling, 1973; Allen & Holling, 2008; Gunderson et al., 2009), ekoloģiskās sistēmās raksturojot to nelinearitāti un to, kādā veidā ekosistēmas saglabā līdzšinējo veidolu pēc traucējumiem un to radītajām izmaiņām (Berkes, Colding & Folke, 2002, pp. 13–17). Resilience raksturo vienlaikus stiprību un elastību. Līdzīgi arī sociālajās zinātnēs resiliences jēdziens ticis izmantots, norādot, ka **resilience** sociālo sistēmu kontekstā nozīmē pietiekamas elastības saglabāšanu, lai pielāgotos, mainītos, bet saglabātu savas pamata funkcijas draudu ietekmē vai pēc traucējumiem radītajām novirzēm (Berkes, Colding & Folke, 2002, pp. 59–60; Vayda & McCay, 1975).

Saistot ekoloģisko un sociālo resilienci ar riska sabiedrības teorijas atziņām par neparedzamā paredzēšanu (*expecting the unexpected*), būtiski uzsvērt to, ka sociāli ekoloģisko sistēmu pārvaldībā akcentēti ekosistēmu pārvaldīšanas aspekti (Berkes, Colding & Folke, 2002), kamēr riska sabiedrības teorijā – problēma ar paredzamu risku prevenciju ar seniem, skaidriem risinājumiem, kuri lielā mērā atbilst industriālās sabiedrības, nevis riska sabiedrības loģikai (Beck, 1995; Beck, 2009). Birokrātisko sistēmu iedibinātie risinājumi tāpat neatbilst globāla mēroga, grūti identificējamiem un risināmiem riskiem vai to radītiem seku kopumiem, par kādiem varam uzskatīt klimata krīzi. Šādā kontekstā klimata krīzē mēs esam vienlīdzīgāki nekā sociāli ekonomiskajā ziņā, bet tajā pašā laikā mazāk droši pret to radītajām blaknēm.

Visaptveroša loģika, ko piedāvājam šajā kolektīvajā monogrāfijā, caurvij dažādus pētāmos virzienus, piemērojot ekoloģiski sociālās iesakņotības izpratni (skatīt 1.1. attēlu).

1.1. attēlā demonstrētā loģika skaidri norāda uz to, ka ekonomikas sistēmas vienmēr ir pakārtotas apakšsistēmas un tām jābūt balstītām tajā, kāds ir ekosistēmu un resursu kapacitātes ietvars jeb Planētas robežas (Steffen et al., 2015a). Citiem vārdiem sakot, svarīga ir jau iepriekš minētā labklājības sasniegšana biofizikālo un ekosistēmu ietvaros. Mūsdienu klimata krīzes un vides sabrukuma laikā

1.1. attēls. Ekonomisko un sociālo sistēmu iesakņotība ekosistēmās

Avots: kolektīvās monogrāfijas “Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā” autoru kolektīvs

tas nozīmē to, ka šie ietvari bieži jau ir pārsniegti un tajos atgriezties var neizbēgami tikai caur fundamentālām pārmaiņām.

Pētījuma projektā ar **pārvaldību** tiek saprasts tāds skaidrojums, kurā ir runa par formālu un neformālu **noteikumu veidošanu un pārraudzību** (*stewardship*), kas regulē publisko telpu, kurā gan valsts, gan ekonomiskie un sociālie aģenti mijiedarbojas lēmumu pieņemšanā (Nunan, 2020; Hyden, Court & Mease, 2004). Lēmumu pieņemšanā tomēr ir būtiski, lai mijiedarbības “neiestigtu” “organizētas bezatbildības” rāmjos, izmantojot Ulriha Beka (*Ulrich Beck*) un riska sabiedrības teorijas jēdzienu (*organized irresponsibility*) (Beck, 1995, pp. 58–69; Beck, 2009).

Pārraudzība attiecas ne tikai uz resursu pārvaldības procesiem, bet arī uz biosfēras pārraudzību (Folke et al., 2021), no kuras atkarīga un kurā iesakņota resursu pārvaldība tajā izpratnē, kādā par to runājam šajā grāmatā. Biosfēras pārraudzība nozīmē biosfēras resiliences saglabāšanu cilvēku labklājības veicināšanai, vienlaikus rūpējoties par strauji mainīgās planētas ilgtspēju (Folke et al., 2021, p. 853). Būtiski, ka šāda pārraudzība nav ne lejupejoša (*top-down*), ne augšupejoša (*bottom-up*) pieeja, līdz ar to ne pārāk pamācoša pārraudzība, ne arī sadrumstaloti daudzveidīga darbošanās vai novērošana. Runa ir par tādu pārraudzību, kurā neatņemami saistīta gan skaidra stratēģija par nepieciešamajām sociāli ekonomiskajām pārmaiņām, gan piederības un savstarpējas atbildības sajūta dažādos līmeņos ar planētas Zeme procesiem, kuri ietekmē mūsu sociāli ekonomiskos procesus. Ņemot vērā šādu pārraudzības skaidrojumu, mēs varam runāt par dabas resursu apsaimniekošanu un sociālo resursu izmantošanu kā

organizatorisku un praktisku darbību kopumu, kurā tiek ņemta vērā sociāli ekonomisko procesu ekoloģiskā iesakņotība.

Mēs uzsveram, ka tieši dabas resursu apsaimniekošanā visciešāk un uzskatāmāk izpaužas un ir analizējamas, no vienas puses, klimata krīžu turpinoši radītās ietekmes, bioloģiskās daudzveidības straujā samazināšanās un, no otras puses, to pārvaldības iespējas, lai atbilstoši tiktu galā ar klimata krīžu radītajiem draudiem, kuri ir daudzdimensionāli un daudzsektorāli. Papildinot ar vides zinātnieka Karla Folkes (*Carl Folke*) un autoru kolektīva uzsvērtu (Folke et al., 2021, p. 853), jāpiemin, ka klimata krīžu risinājumi nav tikai emisiju samazināšanas makroekonomiski rādītāji un to sasniegšana, bet arī būtisku biosfēras elementu saglabāšana, kas saistīti ar klimata krīzēm lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un ūdeņu pārvaldībā.

Tajā pašā laikā iedzīvotāju attieksmju pētījumi par vides jautājumiem ļauj secināt, ka “vecāko paaudžu iedzīvotāji, reģionos dzīvojošie un mazāku apdzīvoto vietu iedzīvotāji ir tās grupas, kuras cilvēku un ekoloģisko sistēmu attiecības izjūt tiešāk un niansētāk” (Felcis & Felcis, 2019, 101. lpp.), tāvad šo grupu attieksmju, pieredžu un prakšu izpēte kopīgu resursu apsaimniekošanā ir būtiska šā projekta pētnieciskā dimensija.

Saistībā ar pētījumiem jāatzīmē arī interese par sabiedrībā pastāvošajiem normatīvajiem politiskajiem priekšstatiem: kas un kā iedzīvotājiem ir jādara, lai atbilstu ne tikai likuma prasībām, bet arī sabiedrības gaidām – tāvad lai būtu “labs pilsonis” (un rada jautājumus – kā to vislabāk pētīt).

Ekoloģisko problēmu un iespējamo risinājumu analīze saistībā ar pilsonību liek pārvērtēt šā termina akadēmisko izpratni: cik lielā mērā saglabājas pilsoņu saistība ar nacionālo valsti, un kādos aspektos viņu tiesības un atbildība jau ir jāskata globālā līmenī; vai sabiedrības aktivitāti/pasivitāti var raksturot, izmantojot tradicionālās pilsoņa līdzdalības parametrus, vai mērāmo aktivitāšu klāstu vajag mainīt vai vismaz paplašināt, piemēram, ar dzīvesstila aktivitātēm, kas var arī nebūt saistītas ar politiku (atkritumu šķirošana, gaļas ierobežošana pārtikā, noteiktu preču vai pakalpojumu boikotēšana utt.).

Tas gan rada jaunas problēmas – ir pamats domāt, ka dzīvesstila aktivitātes īsti neveicina tradicionālās aktivitātes, tās pat var tikt šādā veidā aizvietotas: “Ja jau es esmu papūlējies sabiedrības labā, vai tiešām ir jāinteresējas par politiku un jāpiedalās vēlēšanās?” Tomēr tiek atzīts, ka individuālās aktivitātes nespēj novērst globālās problēmas. Pirmkārt, ņemot vērā ekonomisko nevienlīdzību, mazāk attīstītās valstīs atsaucību varētu negūt priekšlikumi samazināt ekoloģisko pēdu vai ierobežot vidi piesārņojošo rūpniecību. Arī attīstītās sabiedrībās ekoloģiskās vainas līmenis visās sociāldemogrāfiskajās grupās nav izplatīts vienmērīgi, līdz ar to daļa šiem priekšlikumiem varētu pretoties vai ignorēt tos. Otrkārt, prasības

samazināt ekoloģisko pēdu loģika no atkritumu šķirošanas un tamlīdzīgām aktivitātēm var novest pie jau radikālākiem priekšlikumiem (piemēram, apsvērumiem par atteikšanos no bērniem, kuri būtiski palielina katra indivīda ekoloģisko pēdu), tādējādi zināmā mērā apdraudot citus ilgtspējas aspektus (piemēram, latviešu tautas pastāvēšanu).

Pārmērīga orientācija uz dzīvesstila aktivitātēm kā tradicionālās līdzdalības aizvietotāju liek arī aizmirst politikas lielo ietekmi uz vides problēmu risināšanu: ne visu var paveikt indivīds (ņemot vērā cilvēku skaita pieaugumu un mazāk attīstīto sabiedrību vēlmi uzlabot savu dzīves kvalitāti), ir nepieciešams arī kolektīvs ieguldījums, piemēram, tehnoloģiju attīstība (ražošana, mākslīgās gaļas izstrāde), kam ir nepieciešami publiski resursi (un tātad politiskais spiediens).

Visbeidzot – no feministiskās pētniecības perspektīvas kopīgo resursu pārvaldība attiecas ne tikai uz dabas sistēmu fiziskajiem resursiem, bet, balstoties uz marksisma ekonomiskās attīstības teoriju, šī perspektīva arī izskaidro duālismu starp produktīvo darbu ekonomikas sistēmā un neredzamo, finansiāli neapbrēķināto reproduktīvo darbu, kas visbiežāk attiecas uz sievietēm (Federici, 2019). Šie kopējie resursi, kā Silvija Federiči (*Silvia Federici*) savos darbos atsaucas uz E. Ostromas oriģinālo teoriju, tiek īpaši ekspluatēti krīzes laikā – gan individuālās ģimenes, gan sociālie resursi (piemēram, Covid-19 pandēmijas laikā).

Strauji mainīgā sociālā vide, ko izraisīja pandēmija no 2020. līdz 2022. gadam, lika mums paplašināt izpratni par uztvertajiem riskiem, kā U. Beka teorijās, kā arī pievērsties feminisma teorijai, kas labāk izskaidro, kā kopīgos resursus var analizēt sociālajā līmenī.

Konceptualizējot dažādu paralēli pastāvošu un analizējamu **resursu pārvaldību**, mēs piedāvājam izmantot skaidrojumu, kas izmantots jau kopš 2000. gadu sākuma un ietver ne tikai dažādu noteikumu veidošanas un to ieviešanas ievērošanas aspektus, bet arī plašāku tēzi par pārvaldību kā **normām, institūcijām un procesiem**, kuri nosaka, kā **vara un atbildība** pār dabas resursiem tiek īstenota. Vara un atbildība līdzīgā dihotomijā ir arī tiesības un pienākumi ilgtspējīgu prakšu un dzīvesstila īstenošanā. Definīcijā papildus ir raksturots tas, **kā tiek pieņemti lēmumi** un kā **dažādu sociālo grupu cilvēki piedalās** dabas resursu apsaimniekošanā un kādu labumu gūst no tās. Sociālo grupu kontekstā var runāt par dzimuma grupām (sievietes, vīrieši), vecuma grupām (jaunieši, vidējo un vecāko paaudžu cilvēki), vietējiem iedzīvotājiem, vietējām kopienām (Springer et al., 2021; Nunan, 2020; Graham et al., 2003).

Šāda resursu pārvaldības konceptualizācija nesašaurina to, kā dabas un sociālos resursus pārrauga valsts institūcijas, bet gan parāda plašāku nosacījumu kopumu, kas nosaka lēmumu pieņemšanu neatkarīgi no tā, kuri aģenti (valsts, pilsoņi, kopienas vai tamlīdzīgi) to īsteno, kā arī praktisku apsaimniekošanas

īstenošanu par dabas resursiem, izmantojot arī dažādus sociālos resursus. 3. nodaļas ievadā izvērsti analizēta Latvijas sabiedrības attieksme par aģentu (valsts, dabas resursu apsaimniekotāji, lietotāji) atbildību dabas resursu apsaimniekošanā, lai analizētu, cik lielā mērā cilvēki uzticas vai paļaujas uz līdzcilvēku atbildīgu darbību vai – drīzāk – atbalsta valsti kā starpnieku dabas resursu apsaimniekošanā vai valsti kā dabas aizsardzības pārraudzītāju.

1.1. Kopīgo resursu konceptualizācija

Kopresursi jeb kopīgie resursi ir tādi resursi vai īpašumi¹, kurus tāpat kā visus resursus (privātus, publiskus) var iedalīt pēc divām pazīmēm – izgūstamība jeb konkurence patēriņā un lietotāju izslēgšana vai norobežošana no šo resursu patēriņa. Šīm pazīmēm ir divas dimensijas – pastāv vai nepastāv izgūstamība vai konkurence patēriņā, un viegli vai sarežģīti ir norobežot vai izslēgt lietotājus no šo resursu lietošanas (Ostrom, Chang, Pennington & Tarko, 2012, pp. 57–59).

Sabiedriskie jeb publiskie resursi ir tādi resursi, kuriem sarežģīti norobežot lietošanas vai izmantošanas tiesības, tomēr nepastāv šo resursu izgūstamība vai konkurence patēriņā. Cilvēki var atpūsties “dabā”, parkos, tūrisma objektos, elpot svaigu gaisu utt., bet, veicot šīs darbības, cilvēki neierobežo citu cilvēku iespējas veikt šīs darbības, izmantot šos resursus. Tajā pašā laikā lietošanas vai izmantošanas tiesības nav skaidri noteiktas, piemēram, svaigu gaisu nevar gluži “privatizēt”. **Privātīpašums vai privātie resursi** ir tādi, kuriem ir viegli norobežot lietošanas vai izmantošanas tiesības, bet pastāv šo resursu izgūstamība vai konkurence patēriņā. Arī dabas resursu kontekstā var noteikt cilvēku veidotas īpašumtiesības vai izmantošanas tiesības zemei, lauksaimniecības zemei vai mežam, bet pastāv gan konkurence patēriņā, gan šie resursi ir izgūstami (neatkarīgi no tā, vai tie ir atjaunojamie vai neatjaunojamie resursi).

Visbeidzot – kopīgais īpašums jeb **kopīgie resursi** ir tādi, kuros gan pastāv šo resursu izgūstamība vai konkurence patēriņā (proti, patērējot kopīgos resursus, samazinās iespēja citiem patērēt šos resursus līdzīgā veidā), gan sarežģīti norobežot lietošanas vai izmantošanas tiesības (neatkarīgi no tā, kādā veidā šī norobežošana tiek veikta – vietu apmeklēšanas ierobežošana, aizliegumi vai tamlīdzīgi). Citiem vārdiem sakot, kopīpašumi jeb kopīgie resursi ir tādi resursi, kur izslēgt citus no to lietošanas ir sarežģīti un kuru kopēja lietošana samazina izmantošanas iespējas (Berkes, Colding & Folke, 2002, p. 12).

¹ Kopīgo resursu pētniecības autori lieto šādu konceptualizāciju, aprakstot gan resursus, gan īpašumu, ņemot vērā atšķirīgās situācijas, bet saglabājot konceptualizācijas attiecināmību. Turpmāk darbā tiks lietots apzīmējums “resursi”, kas precīzāk raksturo analizējamās tēmas.

Attiecīgi dabas resursus – zemi, lauksaimniecības zemi, mežus vai ūdeņus, vai – vēl jo vairāk – plašākas teritorijas – dabas aizsardzības teritorijas vai nacionālos parkus (Gaujas Nacionālais parks utt.) un tajos esošos dabas resursus – var uzskatīt par kopīgajiem resursiem, jo, lai gan ir iespējams noteikt cilvēku veidotas īpašumtiesības vai lietošanas tiesības, tomēr to nevar viegli vai vienkārši izdarīt, lietošanas norobežošana ir sarežģīta. Tāpat sarežģīta ir arī, izmantojot ekonomikā lietotu jēdzienu, *frīraideru* (*free-riders*) ierobežošana². *Frīraideri* sociālajā izpratnē ietver gan nerēķināšanos ar citiem vai nerēķināšanos ar kopīgi veidoto noteikumu ievērošanu, gan nenorēķināšanos par kaut ko tādā vai citā veidā, ieguldot laiku, naudu, pūles vai citādi. Tāpēc varētu arī lietot jaunu jēdzienu *nerēķinieki*, kas raksturo *frīraiderus*, tomēr jēdziena daudznozīmīguma dēļ piedāvājam turpmāk izmantot *frīraideru* jēdzienu.

Tātad **kopīgo resursu lietošanas vai izmantošanas tiesības ir sarežģīti norobežot**. Vienlaikus pastāv šo **resursu izgūstamība vai konkurence patēriņā**, kur vienu aģentu īstenots resursu patēriņš (piemēram, izcirsts mežs, izstaigātas takas, izveidota HES uz mazas upes) maina vai samazina citu aģentu (sociālu vai ne-sociālu aģentu) iespējas patērēt šo resursu. Konkurence kopīgo resursu patēriņā kopā ar sarežģītību izslēgt *frīraiderus* var radīt spriedzi dažādu resursu īpašniekiem vai lietotājiem, un dzīvošana uz citu rēķina var izpausties pretēji. No vienas puses, meža īpašnieki var justies netaisnīgi par saimnieciskās darbības liegumu finansiālu nekompensēšanu, no otras puses, ar intensīvu mežizstrādi meža īpašnieki var mainīt dzīves vidi noteiktām dzīvnieku, putnu vai augu sugām.

Frīraideru problēma atbilstoši teorijai rodas situācijās, kurās resursu lietošanas vai izmantošanas iespēju norobežošana ir dārga, bet šī dārdzība savukārt izriet no tā, ka resursu lietotāji gūst labumu no šo resursu lietošanas neatkarīgi no tā, vai viņi tādā vai citā veidā iegulda savu laiku, pūles vai naudu. “Dzīvošanu uz citu rēķina” vai nerēķināšanos ar citiem veicina tas, ja iespējamais ieguvējus nevar vienkārši ierobežot no resursu lietošanas tāpēc, ka viņi neveic atbilstošu ieguldījumu preču vai pakalpojumu sniegšanā (Ostrom, 2014, p. 78).

Dabas resursi kā kopīgie resursi ir savstarpēji daudzveidīgi saistīti ekosistēmās, tāpēc patēriņu nosaka ne tikai īpašnieka izvēles un rīcības, bet to (patēriņu) tieši vai netieši ietekmē dinamiskas mijiedarbības ar citiem aģentiem. Mijiedarbības starp privātipašumu subjektiem (īpašniekiem) faktiski ir saistītas ar pastāvīgi gan veidojošos nozīmju loku, gan pārveidojošos nozīmju lomu par to, kā tiek apsaimniekots privātipašums. Visbeidzot – ir sarežģīti nodalīt dabas resursus kā kopējus resursus, jo tas izmaksu ziņā ir dārgi, it sevišķi posmā, kad daudzu

² Par “uz citu rēķina dzīvojošajiem” plašāk lasīt gan Ostrom, Chang, Pennington & Tarko (2012, p. 58), gan Ostrom (2014, p. 78).

nelielo īpašumu īpašniekiem jāiegulda dažādu veidu resursi, lai nodrošinātu ar likumu noteiktos apsaimniekošanas nosacījumus.

Vides politologs Kenets Dālbergs (*Kenneth Dalhberg*) un vides antropologs Džons Benets (*John Bennett*) kopā ar citiem autoriem demonstrē saistību starp teoriju un praksi daudzveidīgu gadījumu izpētes piemēros, kur redzamas noteiktas dabas resursu sistēmas (Dahlberg & Bennett, 2018). Šajā kontekstā ir būtiski, ka problēmsituācijas par dabas resursiem jau kopš 20. gadsimta otrās puses, intensīvāk – kopš 70.–80. gadiem, pieprasa starpdisciplināru skatījumu vismaz sociālo zinātņu ietvaros noteikti, saistot socioloģijas, antropoloģijas un politikas zinātņu atziņas. Jau 20. gadsimta beigās tika secināts, ka izpratne par dabas resursiem un ekoloģiskajām sistēmām ir nepilnīga un fragmentēta. Šādai izpratnei, kas neņem vērā ilgtermiņa tendences, ir būtiskas praktiskas implikācijas politikas veidošanā par dabas resursu pārvaldību. Dālbergs un Benets arī secina, ka dabas resursu sociāla pētniecība ir šauri specializēta un tajā trūkst sistēmiska skatījuma, kurā saistītas sociālās, vides un tehnoloģiskās dimensijas (Dahlberg & Bennett, 2018, p. 2). Šis pētījums ir vēl viens solis starpdisciplināru perspektīvu uzturēšanā, lai pētītu mūsdienu daudzpusīgos izaicinājumus.

1.2. Ekoloģiska pilsoņa konceptualizācija

Sabiedrības dienaskārtības izmaiņas (tostarp pārliecība par nepieciešamību nodrošināt ilgtspēju) ir pievērsušas uzmanību arī iedzīvotāju uzvedību regulējošajiem normatīvajiem aspektiem – respektīvi, vai cilvēki uzskata, ka atbildība par problēmu risināšanu ir jāuzņemas arī katram indivīdam (pilsonim), un vai tam ir saistība ar pilsoniskajiem ideāliem; cik lielā mērā tieši tas, ko cilvēks dara vai nedara ilgtspējas nodrošināšanas dēļ, padara viņu par labu pilsoni sabiedrības acīs.

Labā pilsoņa izpratne

Debates par labā pilsoņa izpratni notiek jau tūkstošiem gadu – no Platona un Aristoteļa laikiem līdz mūsdienām tiek spriests, kādam ir jābūt labam pilsonim (pēdējos gados pat ir strauji pieaudzis ar šo tēmu saistīto akadēmisko publikāciju skaits; Shachar et al., 2020; Villalobos et al., 2021). Tomēr pēdējā laikā tiek apšaubīts, vai pētījumos izmantotie mērījumi atbilst pašreizējai situācijai (piemēram, nosakot iedzīvotāju aktivitātes/pasivitātes līmeni), un tiek ierosināts pārskatīt pētījumos izmantotos kritērijus (Dalton, 2008; Cohen et al., 2013; Bolzendahl & Coffé, 2013; Hooghe & Oser, 2015; Schnaudt et al., 2021). Iemesls ir saistīts ne tikai ar mainīgajām līdzdalības formām un aktivitāšu veidiem, bet arī ar pārmaiņām sabiedrības dienaskārtībā, piemēram, cilvēktiesību, vides aizsardzības aktualitātes pieaugumu u. c.

Šajās diskusijās pilsonība tiek saprasta visbiežāk kā indivīda un valsts attiecības, kur indivīds izrāda lojalitāti pret valsti un saņem tās aizsardzību (van Deth, 2008). Pilsonība demokrātijā tiek saistīta ar indivīda dalībnieka statusu attiecīgajā politiskajā kopienā, indivīda identitāti, vērtību kopumu – tas viss parasti tiek saprasts kā saistības (*commitment*) attiecīgās politiskās kopienas kopējam labumam. Pilsonība tiek saistīta arī ar noteiktu līdzdalības pakāpi šīs kopienas politiskās dzīves procesos un paredz zināšanas un izpratni par tās pārvaldi (tostarp normatīvajiem aktiem) (Enslin, 2000).

Analizējot laba pilsoņa izpratni, tiek atzīts, ka nav vienotas labas pilsonības definīcijas, un dažādi pētnieki izceļ dažādas tās sastāvdaļas: jēdziens “laba pilsonība” ietver dažādus komponentus, tostarp vērtības, normas, ētiskos ideālus, uzvedību un līdzdalības gaidas, un tam ir saistība ar aktuāliem jautājumiem: politiskās līdzdalības modeļi, demokrātijas un cilvēktiesību loma, pilsoniskās kultūras jēdziens, vienlīdzīgas tiesības un tehnoloģiju loma digitālajā laikmetā (Villalobos et al., 2021).

Ekoloģiskais/ilgtspējīgais pilsonis

Endrjū Dobsons (*Andrew Dobson*) (Dobson, 2007), pamatojot vides pilsoniskuma jēdzienu, norāda, ka nav iespējams, ka “ilgtspēja vienmēr var būt “abpusēji izdevīgs” politikas mērķis, kurā katrs ieguvums kopējam labumam būs ieguvums arī katram atsevišķam sabiedrības loceklim”, līdz ar to ir nepieciešams pilsoņu atbalsts normām, kas liek rīkoties noteiktā veidā, pat ja pašam tas nav izdevīgi.

Jāpiebilst gan, ka iedzīvotāju aktivitātes tiek saistītas ne tikai ar pārliecību un ētiskiem apsvērumiem, bet arī ar normatīvo aktu ietekmi (piemēram, noteikumi, kas paredz obligātu atkritumu šķirošanu) un ekonomiskiem apsvērumiem (cilvēki ievēro videi draudzīgu dzīvesveidu, jo tas ir izdevīgāk, piemēram, elektrība un ūdens maksā dārgi, tāpēc tie tiek taupīti; Berglund & Matti, 2006, Dobson, 2007; par saistību starp attieksmēm un uzvedību skatīt arī 2.1. apakšnodaļu). Tomēr tiek norādīts: lai arī fiskālie stimuli (cenas, sodi) atstāj ietekmi, videi draudzīga uzvedība, kuras pamatā ir pārliecība, ir noturīgāka nekā uzvedība, kuras pamatā ir tikai ekonomiski apsvērumi (Dobson, 2007).

Pārskatot vides problemātikas ietekmi uz pilsoņa uzvedību, tās normatīvo uztveri, tiek minēti dažādi ar ekoloģiju saistīti pilsonības veidi (skatīt Kurian et al., 2014; u. c.) – zaļais, vides, ekoloģiskais, ilgtspējīgais pilsoniskums u. c. Autori norāda uz noteiktām atšķirībām, kas saistītas, piemēram, ar akcentu uz tiesībām un pienākumiem, nevienlīdzību u. c., tomēr visu pieeju autori uzskata, ka saudzīga attieksme pret dabas resursiem un to saglabāšana nākamajām paaudzēm attiecas arī uz pilsoņa individuālo atbildību (Micheletti & Stolle, 2012; Schnaudt et al., 2021).

Uzsvars uz indivīda atbildību par klimata pārmaiņām gan rada arī diskusiju par indivīdam izvirzīto prasību racionalitāti. Lai arī tiek pārmests, ka lielāka uzmanība tiek pievērsta patēriņam, nevis ražošanas nodarītajam kaitējumam (Karlsson, 2012), tiek atzīts, ka iedzīvotāji tajā iesaistās, jo uzskata to par pareizu rīcību: viņi atbalsta ilgtspēju kā kolektīvu normu un kā laba pilsoņa pazīmes atzīst aktivitātes vispārējas vides aizsardzības labā, otrreizējo pārstrādi, resursu taupīšanu, produktu izvēli politisku, ētisku vai vides apsvērumu dēļ (Beckman, 2001, Schnaudt et al., 2021).

Ekoloģiska pilsoņa gadījumā ir jāpārskata vairāki ar pilsonības tradicionālo izpratni saistīti aspekti – piemēram, sasaiste ar nacionālo valsti, jo gan problēmas, gan to risinājumi visbiežāk attiecas uz teritoriju, kas pārsniedz nacionālas valsts robežas (Walker, 2020; Seyfang, 2005; Dobson, 2007). Šis faktors gan ir radījis diskusijas, pat apšaubot iespēju izmantot pilsonības definīciju, jo ir problēmas noteikt kopienу, pie kuras ir piederīgs attiecīgais ekoloģiskais pilsonis (Hayward, 2006; Dobson, 2006).

Kaut gan saistībā ar ekoloģisko pilsoni nereti tiek mērīts “ekoloģiskās pēdas” nospiedums, kas raksturo hektāros izteiktu zemes un ūdens platību, kas nepieciešama, lai nodrošinātu kādas ekonomikas vai cilvēka ilgtermiņa izdzīvošanu noteiktu dzīves standartu gadījumā, pārskatīta tiek arī pilsonisko aktivitāšu būtība – papildus tradicionāli analizētajām aktivitātēm – institucionālīzētai līdzdalībai (piemēram, darbība politiskā partijā, sazināšanās ar politiķi par kādu jautājumu, partijas vai citas politiskas organizācijas sanāksmes apmeklēšana u. c.) – un neinstitutionālīzētai līdzdalībai (piemēram, darbība politiskās rīcības grupā, petīciju parakstīšana, pievienošanās demonstrācijai u. c.) kā pilsoniska aktivitāte parādās arī dzīvesveida politika, ko attiecina uz “ikdienas dzīves izvēļu politizāciju, tostarp ētiski, morāli vai politiski iedvesmotu lēmumu pieņemšanu, piemēram, par patēriņu, transportu vai dzīvesveidu” (de Moor, 2016). Šajā aktivitāšu grupā ietilpst, piemēram, šādas darbības: “politisku vai ētisku apsvērumu dēļ boikotējāt kādus produktus”, “apzināti pirkāt noteiktus produktus politisku vai ētisku apsvērumu dēļ”, “politisku vai ētisku apsvērumu dēļ patērējāt mazāk produktu”, “politisku vai ētisku apsvērumu dēļ atkārtoti izmantojāt vai labojāt preces”, “samazinājāt enerģijas patēriņu politisku vai ētisku apsvērumu dēļ”, “politisku vai ētisku apsvērumu dēļ staigājāt kājām, braucāt ar velosipēdu vai izmantojāt sabiedrisko transportu”, “politisku/ētisku apsvērumu dēļ paši ražojāt pārtiku vai enerģiju, nevis pirkāt to” (de Moor & Verhaegen, 2020). Tas tiek atzīts par pavērsienu pilsonisko aktivitāšu izpratnē un mērīšanā, lai gan tiek atzīts, ka privāto jautājumu iekļaušana pilsonības diskursā nav pilnīgi jauna – tā jau ir parādījusies saistībā ar feminisma saukli, ka “personiskais ir politisks” (Micheletti & Stolle, 2012).

Tomēr ekoloģiskās pilsonības teorijai pārmet ne tikai neatbilstību pierastajai pilsonības definīcijai – atkāpšanos no saistības ar nacionālo valsti un pilsoņa pienākumu paplašināšanu no publiskās uz privāto zonu u. c. Tiek apšaubīts arī pats labajam pilsonim izvirzīto pienākumu kopums. Piemēram, pats fakts, ka pastāv cilvēki, nozīmē, ka nav iespējama ekoloģiskās pēdas nospieduma samazināšana līdz nullei (un šis, protams, skar ne tikai lēmumus par mājdzīvnieku turēšanu māj-saimniecībā, bet arī par bērnu radīšanu). Diskusijas raisa arī īstenojamo pasākumu taisnīgums, salīdzinot situāciju dažādu attīstības līmeņu valstīs – mazāk attīstītās ekoloģiskās pēdas samazināšana vai nepalielināšana nozīmē nepietiekamas dzīves kvalitātes saglabāšanu un ierobežojumus attīstīt ekonomiku. Pat būtiski samazinot attīstīto valstu iedzīvotāju ekoloģiskās pēdas nospiedumus, tas var nozīmēt triecienu nabadzīgāko valstu iedzīvotāju labklājībai – piemēram, atteikšanās no tūrisma (lidojumiem) var jūtami kaitēt kāda reģiona labklājībai (Karlsson, 2012).

Pētījumi arī parāda, ka dzīvesveida politikas aktivitāšu saistība ar tradicionālajām aktivitātēm (piedalīšanos sabiedriskajās aktivitātēs, vēlēšanās u. c.) nav viennozīmīga – zināmā mērā tās pat var aizvietot (tātad mazināt) tradicionālo līdzdalību politikā (De Moor & Verhaegen, 2020). Ņemot vērā, ka ilgtspējai ļoti nozīmīgas ir ne tikai individuālās, bet arī kolektīvās aktivitātes (piemēram, ilgtspējas mērķu sasniegšanā nepieciešamu jaunu tehnoloģiju izstrādei nereti ir vajadzīgs publiskais finansējums), dzīvesveida aktivitātes (precīzāk – aprobežotās ar tām) kopumā planētas ilgtspējai var nodarīt vairāk ļauna nekā laba (Karlsson, 2012).

Jāpiebilst, ka galvenās atbildības par ilgtspēju uzlikšana patērētājiem, nevis ražotājiem rada nevienlīdzību arī attīstītās sabiedrībās, jo nozīmē lielāku slodzi sievietēm (Isenhour & Ardenfors, 2009; par ietekmi uz sievietēm ilgtspējīgās pilsonības publiskās un privātās sfēras sakarā skatīt Kurian et al., 2014; skatīt arī 1.3. un 3.5. nodaļu šajā izdevumā).

1.3. Sociālie kopīgie resursi feminisma perspektīvā

Šādā pētījumā ir ļoti svarīgi apzināties, ka ietekme uz sievietēm un sievietes reakcija uz vides sabrukumu būtiski atšķiras. Lai gan globālā kontekstā sievietes ir atbildīgas par 50–80% no pasaules pārtikas ražošanas, viņām pieder mazāk nekā 10% zemes (FAO, 2011). Globālā kontekstā sievietes ļoti bieži ir atbildīgas par ūdensapgādi, pārtikas nodrošinājumu un ir līdzatbildīgas par enerģiju ēdiena gatavošanai un apkurei, tomēr ierobežotās līdzdalības lēmumu pieņemšanā un īpašumtiesību dēļ viņas ir vairāk pakļautas klimata krīzes negatīvajām sekām.

Lai gan tēma par sievietes neaizsargātību pret klimata krīzi, viņu iespējām attīstīt resilienci un piekļuvi dabas resursiem ir plaši analizēta, sevišķi Globālo

Dienvidu kontekstā (*UN Women* īpaši pievēršas šīs tēmas izpētei), Latvijā pētījumi par to nav veikti. Zaļās Brīvības pētījums (Zaļā Brīvība, 2020) par klimata taisnīgumu sniedz vispārīgu informāciju par sieviešu situāciju pasaulē un atsevišķi attiecas uz sociālo nevienlīdzību oglekļa dioksīda pēdas ziņā, parādot, ka:

- Latvijā bagātākie 10% iedzīvotāju kopā rada gandrīz par trešdaļu vairāk emisijas nekā trūcīgākie 50%;
- Latvijā bagātākie 1% iedzīvotāju kopā rada vairāk par vienu trešdaļu jeb 37% no tām siltumnīcefektu izraisošo gāzu emisijām, ko rada trūcīgākie 50%;
- Latvijas trūcīgākajiem 50% iedzīvotāju oglekļa nospiedums ir 4 reizes lielāks nekā trūcīgākajiem 50% visā pasaulē.

Lai gan NVO pētījums tieši neatsaucas uz sieviešu situāciju Latvijā, mēs zinām, ka tas būtiski ietekmē sievietes šajā valstī, jo Latvijā daļa no sievietēm pārstāv nabadzīgo/trūcīgo sabiedrības slāni, kuru iztika ir ļoti atkarīga no vietējiem dabas resursiem un kam arī ir augstāks nabadzības riska indekss nekā vīriešiem. No visām ES dalībvalstīm sievietes Latvijā ir visnabadzīgākās – nabadzības riska sliekšnim ir pakļauti 23% sieviešu, vidēji Eiropas Savienībā – 17% (Centrālā statistikas pārvalde, 2022b).

Tāpēc šajā projektā veiktais pētījums ir inovatīvs un, cerams, kalpos par atskaites punktu citiem. Tajā pašā laikā šo gadījuma izpēti var paplašināt nākamajā pētījumā posmā ārpus šā projekta. Šajā sākotnējā posmā ekofeministiskā pieeja ir piemērota gadījuma izpētei par sociālajiem kopējiem resursiem attiecībā uz sievietēm.

Jēdziana “ekofeminisms” ieviesta 1974. gadā tiek piedēvēta franču feministei Fransuā Dubonai (*Françoise d'Eaubonne*). Savā grāmatā *Le Feminisme ou la Mort* F. Dubona izklāsta galvenās tēmas, kas atkārtojas ekofeministu darbos, piemēram, patriarhāta loma ekoloģijas degradācijā un sieviešu kā aģentu potenciāls labāk pārvaldīt dabas resursus (The Environment & Society Portal, n.d.). Ekofeminisma skatījums uz vides degradācijas un sociālās netaisnības problēmām izriet no pieņēmuma, ka izturēšanās pret dabu un vienam pret otru ir nesaraunami saistīti (Gaard, 2001).

Ekofeminisms pēta sievietes un dabas attiecības sabiedrībā, ilustrējot sievietes ķermeni kā dabas resursu no Kārļa Marksa (*Karl Marx*) reproduktīvā darba teorijas perspektīvas (Fakier, 2020). Tas balstās uz četriem pamatargumentiem. Pirmkārt, reproduktīvais darbs, kas balstās uz savām bioloģiskajām īpatnībām, kas saistītas ar grūtniecības iestāšanos, bērna iznēsāšanu un zīdīšanu vai aprūpi bērna attīstības zīdaiņa fāzē. Tas viss ārkārtīgi ietekmē sieviešu attiecības ar citiem cilvēkiem, stāvokli darba tirgū, karjeras attīstību un viņu ekonomisko situāciju. Otrkārt, uzturēšanās un aprūpes darbs ir balstīts uz sieviešu

dzimuma identitātes sociālo konstruēšanu. Tas jo īpaši attiecas uz viņu agrīnajā vecumposmā socializētajām lomām – aprūpētājas, uzmanības sniedzējas, klausītājas, personas, kas uztur ikdienas dzīves attiecības ģimenē un draugu lokā, rada svētkus un reaģē uz krīzes situācijām. Tas viss veido papildu sieviešu lomas sabiedrībā.

Treškārt, fiziskais darbs, kas bieži tiek uztverts kā sievietes dzīves sastāvdaļa. Gan mājsaimniecībā – darbi, kas ir papildus ikdienas ārpus mājas darba slodzei, gan lauksaimniecībā – kas bieži ir sociāli gaidīts, bet nesniedz tiešu ekonomisku labumu. Ceturtkārt, sieviešu simboliskās attiecības ar dabu caur dzeju, tautas stāstiem, gleznām, kas ir visneviennozīmīgākās. No vienas puses, šī sievietes nevainības, auglības un mātes stāvokļa saistība ar dabu bieži vien tika fetišizēta, pakļauta vīriešu iztēlei par vāju un pakļāvīgu sievieti. No otras puses, situācijā, kad no šīm attiecībām izdodas nošķirt vīrišķo identitāti nosodošo faktoru, sievietes ir izmantojušas šīs attiecības kā spēcinošas, atbalstošas, kā savu zināšanu, noturības, iekšējās harmonijas un solidaritātes un kopienas veidošanas avotu.

Visas šīs dimensijas ir ļoti labi redzamas arī Latvijas sabiedrībā, kur sievietes cenšas saglabāt ekonomisko aktivitāti, neraugoties uz bērnu audzināšanu, otro darba maiņu mājās, neprognozējamiem aprūpes darbiem, rūpējoties par slimiem ģimenes locekļiem (īpaši bērniem un senioriem) un visām simboliskajām gaidām (dārkopība, svētki un publiskā parādīšanās). Tajā pašā laikā viņām bieži vien ir zināšanas, kas balstītas dabas sistēmās, un viņas ir prasmīgas sociālo tīklu dalībnieces.

Šajā pētījuma daļā mēs arī izmantojam feministiskās politiskās ekoloģijas perspektīvu (Harcourt & Nelson, 2015; Bauhardt & Nelson, 2019), kas balstās uz marksisma teoriju, ekofeminismu un politisko ekoloģiju. Tā pēta divus svarīgus faktorus, kas saistīti ar mūsu pētījumu. Pirmkārt, sieviešu politiskās tiesības piekļūt, kontrolēt un pārzināt vides resursus. Tas ir svarīgi, lai saprastu, vai viņas ir noraizējušās par vides sabrukumu un vai viņām ir resursi, lai veidotu savu resilienci šim savstarpēji saistīto krīžu laikam. Otrkārt, tika pētīta veselīgas vides uzturēšana mājās, darbā un vietējā vidē, kā arī nevienlīdzīgais spiediens, netaisnīgās gaidas un neizteiktās problēmas.

Tas bija īpaši noderīgi saistībā ar to, ka sievietes veido nesamērīgi lielu nabadzīgo iedzīvotāju daļu un, visticamāk, būs nesamērīgi neaizsargātas pret klimata krīzes ietekmēm. Dzimumu nevienlīdzība ir starptautiska problēma, kas var saasināt klimata krīzes sekas globāli, kā arī jaunattīstības valstīs sieviešu vajadzības bieži netiek ņemtas vērā, un viņu līdzdalība klimata krīzes procesos un debatēs valsts līmenī nav pietiekama.

U. Beks ir kritizējis socioloģijas disciplīnas nespēju pārvērtēt civilizācijas attīstības trajektorijas: “[...] klasiskā socioloģija pārzina krīzes un funkcionālos

traucējumus, taču apziņa, ka modernās sabiedrības pamati kļūst poraini vai nestabili vai ir jāpārkalibrē sava triumfa brīdī, ir sveši klasiskajai sociālajai zinātnei” (Beck, 2008, p. 3). Papildus tam U. Beks uzsver atbildības individualizācijas problēmu par dažādiem riskiem, kuru mēs pētījām, pievēršoties pieredzēm, kas īpaši attiecas uz sievietēm. Sieviešu perspektīvas tika pētītas ar dažādām sieviešu fokusa grupām Kurzemes, Vidzemes un Rīgas reģionos, lai palīdzētu mums izprast daudzveidīgos faktorus, kas ietekmē sieviešu ievainojamību laikā, kad savstarpēji mijiedarbojas gan attāli vides sabrukuma draudi (mūsu pētījuma galvenais fons), gan sabiedriskā (Covid-19 izraisītā veselības krīze) un ģeopolitiskā (karš Ukrainā 2022. gadā) ietekme, kas iespaidoja sieviešu labklājību plašāku sabiedrības un ekonomikas reakciju kopskatā.

Pētījumā iegūts daudz atziņu par to, kā pielāgošanās process klimata krīzei ir atkarīgs no dzimuma un kā sieviešu neaizsargātības pamatā ir nevis viņu bioloģiskās īpašības, bet gan daudz vairāk dzimumnošķirta zemes, darba, lēmumu pieņemšanas varas un citu resursu sadale (Jerneck, 2018). Tādējādi sociālais un ekonomiskais spiediens uz sievietēm vides sabrukuma laikā kļūst vēl daudz smagāks (Gaard, 2015).

1. NODAĻĀ IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Allen, C., & Holling, C. (2008). *Discontinuities in Ecosystems and Other Complex Systems*. Columbia University Press.
- Beck, U. (1995). *Ecological politics in an age of risk* / Ulrich Beck. Cambridge, UK: Polity Press.
- Beck, U. (2008). World at Risk: The New Task of Critical Theory. *Development and Society*, 37(1), 1–21.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beckman, L. (2001). Virtue, sustainability and liberal values. In J. Barry & M. Wissenburg (eds), *Sustaining Liberal Democracy: Ecological Challenges and Opportunities* (pp. 179–191), Palgrave: Houndmills, ISBN-13: 978-0333919811
- Bendell, J. (2018). *Deep Adaptation: A Map for Navigating Climate Tragedy*. University of Cumbria, IFLAS Occasional Paper 2. Published 27.07.2018. Revised 2nd edition 27.07.2020. Retrieved July 20, 2022, from www.lifeworth.com/deepadaptation.pdf
- Berglund, C., & Matti, S. (2006). Citizen and consumer: the dual role of individuals in environmental policy. *Environmental Politics*, 15(4), 550–571. <https://doi.org/10.1080/09644010600785176>
- Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2002). *Navigating Social–Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bolzendahl, C., & Coffé, H. (2013). Are “Good” Citizens “Good” Participants? Testing Citizenship Norms and Political Participation across 25 Nations. *Political Studies*, 61(1_suppl), 45–65. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12010>
- Ceballos, G., Ehrlich, P. R., & Dirzo, R. (2017). Biological annihilation via the ongoing sixth mass extinction signaled by vertebrate population losses and declines. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 114 (30): 6089–6096. DOI 10.1073/pnas.1704949114

- Cohen, A. K., Dawley-Carr, J. R., Pappas, L., & Staudinger, A. (2013). Civic Studies: Fundamental Questions, Interdisciplinary Methods. *The Good Society*, 22(2), 122–136. <https://doi.org/10.1353/gso.2013.0010>
- Dahlberg, K. A., & Bennett, J. W. (eds). (2018). *Natural resources and people: conceptual issues in interdisciplinary research*. London: Routledge.
- D'Alisa, G., Demaria, F., & Kallis, G. (eds). (2015). *Degrowth : A vocabulary for a new era*. London: Routledge.
- Dalton, R. J. (2008). *The Good Citizen: How a Younger Generation Is Reshaping American Politics*. (Revised ed.). CQ PRESS.
- Dasgupta, P. (2021). The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review. London: HM Treasury. Retrieved March 28, 2021, from www.gov.uk/government/publications/final-report-the-economics-of-biodiversity-the-dasgupta-review
- de Moor, J. (2016). Lifestyle politics and the concept of political participation. *Acta Politica*, 52(2), 179–197. <https://doi.org/10.1057/ap.2015.27>
- de Moor, J., & Verhaegen, S. (2020). Gateway or getaway? Testing the link between lifestyle politics and other modes of political participation. *European Political Science Review*, 12(1), 91–111. <https://doi.org/10.1017/s1755773919000377>
- Dobson, A. (2006). Ecological citizenship: a Defence. *Environmental Politics*, 15(3), 447–451. <https://doi.org/10.1080/09644010600627766>
- Dobson, A. (2007). Environmental citizenship: towards sustainable development. *Sustainable Development*, 15(5), 276–285. <https://doi.org/10.1002/sd.344>
- Enslin, P. (2000). Education and democratic citizenship: In defence of cosmopolitanism. In M. Leicester, C. Modgil & S. Modgil (eds), *Politics, education and citizenship* (pp. 149–150). New York: Falmer Press.
- FAO (Food And Agriculture Organization Of The United Nations) (2011). *The State Of Food And Agriculture. Women In Agriculture. Closing The Gender Gap For Development*. ISBN 978-92-5-106768-0. <https://www.fao.org/3/i2050e/i2050e.pdf>
- Federici, S. (2019). *Re-Enchanting the World Feminism and the Politics of the Commons*. Oakland, CA: PM Press.
- Felcis, R., & Felcis, E. (2022). Significance of Financial Security in Environmental Behaviour. *Proceedings of the 2022 International Conference "ECONOMIC SCIENCE FOR RURAL DEVELOPMENT"*, Jelgava, LLU ESAF, 11–13 May 2022.
- Felcis, R., & Felcis, E. (2019). Iedzīvotāju attieksmes un uzvedība vides un ekoloģijas problēmu kontekstā. Grām.: I. Mieriņa (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2017/2018. Sabiedriskā labuma rādītāji un kolektīvo resursu nosargāšana Latvijā* (92.–101. lpp.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. <https://doi.org/10.22364/lvpta.2017.2018>
- Fleming, D. (2016). *Surviving the Future. Culture, Carnival and Capital in the Aftermath of the Market Economy*. ed. by Shaun Chamberlain. Burlington, VT: Chelsea Green Publishing.
- Fletcher, R., & Rammelt, C. (2016). Decoupling: A Key Fantasy of the Post-2015 Sustainable Development Agenda. *Globalizations*, pp. 450–467. DOI: 10.1080/14747731.2016.1263077
- Folke, C., Polasky, S., Rockström, J., Galaz, V., Westley, F., Lamont, M., Scheffer, M., Österblom, H., Carpenter, S. R., Chapin, F. S., Seto, K. C., Weber, E. U., Crona, B. I., Daily, G. C., Dasgupta, P., Gaffney, O., Gordon, L. J., Hoff, H., Levin, S. A., ... Walker, B. H. (2021). Our future in the Anthropocene biosphere. *Ambio*, 50(4), 834–869. <https://doi.org/10.1007/s13280-021-01544-8>
- Graham, J., Amos, B., & Plumtree, T. (2003). *Governance principles for protected areas in the 21st century*. Prepared for the Fifth World Parks Congress 2003 (Durban, South Africa). Ottawa: Institute on Governance, Parks Canada and CIDA.

- Gunderson, L., Allen, C., Holling, C., C. S. Holling, L., & Allen, C. R. (2009). *Foundations of Ecological Resilience*. Island Press.
- Hayward, T. (2006). Ecological citizenship: Justice, rights and the virtue of resourcefulness. *Environmental Politics*, 15(3), 435–446. <https://doi.org/10.1080/09644010600627741>
- Hickel, J. (2021). *Less is More. How Degrowth can Save Our World*. London: Penguin Random House.
- Hyden, G., Court, J., Mease, K. (2004). *Making Sense of Governance: Empirical Evidence from 16 Developing Countries*. Lynne Rienner, Boulder.
- Holling, C. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4(1), 1–23.
- Hooghe, M., & Oser, J. (2015). The rise of engaged citizenship: The evolution of citizenship norms among adolescents in 21 countries between 1999 and 2009. *International Journal of Comparative Sociology*, 56(1), 29–52. <https://doi.org/10.1177/0020715215578488>
- IPBES. (2019). *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. IPBES secretariat, Bonn, Germany. Retrieved May 20, 2022, from <https://www.ipbes.net/global-assessment-report-biodiversity-ecosystem-services>
- IPCC. (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. [Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H. O., Roberts, D., Skea, J., Shukla, P. R., Pirani, A., Moufouma-Okia, W., Péan, C., Pidcock, R., Connors, S., Matthews, J. B. R., Chen, Y., Zhou, X., Gomis, M. I., Lonnoy, E., Maycock, T., Tignor, M., & Waterfield, T. (eds)]. Retrieved May 20, 2022, from www.ipcc.ch/report/sr15/
- IPCC. (2019). Summary for Policymakers. In *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Retrieved May 20, 2022, from <https://www.ipcc.ch/srccl/>
- IPCC. (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S. L., Péan, C., Berger, S., Caud, N., Chen, Y., Goldfarb, L., Gomis, M. I., Huang, M., Leitzell, K., Lonnoy, E., Matthews, J. B. R., Maycock, T. K., Waterfield, T., Yelekçi, O., Yu, R., & Zhou, B. (eds)]. Cambridge University Press. Retrieved May 20, 2022, from www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/
- IPCC. (2022). Summary for Policymakers [H. O. Pörtner, D. C. Roberts, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, & A. Okem (eds)]. In *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [H. O. Pörtner, D. C. Roberts, M. Tignor, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, & B. Rama (eds)]. Cambridge University Press. Retrieved May 20, 2022, from www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/
- Isenhour, C., & Ardenfors, M. (2009). Gender and sustainable consumption: policy implications. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2/3), 135. <https://doi.org/10.1504/ijisd.2009.028068>
- Karlsson, R. (2012). Individual Guilt or Collective Progressive Action? Challenging the Strategic Potential of Environmental Citizenship Theory. *Environmental Values*, 21(4), 459–474. <https://doi.org/10.3197/096327112x13466893628102>
- Kurian, P. A., Munshi, D., & Bartlett, R. V. (2014). Sustainable citizenship for a technological world: negotiating deliberative dialectics. *Citizenship Studies*, 18(3–4), 435–451. <https://doi.org/10.1080/13621025.2014.905284>

- Meadows, D. H., Meadows, D., Randers, J., & Behrens III W. W. (1972). *The Limits to Growth. A report to the Club of Rome*. New York: Universe Books.
- Micheletti, M., & Stolle, D. (2012). Sustainable Citizenship and the New Politics of Consumption. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 88–120. <https://doi.org/10.1177/0002716212454836>
- Nunan, F. (2020). *Governing renewable natural resources: theories and frameworks*. London.
- Ostrom, E. (2014). *Choice, rules and collective action: the Ostroms on the study of institutions and governance*, V. Ostrom & F. Sabetti (eds). Colchester, UK : ECPR Press.
- Ostrom, E., Chang, C., Pennington, M., & Tarko, V. (2012). *The Future of the commons: Beyond market failure and government regulation*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Parrique, T., Barth, J., Briens, F., Kerschner, C., Kraus-Polk, A., Kuokkanen, A., & Spangenberg, J. H. (2019). *Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*. European Environmental Bureau. Retrieved July 8, 2022, from <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/>
- Pickett, K., & Wilkinson, R. (2009). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. London: Bloomsbury Press.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Piketty, T. (2020). *Capital and Ideology*. Harvard: Harvard University Press.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*. New York: Farrar & Rinehart.
- Sansonetti, P. J. (2020). COVID-19, chronicle of an expected pandemic. *EMBO Mol Med*, 12: e12463. DOI: 10.15252/emmm.202012463
- Schnaudt, C., van Deth, J. W., Zorell, C., & Theocharis, Y. (2021). Revisiting norms of citizenship in times of democratic change. *Politics*, 026339572110317. <https://doi.org/10.1177/02633957211031799>
- Schumacher, E. F. (1973). *Small is Beautiful*. London: Blond & Briggs Ltd.
- Seyfang, G. (2005). Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship? *Environmental Politics*, 14(2), 290–306. doi:10.1080/09644010500055209
- Shachar, A. et al. (2020). Introduction: Citizenship – Quo Vadis? Shachar, A. et al. (ed.). *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Spash, C. L. (2012). Green Economy, Red Herring. *Environmental Values*, 21(2): 95–99.
- Springer, J., Campese, J., & Nakangu, B. (2021). *The Natural Resource Governance Framework : improving governance for equitable and effective conservation*. IUCN, International Union for Conservation of Nature. <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2021.16.en>
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., & Ludwig, C. (2015b). The trajectory of the Anthropocene: The Great Acceleration. *Anthropocene Review*, 2(1): 81–98.
- Steffen, W., Richardson, K, Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., de Vries, W., de Wit, C. A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G. M., Persson, L. M., Ramanathan, V., Reyers, B., Sörlin, S. (2015a). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 342(6223). <https://doi.org/10.1126/science.1259855>
- Stern, N., Stiglitz, J. E., & Taylor, C. (2022). *The Economics of Immense Risk, Urgent Action and Radical Change: Towards New Approaches to the Economics of Climate Change*. NBER Working Paper No. 28472. Revisited February, 2022. DOI: 10.3386/w28472. Retrieved July 8, 2022, from <http://www.nber.org/papers/w28472>
- The Environment & Society Portal. (n.d.). Françoise d'Eaubonne's Le Féminisme ou la Mort. Retrieved August 7, 2022, from: <https://www.environmentandsociety.org/tools/keywords/francoise-deaubonnes-le-feminisme-ou-la-mort>
- Vayda, A., & McCay, B. (1975). New Directions in Ecology and Ecological Anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 4(1), 293–306.

- van Deth, J. W. (2008). Norms of Citizenship. In R. J. Dalton & H. D. Klingeman (eds). *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 402–407). Oxford New York Oxford University Press.
- Villalobos, C., Morel M. J., Treviño, E. (2021). What Is a “Good Citizen”? a Systematic Literature Review. In E. Treviño, D. Carrasco, E. Claes, & K. J. Kennedy (eds). *Good Citizenship for the Next Generation*. IEA Research for Education (A Series of In-depth Analyses Based on Data of the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)), Vol. 12. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75746-5_2
- Walker, N. (2020). Place of Territory in Citizenship. In A. Shachar, R. Bauboeck, I. Bloemraad, & M. Vink (eds). *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford University Press.
- Zaļā Brīvība. (2020). Oglekļa neviencilzība Latvijā. Klimata mērķiem jāiet roku rokā ar neviencilzības mazināšanu sabiedrībā. Retrieved July 8, 2022, from: <https://www.zalabriviba.lv/wp-content/uploads/Oglekļa-neviencilzība-Latvija.pdf>

2. NODAĻA

Ilgspējīgas rīcības un attieksmju pētīšanas metodoloģiskie aspekti

Jurijs Ņikišins
Elīna Briede
Renārs Felcis
Weronika Felcis

- 2.1. Kvantitatīvā metodoloģija vides attieksmju un uzvedības izpētē
- 2.2. Gadījumu izpētes metodoloģija kopīgo dabas resursu pārvaldības analizē
- 2.3. Feminisma metodoloģijas pieeja sociālo kopīgo resursu izpētes gadījumā

Nodaļā raksturota projekta “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” (turpmāk tekstā – *Gatavi pārmaiņām*) kvantitatīvā metodoloģija iedzīvotāju attieksmju un rīcības pētīšanā no iepriekš veiktu starptautiski salīdzināmu pētījumu datiem, kas darbā noder plašāku tendenču izziņai. Pēc šīs metodoloģijas aprakstīta gadījumu izpētes metodoloģija gan dabas resursu apsaimniekošanā kā kopīgu resursu pārvaldības, gan ekofeminisma metodoloģija sociālo resursu pielietošanā.

2.1. Kvantitatīvā metodoloģija vides attieksmju un uzvedības izpētē

Projekta *Gatavi pārmaiņām* kvantitatīvie pētījumi iekļauj gan primāro, gan sekundāro datu vākšanu un analīzi. Tās fokusā bija trīs galvenie elementi: Latvijas sabiedrības viedokļi dabas resursu pārvaldības jautājumos, ekoloģiskās attieksmes (*environmental attitudes*) un ekoloģiskās uzvedības (*environmental behaviour*) indikatori.

Primārajos pētījumos tika veiktas Latvijas iedzīvotāju (kā arī noteiktos reģionos un teritorijās dzīvojošo pie mērķa grupām piederīgo) socioloģiskās aptaujas 2020. un 2021. gadā, respondentu intervēšanā piesaistot sabiedriskās domas izpētes uzņēmumus (*Gatavi pārmaiņām*, 2020; *Gatavi pārmaiņām*, 2021). Aptauju veikšana ar viena gada pārtraukumu ļāva novērot un salīdzināt īstermiņa tendences viedokļu, attieksmju un uzvedības dinamikā.

Sekundārie dati nāk no Starptautiskā sociālā pētījuma programmas ISSP (*International Social Survey Programme, ISSP*) aptaujām 2000. un 2010. gadā un valsts pētījuma programmā *Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā* (SUSTINNO) 2017. gadā veiktās aptaujas (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017).

Starptautiskā sociālā pētījuma programmas ISSP ir atkārtotais šķērsgrīzuma pētījums, kas tika attīstīts no Čikāgas Universitātes Sabiedriskās domas izpētes nacionālā centra (*National Opinion Research Center, NORC*) un Vācijas Manheimas Universitātes Aptauju, metožu un analīzes centra (*Zentrum für Umfragen, Methoden, und Analysen*) sadarbības kopš pagājušā gadsimta 80. gadu sākuma. 1984. gadā, sadarbībai pievienojoties arī britu Sabiedriskās plānošanas

pētījuma (*Social and Community Planning Research*) komandai un Austrālijas Nacionālajai universitātei (*Australian National University*), tika rādīts ISSP pētījuma projekts. ISSP aptaujas tiek īstenotas katru gadu, mainot projekta dalībvalstīm un pasaulei kopumā aktuālās tēmas – tematiskie jautājumu bloki tiek atkārtoti reizi 7–10 gados. Piemēram, vides un dabas jautājumi bija ISSP pētījumu temats 1993., 2000. un 2010. gadā (*ISSP Environment*; turpmāk tekstā – ISSP Vide aptauja). Latvija piedalījās ISSP Vide pētījumu 2. un 3. kārtā, respektīvi, 2000. un 2010. gadā, daudzi šā tematiskā bloka jautājumi tika izmantoti arī *Gatavi pārmaiņām* pētījuma instrumentārija izstrādē un turpmākā datu vākšanā. Tas padara iespējamu analizēt datus ne tikai šķērsgriezumā, bet arī garengriezumā, lai gan ar ierobežojumiem tajos gadījumos, kad anketas jautājumu vai atbilžu formulējumi kādu iemeslu dēļ tika mainīti un burtiski vairs nesakrīt.

Valsts pētījuma programmas *Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā* (SUSTINNO) 2017. gada decembrī tika veikta Latvijas iedzīvotāju socioloģiskā aptauja (turpmāk tekstā – SUSTINNO aptauja).³ Aptaujas dati tika izmantoti Pārskata par tautas attīstību (Mieriņa, 2019) sagatavošanā. Aptaujas anketā tika iekļauts apjomīgs jautājumu bloks par Latvijas iedzīvotāju ekoloģisko uzvedību, attieksmēm un priekšstatiem par būtiskākajām vides problēmām un atbildību to risināšanā. Liela daļa jautājumu tika aizgūti no ISSP Vide pētījumu instrumentārija.

Socioloģiskā aptauja kā datu vākšanas metode sniedz labas iespējas izpētīt vienas vai vairāku valstu iedzīvotāju viedokļus, attieksmes, kā arī potenciālo vai reāli īstenoto rīcību dažādos jautājumos, situācijās un procesos (Ņikišins, 2022). Tāpat, izmantojot vienus un tos pašus indikatorus vairākkārt ar noteiktu laika intervālu (parasti – no viena līdz vairākiem gadiem), pētniekiem rodas iespēja aplūkot un analizēt ilgtermiņa tendences cilvēku domāšanā un rīcībā, kurām šīs monogrāfijas 3.1. apakšnodaļā pievēršas Elgars Felcis. Tāpēc aptauju dati ir sevišķi noderīgi pētījumiem, kuru galvenais mērķis ir salīdzināt, ko domā un kā rīkojas cilvēki dažādās telpās un laikos, savukārt jautājumu standartizēts raksturs ļauj tos kvantitatīvi apkopot un matemātiski aprēķināt korelācijas un citu veidu sakarības starp dažādiem indikatoriem, par kurām paši respondenti tiešā veidā neziņo (piemēram, vai uzskats, ka nopietnākā vides problēma mūsdienās ir ūdens resursu trūkums, korelē ar paša respondenta gatavību taupīt ūdeni savā mājāsaimniecībā).

Gan ISSP, gan SUSTINNO un *Gatavi pārmaiņām* aptaujas anketās būtiskāko iekļauto jautājumu mērķis bija izzināt iedzīvotāju ekoloģiskās attieksmes

³ Plašāku informāciju par VPP SUSTINNO skatīt (28.06.2022.): <http://www.sustinno.lv/lv/par-programmu/>

(*environmental attitudes*) un ekoloģisko uzvedību (*environmental behaviour*). Ar attieksmi sociālajās zinātnēs pieņemts apzīmēt noslieci novērtēt kādu objektu vai parādību pozitīvi vai negatīvi (Schwarz, 2015) vai personas salīdzinoši stabilu novērtējuma nostāju pret kādu objektu (Fleck, 2015). No tā izriet, ka ekoloģisko attieksmju gadījumā šāds objekts ir apkārtējā vide (*environment*), tās sastāvdaļas un elementi, kā arī to reālais un vēlamais stāvoklis saskaņā ar cilvēku izpratni par to. Savukārt ekoloģisko uzvedību definē cilvēku darbības, kas tieši vai netieši ietekmē apkārtējās vides stāvokli (cf. Evans et al., 2007; Poortinga et al., 2004).

Citi pētnieki sašaurina ekoloģiskās uzvedības jēdzienu vai izceļ tajā dažādas dimensijas vai aspektus – piemēram, lēmumus par dzīvesveidu vai pirkumiem (Flynn et al., 2009), iesaistīšanos tieši videi draudzīgajās aktivitātēs, piemēram, otrreizējā pārstrādē, taupīgā enerģijas izmantošanā vai atkritumu šķirošanā (Bleys et al., 2018), vai organiskās pārtikas patēriņā (Steg et al., 2014). Cits svarīgs aspekts ir uzskati par atbildības sadalījumu starp valdību, iedzīvotājiem un uzņēmumiem par lēmumu pieņemšanu, kādos veidos aizsargāt vidi. Visbeidzot – var izzināt arī cilvēku priekšstatus par to, kādas vides problēmas ir galvenās valstij, kurā viņi dzīvo, vai tās ir saistītas ar atkritumu pieaugumu, gaisa piesārņojumu, klimata pārmaiņām vai citām problēmām. Noteikta teorētiskā pieeja ekoloģiskās uzvedības definēšanā ietekmē arī tās operacionalizāciju, t. i., lēmumus par to, kādus jautājumus uzdod respondentiem aptaujā. Tālāk tiek aplūkoti un analizēti aptaujas anketu jautājumi un atbilžu varianti, ar kuriem tika izzināta ekoloģiskā uzvedība un attieksmes šajos pētījumos.

Ekoloģiskās uzvedības mērīšana

ISSP Vide aptaujas anketa satur jautājumus par respondentu iesaisti sešās videi draudzīgās aktivitātēs vai praksēs (skatīt 2.1.1. tabulu), piedāvājot atbilžu variantus vienmēr (*always*), bieži (*often*), dažreiz (*sometimes*) un nekad (*never*), katru aktivitāti sākot ar jautājumu “Cik bieži Jūs...” (*How often do you*). Šīs aktivitātes iekļauj šķirošanu, no ķīmikālijām brīvās pārtikas iegādi, personiskā auto izmantošanas samazināšanu, enerģijas un ūdens patēriņa samazināšanu un izvairīšanos pirkt noteiktus produktus. Attiecībā uz pēdējām četrām aktivitātēm uzsvērts, ka respondentam būtu jāpatur prātā ekoloģiskie apsvērumi (nevis, piemēram, ekonomiskie). Papildus šīm aktivitātēm projektā *Gatavi pārmaiņām* aptaujās tika uzdoti jautājumi par videi draudzīgām pārvietošanās alternatīvām, vietējo un/vai sezonālo produktu iegādi, vienreizlietojamo priekšmetu izmantošanas samazināšanu un biokompostēšanu; šiem jautājumiem nav analoģu ISSP Vide aptaujā. Frāze *make a special effort* tika tulkota lakoniski un dažādu sociālo grupu pārstāvjiem vienlīdz skaidri un saprotami – “cenšaties”, nevis burtiski atveidojot pagaru oriģinālvalodas konstrukciju (piemēram, “pielikt īpašas pūles” vai tamlīdzīgi).

2.1.1. tabula. Jautājumi ekoloģiskās uzvedības mērīšanai

ISSP Vide III (2010) oriģinālversija	Tulkojums latviešu valodā
... make a special effort to sort glass or tins or plastic or newspapers and so on for recycling	... cenšaties šķirot stiklu, metālu, plastmasu, papīru utt. atkritumu pārstrādei
... make a special effort to buy fruit and vegetables grown without pesticides or chemicals	... cenšaties pirkt augļus un dārzeņus, kas audzēti bez pesticīdiem un ķīmikālijām
... cut back on driving a car for environmental reasons	... atsakāties no braukšanas ar personisko automašīnu vides aizsardzības apsvērumu dēļ
... reduce the energy or fuel you use at home for environmental reasons	... samazināt enerģijas vai kurināmā patēriņu mājās ekoloģisku apsvērumu dēļ
... choose to save or re-use water for environmental reasons	... izvēlaties taupīt vai atkārtoti lietot ūdeni ekoloģisku apsvērumu dēļ
... avoid buying certain products for environmental reasons	... izvairāties pirkt kādas preces ekoloģisku apsvērumu dēļ
Nav analoga; pievienoti projekta <i>Gatavi pārmaiņām</i> pētījuma vajadzībām	... personīgi regulāri lietojat videi draudzīgas alternatīvas, piemēram, pārvietojaties kājām, braucat ar velosipēdu, izmantojat sabiedrisko transportu
	... kad vien iespējams, pārkat vietējās izcelsmes un sezonālus pārtikas produktus
	... cik vien iespējams, mēģināt samazināt vienreizlietojamo priekšmetu patēriņu (piemēram, plastmasas maisiņi no lielveikala, pārmērīgs iepakojums u. c.)
	... nodarbojaties ar biokompostēšanu

SUSTINNO pētījuma anketa par ekoloģisko uzvedību iekļāva tos pašus jautājumus kā ISSP, pievienojot klāt jautājumu par biokompostēšanu, taču neizzināja videi draudzīgo pārvietošanās alternatīvu lietošanu, vietējās izcelsmes un sezonālās pārtikas iegādi un vienreizlietojamo priekšmetu patēriņa samazināšanu, tāpēc atbilžu sadalījums vai korelācija šiem jautājumiem ar kādiem citiem nav analizējama garengriezumā. Pirmie seši jautājumi tika iekļauti visu triju pētījumu anketās, un atbildes uz tiem ir analizējamās un salīdzināmas arī laika gaitā.

Ekoloģisko attieksmju mērīšana

Vairākos pētījumos tika aplūkota sakarība starp ekoloģisko uzvedību un ekoloģiskajām attieksmēm. Dažos no tiem tika atzīts, ka uzvedību var samērā labi paredzēt pēc tā, kādiem apgalvojumiem par vidi cilvēki piekrīt (Doran et al., 2015).

Tajā pašā laikā citos, agrīnākos pētījumos tika atrunāts: lai gan šāda pozitīvā sakarība pastāv, ir jāņem vērā, ka ekoloģiskās uzvedības praktizēšana nereti iet roku rokā ar paaugstinātām izmaksām (Evans et al., 2007); piemēram, augļi un dārzeņi, kas tika audzēti ar bioloģiskiem līdzekļiem, mēdz būt dārgāki nekā konvencionālā veidā ražotā pārtika. Vēl citos pētījumos atziņas ir drīzāk negatīvas, norādot, ka cilvēki var piekrist apgalvojumiem, kas raksturo videi draudzīgas nostādnes, taču vilcināties ar videi draudzīgo prakšu pārņemšanu (piemēram, Flynn et al., 2009).

Nemot vērā šo atziņu pretrunīgumu, tās kļūst par labu avotu hipotēzēm par uzskatu un rīcības savstarpējo atbilstību. Interesantas šajā perspektīvā ir pētnieku (Evans et al., 2007) atziņas, kuri būtībā iztēlojas vides saudzēšanu un materiālās labklājības saglabāšanu kā nulles summas spēli, proti, savstarpēji izslēdzošus mērķus. Citi (Drews et al., 2016; Kaplowitz et al., 2013) viņiem oponentē – viņu pētījumu rezultāti demonstrē gadījumus, kuros cilvēki neredz lielas pretrunas starp ekonomisko attīstību un vides saudzēšanu vai arī skatās uz to kā uz savstarpēji saistītiem mērķiem. ISSP Vide blokā, kā arī SUSTINNO pētījuma aptaujas anketā tika iekļauti vairāki jautājumi, lai noskaidrotu, vai respondenti redz šos mērķus kā nesavienojamus vai savstarpēji saistītus. Ar šiem jautājumiem tiek izzināta piekrišanas pakāpe šādiem apgalvojumiem (skatīt 2.1.2. tabulu).

Pirmais un trešais apgalvojums prioritizē ekonomikas attīstību, otrais un piektais uzsver, ka vide cieš no mūsdienu ekonomiskajām praksēm, ceturtais satur ideju, ka vides aizsardzības mērķis ir atkarīgs no ekonomikas attīstības. Piekrišana apgalvojumiem tika mērīta ar Likerta skalas jautājumiem, kuros ir divas piekrišanas/nepiekrišanas pakāpes (pilnībā un drīzāk), kā arī neitrāls vērtējums

2.1.2. tabula. Jautājumi ekoloģisko attieksmju mērīšanai

ISSP Vide III (2010) oriģinālversija	Tulkojums latviešu valodā
We worry too much about the future of the environment and not enough about prices and jobs today	Mēs pārāk daudz uztraucamies par apkārtējās vides nākotni un nepietiekami – par cenām un darbvietām šodien
Almost everything we do in modern life harms the environment	Gandrīz viss, ko mēs darām mūsdienās, kaitē videi
People worry too much about human progress harming the environment	Cilvēki pārāk daudz uztraucas par to, ka cilvēces progress kaitē videi
In order to protect the environment [COUNTRY] needs economic growth	Lai aizsargātu vidi, Latvijai jāattīsta ekonomika
Economic growth always harms the environment	Ekonomikas attīstība vienmēr kaitē videi

(ne piekrītu, ne nepiekrītu). Pirmajam apgalvojumam piemīt zināma divdomība, kas šajā gadījumā izpaužas kā izaicinājums respondentam ar vienu atbildi paust piekrišanu nevis vienai, bet gan divām idejām (“Mēs pārāk daudz uztraucamies par apkārtējās vides nākotni” un “[Mēs] nepietiekami [uztraucamies] par cenām un darbavietām šodien”. Divdomīgo jautājumu uzdošanas risku sīkāk aplūkosim turpmāk. Vienlaikus jāuzsver, ka starptautiskajos un nacionālajos pētījumos visai bieži apzināti atsakās no “neideālu” jautājumu pārveidošanas un uzlabošanas, jo līdz ar formulējumu maiņu mainās arī jautājuma saturs un/vai uztvere no respondentu puses. Tas savukārt nozīmē, ka pētniekiem zūd iespēja salīdzināt atbildes dažādu valstu un laiku griezumā.

Atbildība par vides stāvokli un tās sadalījumu

ISSP Vide 2000. un 2010. gada pētījumos, kā arī SUSTINNO pētījuma anketā tika izziņāta iedzīvotāju nostāja par to, kādā mērā valdībai jāiesaistās vides aizsardzības regulēšanā saistībā ar pašu iedzīvotāju un uzņēmumu rīcību šajā jomā. Šie jautājumi tika formulēti piespiedu izvēles (*forced-choice*) formātā, paredzot, ka respondentam ir jāizvēlas viena no savstarpēji izslēdzošām atbildēm (skatīt 2.1.3. tabulu).

Ir redzams, ka jautājumu formulējumos ir iekļautas arī atrunas (“pat ja tas nozīmē, ka...”), kuru uzdevums būtu vispusīgi informēt respondentus par iespējamiem negatīviem efektiem vai izdevumiem atkarībā no tā vai cita scenārija izvēles. Šo apgalvojumu struktūra ir līdzīga Normana Bredberna (*Norman M. Bradburn*) un līdzautoru (Bradburn et al., 2004) aplūkotajam jautājuma piemēram par atbalstu kodolelektrostacijas būvniecībai, kurā tika iestrādāti minējumi par šāda soļa plusiem un mīnusiem (jautājuma oriģinālformulējums aptaujas anketā: *Are you in favor of building more nuclear power plants so that we can have enough electricity*

2.1.3. tabula. Atbildības par vides stāvokli un tās sadalījumu jautājumi ISSP Vide pētījumos

ISSP Vide II (2000) un III (2010) oriģinālversija	Tulkojums latviešu valodā
Government should let ordinary people (resp. businesses) decide for themselves how to protect the environment, even if it means they don't always do the right thing	Valdībai būtu jāļauj vienkāršajiem cilvēkiem (resp., uzņēmumiem) pašiem izlemt, kā viņiem aizsargāt vidi, pat ja tas nozīmē, ka viņi ne vienmēr visu dara pareizi
Government should pass laws to make ordinary people (resp. businesses) protect the environment, even if it interferes with people's rights to make their own decisions	Valdībai būtu jāpieņem likumi, lai liktu vienkāršajiem cilvēkiem (resp., uzņēmumiem) aizsargāt vidi, pat ja tas ir pretrunā ar cilvēku tiesībām pašiem pieņemt lēmumus

to meet the country's needs, or are you opposed to more nuclear power plants even though this would mean less electricity?

N. Bredberns un līdzautori min šo jautājumu kā divdomīga jautājuma (*double-barrelled question*, saīs. *DBQ*) piemēru, kritizējot to par respondentu piespiešanu paust piekrišanu vai nepiekrišanu vairākiem apgalvojumiem zem viena jautājuma “jumta”. Tajā pašā laikā pētījumu metodoloģe Natalja Menolde (*Natalja Menold*) (Menold, 2020) uzsver: lai jautājumu atpazītu kā divdomīgu, tam ir jāsaturs vairāku objektu vai to īpašību secīga uzskaitīšana, turpretim Bredberna minētais piemērs, kā arī ISSP Vide jautājumi par atbildības regulēšanu būtu raksturojami kā jautājumi ar ietverto priekšnosacījumu (*presuppositions*) (skatīt arī Kay and Fillmore, 1999; Dillman et al., 2014). Priekšnosacījumus saturošie jautājumi sastāv nevis no vairāku attieksmes objektu vai tiem piedēvēto īpašību uzskaitījuma, bet gan no attieksmes objekta un papildu nosacījuma, kas tiek prezentēts kā fakts vai vispārpieņemts uzskats (Kay and Fillmore, 1999), lai gan tas var būt arī kļūdainis. ISSP Vide jautājumos par atbildības regulēšanu palīgteikumi gan konstrukcijas, gan satura ziņā ir iepriekš minētie priekšnosacījumi “... *pat ja tas nozīmē, ka viņi ne vienmēr visu dara pareizi*” un “... *pat ja tas ir pretrunā ar cilvēku tiesībām pašiem pieņemt lēmumus*”. Priekšnosacījumu jautājumus uztvert un atbildēt uz tiem respondentiem ir vēl grūtāk nekā uz divdomīgiem jautājumiem (Menold, 2020). *Gatavi pārmaiņām* aptaujā šie jautājumi tika pārņemti, neiekļaujot priekšnosacījumu saturošos palīgteikumus:

- *Valdībai būtu jāļauj vienkāršajiem cilvēkiem (resp., uzņēmumiem) pašiem izlemt, kā viņiem aizsargāt vidi.*
- *Valdībai būtu jāpieņem likumi, lai liktu vienkāršajiem cilvēkiem (resp., uzņēmumiem) aizsargāt vidi.*

SUSTINNO pētījuma un *Gatavi pārmaiņām* aptaujas anketā tika iekļauts vēl viens jautājums, kas netika piedāvāts ISSP Vide aptaujās – par to, vai noteikumu un likumu ievērošana dabas resursu apsaimniekošanas jomā jāuzņemas tikai valsts institūcijām un amatpersonām vai arī tām pusēm, kuru rīcību šie noteikumi un likumi acināti regulēt. Līdzīgi iepriekš aplūkotajiem atbildības jautājumiem tas tika formulēts piespiedu izvēles formātā, lai varētu novērtēt uzticēšanos līdzcilvēkiem dabas resursu apsaimniekošanā, kas analizēts 3. nodaļas ievadā.

Galvenās vides problēmas

Respondentu ekoloģiskā attieksme var būt atkarīga no vides problēmu uztveres un atziņas. Uz šīs atziņas balstoties, ISSP Vide 2010 pētījumā tiek uzdoti divi līdzīgi jautājumi par to, kura no atbilžu variantos minētajām problēmām ir vissvarīgākā valstij kopumā un kura no tām visvairāk skar respondentu un viņa ģimeni.

2.1.4. tabula. SUSTINNO un *Gatavi pārmaiņām* jautājumi par atbildību dabas resursu pārvaldībā

Kurš no šiem apgalvojumiem ir tuvāks Jūsu viedoklim par noteikumiem un likumiem mežu, upju, ezeru un citu dabas resursu apsaimniekošanas jomā?	
Noteikumu un likumu ievērošana <u>jāuzrauga un jākontrolē tikai</u> atbildīgajām valsts institūcijām un to pārstāvjiem (piemēram, mežziņi, zvejas inspektori utt.)	1
Noteikumu un likumu ievērošanu <u>uzrauga un kontrolē arī</u> šo noteikumu ievērotāji (piemēram, mežsaimnieki, makšķernieki, mednieki utt.)	2

2.1.5. tabula. ISSP jautājumi par galvenajām vides problēmām

ISSP Vide III (2010) oriģinālversija	Tulkojums latviešu valodā
Air pollution	Gaisa piesārņojums
Chemicals and pesticides	Ķīmikālijas un pesticīdi
Water shortage	Ūdens nepietiekamība
Water pollution	Ūdens piesārņojums
Nuclear waste	Radioaktīvie atkritumi
Domestic waste disposal	Sadzīves atkritumu likvidēšana
Climate change	Klimata maiņa
Genetically modified foods	Ģenētiski modificēta pārtika
Using up our natural resources	Dabas resursu izsmelšana
None of these	Neviena no minētajām

Projekta *Gatavi pārmaiņām* aptaujas anketā respondentiem tika piedāvāts pirmais no šiem diviem jautājumiem, proti, par galvenajām vides problēmām Latvijā. Vēl viena atkāpe no ISSP oriģinālajautājuma dizaina ir atļauja respondentam atzīmēt līdz piecām problēmām, kas, viņaprāt, ir būtiskākās valstij. Visbeidzot – vairāku atbilžu variantu (problēmu) formulējums tika mainīts satursiski, kā arī vietām.

Redzams, ka *Gatavi pārmaiņām* anketas jautājumā vairs netiek jautāts par ģenētiski modificēto pārtiku, ūdens nepietiekamību un radioaktīvajiem atkritumiem, pieņemot, ka tās nav būtiskākās problēmas Latvijas apstākļos. Atbilžu variantā par ķīmikālijām un pesticīdiem tika precizēts, ka runa ir par to iedarbību uz cilvēku veselību, “sadzīves atkritumu likvidēšana” tika aizstāta ar “atkritumu pieaugumu”, jo likvidēšana pirmām kārtām norāda uz problēmas risināšanas

2.1.6. tabula. Gatavi pārmaiņām jautājumi par galvenajām vides problēmām

RES1. Sarakstā minētas dažādas vides problēmas. Lūdzu, nosauciet, Jūsaprāt, galvenās vides problēmas Latvijā! Lūdzu, atzīmēt ne vairāk kā 5 būtiskākās vides problēmas.	
Atkritumu pieaugums	1
Bioloģiskās daudzveidības izzušana	2
Dabas katastrofas	3
Dabas resursu noplicināšana	4
Gaisa piesārņojums	5
Ikdienā lietojamos produktos izmantoto ķīmisko vielu ietekme uz mūsu veselību	6
Klimata izmaiņas	7
Lauksaimnieciskais piesārņojums	8
Ūdens piesārņojums	9

veidu. Savukārt dabas resursu “izsmelšanas” vietā tika izmantota “noplicināšana”. *Gatavi pārmaiņām* parādās arī dažas jaunas problēmas, kuras līdz šim netika minētas attiecīgā ISSP anketas jautājumā: bioloģiskās daudzveidības izzušana, dabas katastrofas un lauksaimnieciskais piesārņojums.

SUSTINNO pētījumā tika piedāvāts visplašākais vides problēmu saraksts no šeit aplūkotajiem aptauju instrumentārijiem. Tas iekļāva 16 pozīcijas, ieskaitot tādas, kas netika minētas ne ISSP, ne *Gatavi pārmaiņām* pētījumā, piemēram, cilvēku izraisītās lielās nelaimes, lielpilsētu problēmas, cilvēku patēriņa ieradumi, transporta veidu izmantošanas sekas, trokšņa piesārņojums (skatīt 2.1.7. tabulu).

SUSTINNO vides problēmu jautājuma stiprās puses ir izvērstākais problēmu saraksts, kā arī skaidrojumi un piemēri iekavās, kas atvieglo respondentiem saprast, kā problēma izpaužas. Šā varianta vājā puse ir tā, ka vides problēmas ir sajauktas kopā ar to izraisošiem cēloņiem vai faktoriem. Piemēram, antropogēnās un tehnogēnās katastrofas (“cilvēku izraisītās lielās nelaimes”), kā, piemēram, naftas noplūde, kļūst par problēmu tad, ja tās netiek laikus novērstas un attiecīgās kaitīgās vielas nonāk vidē, to piesārņojot. Pieaugošs auto un autoceļu skaits, kā arī lielpilsētu problēmas ir vairāku vides problēmu cēloņi, radot pirmām kārtām gaisa piesārņojumu, trokšņa līmeņa palielināšanos, zaļo platību izzušanu un klimata izmaiņas kopumā. Lai gan jautājumiem par cilvēku darbībām, transportlīdzekļu skaita pieaugumu un līdzīgiem procesiem un notikumiem neapšaubāmi jābūt vietai aptaujā par vides stāvokli, tie nebūtu tiešā veidā iekļaujami pašu problēmu sarakstā, drīzāk – atsevišķā jautājumā par problēmu avotiem un faktoriem.

2.1.7. tabula. SUSTINNO vides problēmas

Atkritumu pieaugums	1
Bioloģiskās daudzveidības zudums (sugu iznīkšana, dzīvnieku un biotopu izzušana)	2
Cilvēku izraisītas lielās nelaimes (ražošanas avārijas, liela naftas noplūde u. c.)	3
Dabas katastrofas (zemestrīces, plūdi, viesuļvētras u. c.)	4
Dabas resursu noplicināšana (intensīva, neilgtspējīga resursu ieguve, to izmantošana)	5
Gaisa piesārņojums	6
Ģenētiski modificētu organismu izmantošana lauksaimniecībā	7
Ikdienā lietojamajos produktos izmantoto ķīmisko vielu ietekme uz mūsu veselību	8
Klimata izmaiņas	9
Lauksaimnieciskais piesārņojums (pesticīdu, mēslojuma izmantošana u. c.)	10
Lielpilsētu problēmas (satiksmes sastrēgumi, piesārņojums, zaļo platību trūkums u. c.)	11
Mūsu patēriņa ieradumi	12
Pašreizējo transporta veidu izmantošanas sekas (pieaugošs auto un autoceļu skaits u. c.)	13
Trokšņa piesārņojums	14
Ūdens piesārņojums (jūras, upes, ezeri un avoti)	15

Kopumā tas vides problēmu jautājuma variants, kas tika izstrādāts un izmantots *Gatavi pārmaiņām* aptaujā, ir vairāk pieskaņots Latvijas reālijām un novērš divdomīgus elementus dažos atbilžu variantos. Vairāku atbilžu piedāvājums nozīmē, ka respondentiem rodas iespēja atzīmēt ne tikai vienu, bet vairākas vides problēmas, kas, vīņuprāt, ir būtiskākās. Šis variants arī secīgi uzskaita tieši vides problēmas, neiekļaujot sarakstā vides problēmu hipotētiskos faktoros, par kuriem iedzīvotāju viedokļi būtu izzināmi atsevišķā jautājumā.

Pēc datu savākšanas: īss pārskats par kvantitatīvo datu analīzes pieejām un iespējām

Kvantitatīvo datu analīzes programmatūra, piemēram, IBM SPSS, Stata, R vai citi risinājumi, piedāvā daudzveidīgas iespējas analizēt aptauju datus atkarībā no tā, kura mainīgā sadalījums interesē pētniekus, kādas sakarības plānots pārbaudīt, kā arī no tā, kuri mainīgie analīzē tiek modelēti kā faktori vai cēloņi un kuri – kā iznākums vai sekas. Galvenais mainīgo parametrs, kas ir jāņem vērā šo modeļu veidošanā un aprobēšanā, ir mainīgā mērīšanas līmenis (Nikišins, 2022).

Ekoloģiskā uzvedība aplūkotajos piemēros tiek mērīta ordinālā jeb rangu līmenī, jo iesaistīšanās tajā tiek operacionalizēta kā noteiktu prakšu pieņemšana

subjektīvais biežums (vienmēr, bieži, dažreiz vai nekad). Arī ekoloģiskās attieksmes tiek izzinātas, izmantojot rangu skalu dažādām piekrišanas/nepiekrišanas pakāpēm (no pilnībā piekrītu līdz nemaz nepiekrītu). Izziņot sakarību starp šādi mērāmo uzvedību un ekoloģiskajām attieksmēm, vienkāršākais risinājums būtu izmantot kādu no neparametriskajiem korelācijas koeficientiem, piemēram, Spīrmena vai Kendala koeficientu. Jo tuvāks šis rādītājs ir ± 1 , jo stiprāka ir korelācija – pozitīva vai negatīva.

Korelācijas koeficienta vietā var izmantot arī krustojuma tabulu, kas pēc būtības ir divdimensionālā biežumu tabula un kas ļautu ieraudzīt, piemēram, cik daudz to respondentu vidū, kas “pilnībā piekrīt” kādai attieksmei, ir tādu, kuri “vienmēr” praktizē kādu ekoloģiskās uzvedības veidu. Taču krustojuma tabula ar četrām uzvedības piekropšanas biežuma vērtībām un piecām piekrišanas pakāpēm būtu nepārskatāma un tāpēc grūti interpretējama. Korelācijas koeficienti šajā ziņā piedāvā gan vienkāršāku, gan informatīvāku atbildi par to, kāda ir pētniekus interesējošā sakarība.

Tajā pašā laikā var izvirzīt hipotēzi par to, ka noteikta veida ekoloģiskā uzvedība, piemēram, enerģijas vai kurināmā patēriņa samazināšana mājās, var būt atkarīga no vairākiem faktoriem vienlaikus, tostarp no respondenta dzimuma, izglītības līmeņa, dzīvesvietas (pilsēta vai lauki), ienākumu līmeņa un no tā, cik lielā mērā viņš piekrīt vai nepiekrīt apgalvojumam “Cilvēki pārāk daudz uztraucas par to, ka cilvēces progress kaitē videi”. Šajā scenārijā vienkāršas pāru korelācijas vairs nelīdzēs, jo tās neņem vērā šo vairāku faktoru ietekmes vienlaicīgumu, un to vietā būtu jāizmanto kāda no regresijas metodēm, kuras būtībā ir korelācijas paplašinājums. Pirms analīzes var analīzes ērtības labad pārkodēt enerģijas patēriņa samazināšanas mainīgā vērtības tā, lai, piemēram, atbilde “nekad” tiktu kodēta ar 0 (prakse netiek pieņemta), un atbildes “dažreiz”, “bieži” un “vienmēr” tiktu apvienotas un kodētas ar 1 (prakse tiek pieņemta). Šī pieeja ir attaisnojama gadījumos, ja mūs ne visai interesē faktoru ietekme uz biežumu atšķirībām, bet tikai uz to, cik lielākā mērā atlasīto faktoru ietekmē palielinās vai samazinās varbūtība, ka respondents kaut dažreiz praktizē enerģijas taupīšanu. Iznākuma mainīgos ar divām savstarpēji izslēdzošām vērtībām (piemēram, ir/nav, praktizē/nepraktizē) sauc par dihotomiskiem, un to analīzei var izmantot bināro loģistisko regresiju. Regresijas koeficienti tiktu aprēķināti katram no pieciem faktoriem, un to vērtības ļaus secināt, kuru faktoru ietekme būtu stiprāka (piemēram, izglītības līmenim un piekrītot apgalvojumam, ka cilvēki pārāk daudz uztraucas par to, ka cilvēces progress kaitē videi) un kuru – vājāka (piemēram, dzimumu atšķirībām). Ja subjektīvie biežumi ir būtiski analīzei un tos nav vēlams apvienot, binārās loģistiskās regresijas vietā var izmantot multinominālo loģistisko regresiju vai ordinālo regresiju.

2.1.7. tabulā redzams visai plašs vides problēmu (vai to cēloņu) klāsts respondentu ieskatā. To aplūkojot, pētniekam var rasties interese pārbaudīt, vai, nosaucot problēmas, parādās kādas likumsakarības – piemēram, vai sabiedrībā iezīmējas kādas sociālās grupas, kuras visbiežāk min vienu un to pašu problēmu komplektu? Vai arī no citas perspektīvas – kuras vides problēmas visbiežāk tiek minētas kopā vai visbiežāk tiek uzskatītas par visaktuālākajām vai visbīstamākajām? Uz šādiem jautājumiem atbildi var meklēt, lietojot faktoru analīzi, piemēram, 15 vides problēmu vietā tiktu identificētas trīs, četras vai piecas latentās jeb slēptās dimensijas jeb faktori, kas sevī apvieno kādu daļu no sākotnējām 15 problēmām. Respondenti, kas visbiežāk norāda uz ģenētiski modificētu organismu (ĢMO) izmantošanu lauksaimniecībā, tikpat vai gandrīz tikpat bieži pauž bažas par ķīmikāliju vai pesticīdu nonākšanu cilvēku uzturā; uz to norādītu augsti korelācijas koeficienti abiem gadījumiem ar atklāto slēpto faktoru. Savukārt respondenti, kuri kā primārās nosauc lielpilsētu problēmas, būs lielākoties tie paši, kas atzīmē atkritumu pieaugumu un trokšņa piesārņojumu. Par to liecinātu šo triju atbilžu variantu cieša korelācija ar to apvienojošo slēpto faktoru.

2.2. Gadījumu izpētes metodoloģija kopīgo dabas resursu pārvaldības analīzē

Gadījumu izpēte ir pētnieciskā pieeja un stratēģija, kad tiek izmantotas dažādas datu iegūšanas metodes – kvantitatīvās, kvalitatīvās, dokumentu analīze (*desk study*) u. c. Gadījumu izpēti kopumā raksturo noteiktas pētnieciskās tēmas iespējamā lokalizācija to daudzveidības izpausmēs. Runa ir par kopīgu resursu kopīgu pārvaldīšanu dažādu resursu lietotāju tīklos, kuros identificējama klimata krīžu radīto sociāli ekonomisko ietekmju apzināšanās, uztvere un gatavība noteiktām rīcībām, lai būtu resilienti klimata krīžu radītājām sekām.

Konceptuāli metodoloģiski izmantoti kopīgo resursu pārvaldības (*studies of commons*) ligzdoto līmeņu (konstitucionālais, kolektīvais, operacionālais) nosacījumi, kopīgo resursu situācijas un pazīmes, kā arī aģentu-tīkla teorijas modernitātes antropoloģijas metodoloģijas atziņas.

Dabas resursu (mežu, ūdeņu utt.) pārvaldību var pētīt trīs metodoloģiski identificējamās nosacījumu līmeņos (Ostrom, 1990). Trīs nosacījumi (Ostrom, 1990, pp. 52–53; Kiser & Ostrom, 1982) ir operacionālie noteikumi, kolektīvās izvēles noteikumi un tiesiski normatīvās izvēles nosacījumi. Tiem atbilstoši ir arī analīzes līmeņi, attiecīgi – operacionālās, kolektīvās un tiesiski normatīvās izvēles.

Dabas resursu (mežu, ūdeņu utt.) kopīga apsaimniekošana analizēta kā dialektisks strukturālā ietvara un aģentu rīcības process šādos nosacījumu virzienos – dabas aizsardzība, meža apsaimniekošana, lauksaimniecība, sociālā

aizsardzība/drošība. Trīs līmeņu nosacījumu (kad viens otru ietver – operacionālo ietver kolektīvais, kolektīvo – tiesiski normatīvais) veidošanās un nostiprināšanās procesu var konceptualizēt atbilstoši šādiem aspektiem:

1. Tiesiski normatīvais līmenis. Dabas aizsardzības, meža apsaimniekošanas, lauksaimniecības, sociālās aizsardzības/drošības politika un likumdošana, tiesiskais regulējums un rīcībpolitika; padomju pieredze pārvaldības ziņā; tiesiski normatīvās pārmaiņas – īpašumtiesības, to maiņa, restitūcija, privatizācija.
2. Kolektīvais līmenis. Organizāciju un sadarbības formu (NVO, biedrības, kopienas) pārvaldības modeļi – statūti, darbības principi, valdes, kopšapulces lēmumi, stratēģiskas attīstības darbība; jaunu biedru piesaistes stratēģija un prakse; pārvaldības modeļu vēsture un analogi.
3. Operacionālais līmenis. Darbības principu ievērošana, lēmumu pieņemšana, ikdienas darbību veikšana, formālās sadarbības nosacījumi (ieinteresēti iesaistītās puses sadarbības veikšanā, kontraktēšana jeb līgumu slēgšana utt.), neformāli nosacījumi (uzticēšanās utt.), labumu guvēju izslēgšanas, *frāideru* jeb nerēķināšanās ar vienošanos atrisināšanas problēmjaucājumi.

Visbeidzot – atbilstoši nosacījumiem ir arī procesi, kas tiks analizēti katrā posmā. Operacionālajā līmenī – ieguve, pārraudzība, monitorēšana, ieviešana jeb praktiska realizēšana. Kolektīvā līmenī – rīcībpolitikas veidošana, pārvaldība, noregulēšana/sakārtošana. Tiesiski normatīvajā līmenī – formulēšana, pārvaldība, noregulēšana/sakārtošana, modificēšana (Ostrom, 1990, p. 53). Piedāvātais konceptuālais ietvars – “kopīga apsaimniekošana” – galvenokārt, iekšēji – ārējās organizatoriskās struktūras nostiprināšanās pastāvīgu stratēģiju, noteikumu, normu ieviešanas, monitorēšanas un pārveidošanas veidā paredz iteratīvā veidā analizēt, “pāranalizēt” un pārbaudīt pastāvīgi iegūto empīrisko materiālu.

Savukārt nosacījumi un procesi iekļaujami institucionālās analīzes (Ostrom et al., 1994, p. 37) un institucionālās analīzes un attīstības (turpmāk, IAA) ietvarā, ņemot vērā dažādos faktorus, kas ietekmē lokālās ekosistēmas (Gibson et al., 2000a, p. 9).

Dabas aizsardzība, meža apsaimniekošana, lauksaimniecība, sociālā aizsardzība/drošība ir savstarpēji saistīti virzieni, bet kā novilkt robežas gadījumu izpētē? Roberts Jins (*Robert K. Yin*) gadījumu izpētes metodoloģijas grāmatas ievadā norāda, ka zinātniskas metodes pamatā ir “ticamas alternatīvas hipotēzes” pārbaudes stratēģija (Yin, 2009, vii). Pirmām kārtām jāapzinās, ka pastāv “alternatīvas pētījuma rezultātu interpretācijas iespējas”. Domājot par praktiskiem metodoloģiskiem soļiem, “identificējot un kontrolējot ticamās alternatīvas hipotēzes, pētnieks izslēdz pētījuma nepamatojamības avotus” (Blanche,

Durrheim, & Painter, 2006, p. 38). Tātad ticama alternatīva hipotēze nozīmē to, ka pētnieki, analizējot konkrētā empīriskā veidā iegūtus rezultātus, interpretē tos, ietverot papildu pārbaudes veidus ārpus konkrētā empīriskā materiāla, kas iegūts lauka darbā. Tajā pašā laikā “nepamatojamības avotu izslēgšana” nozīmē noteiktu robežu noteikšanu pētāmajam gadījumam(-iem). Proti, gadījumu robežas nosaka pētnieka pamatojums ticamu rezultātu iegūšanai.

Robežas novilkt palīdz noteiktas kopīgo resursu situācijas un **pazīmes** (Gibson et al., 2000b, pp. 230–231), no kurām būtiskākā ir tā, ka **resursu pilnveidošana ir ticami iespējama**. Proti, meži, lauksaimniecības zeme, augsne, ūdeņi utt. nav tik sabojātā stāvoklī, ka tos vairs nav vērts apsaimniekot, vai arī tik intensīvi apsaimniekoti, ka nav ieguvumu no to apsaimniekošanas. Būtiski ir arī **kvalitātes un kvantitātes indikatori**, kas nodrošina ticamu informāciju par dabas resursu stāvokli, piemēram, bioloģiskās daudzveidības indikatori, dabas skaitīšanas dati, arī sociāli indikatori – ekspertu, iesaistīto pušu, aģentu utt. vērtējums par bioloģiskās daudzveidības stāvokli.

Saistība ekosistēmās ir vēl viens raksturlielums, kas palīdz noteikt gadījumu izpētes robežas, ņemot vērā sociālo un dabas resursu telpisko atrašanos, apgabalu un apjomu kā vienu no kopīgo resursu pazīmēm (Gibson et al., 2000b, pp. 230–231). Tas, ka resursi ir saistīti ekosistēmās, ļauj izdalīt kā atsevišķu gadījumu tādu saimniekošanu, kuru praktizēšana ir optimāla saistībā ar turpmāku klimata krīžu radītajām ietekmēm. Runa ir par bioloģisko lauksaimniecību kā saimniekošanu. Arī bioloģiskajā lauksaimniecībā varam runāt gan par dažādiem kritērijiem, kuri nosaka, kas un kāpēc uzskatāms par “bioloģisku” saimniekošanu, gan dažādas bioloģiskās saimniekošanas izpausmes (skatīt plašāk 3.4. nodaļu).

Trešais būtiskais raksturlielums ir **risku uztvere**. Svarīgi saprast sociālo grupu, kuras potenciāli ir vai var nokļūt neprivileģētā vai neaizsargātā stāvoklī, skatījumu uz riskiem, veidojot noturību pret krīžu saplūšanas radītajām ietekmēm.

Sekojošā ticamas alternatīvas hipotēzes vadlīnijām, pētniekam jāapzina un jāpiemēro arī citas pētījumu metodes un empīriskais materiāls, lai skaidrotu un interpretētu sociālās reālijas. Pētnieciski ticams datu ieguves avots ir arī kvalitatīvās metodes. Gadījumu izpēte tādējādi ir viena un tā paša procesa divas “medaļas puses”. No vienas puses, apstrīdot un paplašinot rezultātu interpretācijas avotus, pētnieks meklē datu pamatojuma iespēju daudzveidīgo un sarežģīto procesu ietvaros pētījuma priekšmetā, no otras puses, datu nepamatojamība ir kritērijs pētījuma dizaina ietvaros iezīmēt gadījumu robežas.

Līdz ar to var noteikt šādas gadījumu izpētes, kurās tiks detalizēti analizēta kopīgo resursu pārvaldība šajā darbā:

1. Gaujas Nacionālais parks – noteikta teritorija, bet vienlaikus ekosistēmās skaidri nenodalīta teritorija, teritorija ar nespecifiskiem dabas

aizsardzības marķieriem, kur attiecīgi var pastāvēt *frīraideru* problēma (plašāk par *frīraideru* problēmu skatīt 1. nodaļā).

2. Meža ekosistēmu aspekti meža resursu lietošanā, kur ar meža ekosistēmu aspektiem saprasti šādi aspekti – bioloģiskā daudzveidība, dabas aizsardzība plašākā nozīmē un bioloģiskās daudzveidības un dabas aizsardzības saglabāšanai veiktie pasākumi, piemēram, liegumu veidošana, to darbības monitorēšana utt.
3. Bioloģiskā lauksaimniecība – lauksaimniecības saistība ekosistēmās, kur bioloģisko saimniekošanu ietekmē ne tikai pašas bioloģiskās saimniekošanas pazīmes un izpausmes, bet arī konvencionālā lauksaimniecība un tās implikācijas.
4. Sociālo resursu pārvaldība, it sevišķi kopīgo resursu pārvaldība, kas balstīta uz sieviešu reprodiktīvo darbu – izprast sieviešu skatījumu uz riskiem sabiedrībā, tostarp veidot noturību pret vides sabrukumu un saprast, kuras no viņām pieder pie neprivileģētas vai neaizsargātākas sociālās grupas, ko īpaši ietekmēs vide.

Darbā izmantota vairāku saistītu gadījumu izpētes pieeja (3.2.–3.5. nodaļa), kur, no vienas puses, ir runa par dabas resursu pārvaldību dabas parkos, mežu ekosistēmās, ūdens ekosistēmās un sociālo resursu pārvaldību laukos un reģionos, no otras puses – par veidiem, kā būt resilientiem klimata krīzēm. Resilience izpaužas šādos veidos:

1. Noteiktā saimniekošanas veidā – bioloģiskā lauksaimniecība, dažādas agroekoloģiskās prakses, permakultūra, alternatīvi saimniekošanas veidi.
2. Sociālo resursu un dabas resursu izmantošanā (vai ļaunprātīgas izmantošanas mazināšana) dažādu dabas resursu pārvaldībā vai – plašāk – ekosistēmu ietvaros (meži, ūdeņi).

Gadījumu izpētē tika veikti šādi pētījumi:

- *Gaujas Nacionālā parka reģiona iedzīvotāju attieksme pret bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību 2020. gada pavasarī;*
- *Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju viedoklis un attieksmes klimata pārmaiņu laikā 2020. gada pavasarī;*
- *Bioloģisko saimniecību īpašnieku pieredze bioloģisko saimniecību vadīšanā 2020. gada pavasarī;*
- *Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju attieksme pret dabas resursu pārvaldību tūrisma objektos Gaujas Nacionālajā parkā 2022. gada pavasarī;*
- *Dabas aizsardzības aspekti mežu teritoriju apsaimniekošanā un tajā iesaistīto aģentu sadarbība 2022. gada pavasarī;*

- *Klimata pārmaiņu radītās sekas bioloģiskās lauksaimniecības gadījumos Latvijā 2022. gada pavasarī;*
- *Kurzemē dzīvojošo sieviešu sagatavotība klimata pārmaiņām 2022. gada pavasarī.*

Empīriskais materiāls un analīze

- GNP iedzīvotāju aptauja par bioloģiskās un konvencionālās saimniecības uztveri (2020. gada marts, $N = 200$, interneta aptauja, veicējs: RAIT GROUP) (Gatavi pārmaiņām, 2020, marts).
- Eksperta intervijas un padziļinātās intervijas ar bioloģiskās lauksaimniecības ekspertiem un bioloģiskajiem lauksaimniekiem GNP (2020. gada marts).
- Līdzdalības novērojums Dabas aizsardzības plāna izstrādes sabiedriskajā apspriešanā (2020. gada februāris).
- Dokumentu analīze.
- Latvijas iedzīvotāju – GNP iedzīvotāju – aptauja par kopīgo dabas resursu pārvaldību tūrismā (2022. gada aprīlis, $N = 200$, telefona intervijas, veicējs: Latvijas Fakti) (Gatavi pārmaiņām, 2022b, aprīlis).
- Meža resursu lietotāju aptauja (2022. gada aprīlis, $N = 300$, telefona intervijas, veicējs: SKDS) (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis).
- Fokusa grupas diskusija ar GNP tūrisma nozares pārstāvjiem (2022. gada aprīlis).
- Padziļinātās intervijas ar bioloģiskajiem lauksaimniekiem (2022. gada aprīlis).
- Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas (LBLA) biedru kvantitatīvā aptauja (2022. gada aprīlis, $N = 57$) (Gatavi pārmaiņām, 2022a, aprīlis).

No aģentu tīkla teorijas modernitātes antropoloģijas metodoloģijas kopīgo resursu pārvaldības izpratnē būtiski ir nošķirt tiklu izpratni kā kāda procesa rezultātu no tīkliem kā procesa (Latour, 2013, pp. 31–33). Pētījuma tēmas kontekstā dabas aizsardzība nav tikai liegumu zonu ievērošana, lai turpinātos dzīvo būtņu dzīvībai plūsma, bet pieņēmumi par to nepieciešamību, likumu rakstīšana un ievērošana, attiecīgi runa ir par iestatījumiem (*set-ups*), kas nodrošina, lai procesi turpinātos. Tāpēc šajā metodoloģijā var izdalīt divus atšķirīgus, bet savstarpēji papildinošus fenomenus: 1) heterogēnu elementu periodiskums, kas darbojas ar pārtraukumiem; 2) ir apritē, kad elementi ir izveidoti (Latour, 2013, p. 33). Tas nozīmē, ka tīklos ir jāsaprot, kur runājam par to, kas plūst, kad plūsmu priekšnosacījumi ir nodrošināti, un kur runājam par dažādu heterogēnu elementu iestatījumiem, kas ļauj plūsmām ritēt (Latour, 2013, p. 32). Meža apsaimniekošana turpinās, un plūsmām ritēt ļauj šie dažādie heterogēnu elementu iestatījumi. Tie

var būt mežizstrādes plānošana, veikšana, mežu atjaunošana, jaunaudžu kopšana, arī dabas aizsardzības liegumu noteikšana, ievērošana utt., plašāk – arī bioloģiskā daudzveidība ar tās implicētajiem heterogēnajiem elementiem – noteiktu sugu, dzīvnieku dzīvestelpa utt.

Varam runāt par plūsmām (*continuities*), no vienas puses, un pārtraukumiem, no otras puses (*discontinuities*), ko nevar viegli pamanīt, jo to redzamība, tas ir, plūsmu pārtraukumi, būtu ietekmēta (Latour, 2013, p. 35). Piemēram, pārtraukumi meža apsaimniekošanā nozīmētu, ka ir kādas būtiskas problēmas iestāšanās, kuri ļauj apsaimniekošanai notikt.

Ekosistēmu elementu iestatījumi ir izšķiroši būtiski, lai varētu runāt par sociāli ekonomisko procesu turpinātību.

Analīzes priekšmets nav ne sociālie aģenti (cilvēki, kopienas, sabiedrības grupas), ne arī ne-sociālie aģenti (augi, augsne, dzīvnieki, putni, takas, upes utt.), bet hibrīdi un to mijiedarbība. Attiecīgi neiedalām aģentus – tikai bioloģiskos lauksaimniekus vai meža īpašniekus vai – tieši pretēji – augsni, zemsedzi, kokus, bet analizējam **cilvēku-dabas resursu-cilvēku** mijiedarbību.

Izmantojot aģentu tīkla teorijas jēdzienus, par faktoloģiskiem jautājumiem (*matter of fact*) būtiskāki ir saistību jautājumi (*matter of concern*), kas papildus kvantitatīvai metodoloģijai aģentu veidotajos stāstos ļauj identificēt to, kādā veidā un kā viņi liecina par noteiktu šķietamu faktu izpaušanos.

Pētījuma stratēģija ir, sekojot aģentu liecībām, identificēt krīžu radītās situācijas (*emergencies*) un ar to saistītās tapšanas situācijas, kurās dažādos veidos izpaužas kopīga dabas resursu pārvaldība.

Papildus 2.1. nodaļā aprakstītajām kvantitatīvo datu analīzes metodēm (aprakstošā analīze, statistiskās nozīmības pārbaudes testi, daudzdimensionālās analīzes metodes), gadījumu izpētes metodoloģijā datu analīzē tiks izmantota naratīva analīze un pārbaudītas ticamas alternatīvas hipotēzes, tādējādi iteratīva procesa veidā skaidrojot kopīgo resursu pārvaldības iespējas.

2.3. Feminisma metodoloģijas pieeja sociālo kopīgo resursu izpētes gadījumā

Neierastais datu vākšanas dizains Covid-19 pandēmijas laikā

Kvalitatīvajam pētījumam par sieviešu ievainojamību un resilienci bija vajadzīga citādāka pieeja nekā citām kvalitatīvo datu vākšanas daļām. To noteica fakts, ka šajās diskusijās mēs neuzdevām neitrālus jautājumus par profesionālās dzīves kontekstu, faktiem par saimniecībām, uzņēmumiem vai attieksmi pret dabas resursu izmantošanu. Tā bija pilnībā vērsta uz pirmo reizi satiktu sieviešu dzīvē bažām, bailēm un satraukumu. Mēs zinājām, ka tas nevar notikt tiešsaistē

Zoom platformā, jo mēs nekad nerasnīsim intimitātes un uzticības līmeni, lai varētu patiesi un dziļi dalīties ar perspektīvām. Īpaši ņemot vērā, ka vēlējāmie runāt ar dažādu paaudžu sievietēm. Mums vajadzēja gaidīt, lai pēc Covid pandēmijas ierobežojumu mazināšanas varētu organizēt diskusijas klātienē. Tomēr vienlaikus izaicinājums bija arī tas, kā radīt šo viesmīlīgo gaisotni, ja daudzas dalībnieces nebija tikušas lielākās grupas klātienē sarunā gandrīz divus gadus. Kaut arī 2022. gada pavasarī tas bija likumīgi, tomēr personiskās neērtības, baļu un nedrošības izjūta varēja ņemt virsroku pār sajūsmu, ka beidzot tikšanās varēs notikt, visiem sēžot kopā pie viena galda vai aplī.

Kā zināms, sievietes jau gadsimtiem ilgi kopīgi veido un dalās izpratnē par savu realitāti. Viņas viena no otras mācās, kā uzturēt tradīcijas, kā svinēt skaistus brīžus ģimenēs un kopienās, kā atbalstīt vienu otru grūtos dzīves brīžos un krīzes situācijās. Kopīgas izpratnes kopīga veidošana palīdz viņām reālāk novērtēt briesmu un risku līmeni un bieži vien kopīgi rast risinājumus vai stiprināt resilienci (Shiva, 2020). Papildus tam Latvijā priekšstats par to, ka jābūt stiprai vai stipram, jāpārdzīvo jebkas, ko dzīve sagādā, un personīgā sarunā ar svešinieku nedrīkst pārāk daudz atklāt savu personīgo dzīvi (ko iemācīja kara gadi, dzīve padomju realitātē un kas tika nodots tālāk), mums lika secināt, ka vienīgais iespējamais veids, kā veikt šo pētījumu, ir klātienē tikšanās grupu diskusijās. Grupas situācijā sievietes labprātāk dalās ar savu ievainojamību, neignorējot savas vajadzības un bailes, kā tas mēdz notikt individuālās sarunās, kad viņas biežāk sniegtu šķietami sagaidītas, sociāli vēlamas atbildes.

Fokusa grupu gaisotne bija ļoti svarīga. Mēs to veidojām tā, lai tā būtu mājīga, viesmīlīga un relaksējoša. Šī atbalstošā vide un mājīgās telpas balto, laboratorijas vai lietišķā tipa telpu vietā palīdzēja radīt labu gaisotni. Ieguvām apstiprinājumu tam, ka šī pieeja darbojas, un daudz dalībnieču uzslavēja diskusijas grupu sagatavošanu.

Vēl viens svarīgs faktors bija tas, ka mēs izmantojām īpašus materiālus, lai stimulētu sarunas, – skaistu zīmējumu, kas attēloja emocionālo ainavu, lai sanāksmes sākumā pārbaudītu ikvienas labsajūtu, vizuālos materiālus, kas bija viegli un jautri, vienlaikus atsaucoties uz svarīgām un nopietnām tēmām – sociālā nevienlīdzība, nabadzība Latvijā, ekonomiskā krīze, postnormālā sabiedrība, plūdi un citas dabas katastrofas.

Bijām sagatavojuši arī materiālus ar atslēgas vārdiem par nākotnes riskiem, ar kuriem bija paredzēts rosināt asociācijas vai sasaistīt tēmas, kas iepriekš sarunā netika pieminētas. Mēs patiešām vēlējāmie izpētīt ne tikai racionalizētus, verbalizētus pamatojumus un skaidrojumus vai dalībnieču zināšanas par klimata krīzi, bet arī sajūtas, vajadzības, klusās zināšanas, intuīcijas, cerības utt.

2.3.1. attēls. Fokusa grupu norise

Avots: kolektīvās monogrāfijas “Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā” autoru kolektīvs

Feminisma pētījums pandēmijas laikā

Tikpat svarīga kā atbilstoša konteksta radīšana ir pētniecības ētika, kas ir balstīta uz feminisma principiem (Hesse-Biber, 2015) par varas attiecībām starp pētnieku un pētījuma dalībniecēm un pētnieka refleksivitāti. Principus ievērojām ar secīgām rīcībām:

- izveidojot pētnieču komandu, kas ļautu atzīt jebkuru pieredzi, ar kuru sievietes vēlas dalīties (dališanās ar savu vēsturi);
- reflektējot par varas attiecībām – neizdarot spiedienu vai neizmantojot pētījuma dalībnieces (neiedziļināties pārāk jūtīgās tēmās, ļaujot viņām pašām izvēlēties dališanās līmeni);
- katra tēma izrietēja no sieviešu perspektīvas, un vajadzības gadījumā viņām tika sniegta palīdzība (līdzību atklāšana pieredzēs, viņu stāstu apstiprināšana, viņu jūtu atzišana, telpas radīšana grupas atbalstam);
- veidojot kopīgu izpratni – iespējamo secinājumu izskatīšana, ļaut grupai pārdomāt kopīgos punktus; pārbaudīt argumentus par plašāku, sistēmisku institucionālu apspriešanu, atkāpjoties, ja tas neattiecas uz viņu pieredzi.

Pētniekiem bija grūtības atrast respondentes uzreiz pēc pandēmijas ierobežojumu atcelšanas, tāpēc tika izmantota “sniega bumbas” metode, lūdzot dalībnieces ieteikt citas sievietes diskusijām, kā arī sekojot, lai katrā diskusijā tiktu pārstāvētas dažādu sieviešu grupas.

2.3.1. tabula. Fokusa grupas dalībnieču profils

Nr.	Fokusa grupas dalībnieču profils	Dalībnieces
1	Seniores no mazpilsētas	10
2	Vientuļās mātes vai no vientuļu sieviešu mājāsaimniecībām	13
3	Sievietes 30–40 gadu vecumā, ar augstāko izglītību, kuras dzīvo laukos vai mazākās pilsētās	7
4	Sievietes 20–35 gadu vecumā, ar augstāko izglītību	8
5	Sievietes ar augstāko izglītību, pārstāv dažādu zinātņu nozares, Rīga	5
6	Sievietes, kuras ir vides aktīvistes	7
7	Permakultūras dizaina sertifikāta kursa (PDC) dalībnieces	10

2.3.2. attēls. Fokusa grupas dalībnieču profils

Avots: kolektīvās monogrāfijas “Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā” autoru kolektīvs

Mūsu fokusa grupās piedalījušos 50 sieviešu daudzveidība apgrūtināja iespēju veidot vispārinājumus par dažādu sieviešu sociālajiem profiliem salīdzinoši mazo, specifisko izlašu dēļ par dažādām grupām, taču vienlaikus deva stabilu pamatu kopīgiem secinājumiem, kas sasaistīja daudzu sieviešu pieredzi.

Turpmākajos pētījumos būtu noderīgi pārbaudīt pētnieciskos jautājumus, kas izriet no šā pētījuma rezultātiem, identificējot dažādu sieviešu grupu

ekonomiskos un sociālos raksturlielumus. Neaizsargātās grupas, īpaši sociālā riska grupas, būtu jāuzrunā sadarbībā ar attiecīgām profesionālajām organizācijām, jo viņu vajadzības pēc pētniecības vides izveides, kā arī pieredze, iespējams, būtu atšķirīga no tās, ar ko saskārāmie līdz šim.

2. NODAĻĀ IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Blanche, M. T., Durrheim, K., & Painter, D. (2006). *Research in Practice: Applied Methods for the Social Sciences*. Juta and Company Ltd.
- Bleys, B., Defloor, B., Van Ootegem, L., & Verhofstadt, E. (2018). The environmental impact of individual behavior: Self-assessment versus the ecological footprint. *Environment and Behavior*, 50(2), 187–212.
- Bradburn, N. M., Sudman, S., & Wansink, B. (2004). *Asking questions: The definitive guide to questionnaire design: for market research, political polls, and social and health questionnaires*, rev. ed. San Francisco, Calif: Jossey-Bass.
- Dillman, D. A., Smyth, J. D., & Christian, L. M. (2014). *Internet, Mail, and Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Doran, R., Hanss, D., & Larsen, S. (2015). Attitudes, efficacy beliefs, and willingness to pay for environmental protection when travelling. *Tourism and Hospitality Research*, 15(4), 281–292.
- Draws, S., & van den Bergh, J. (2016). Public views on economic growth, the environment and prosperity: Results of a questionnaire survey. *Global Environmental Change*, 39, 1–14.
- Evans, G. W., & Brauchle, G. (2015). Young Children's Environmental Attitudes and Behaviors. *Environment and Behavior*, 39(5), 635–659.
- Fleck, C. (2015). Attitude: History of Concept. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 175–177). Elsevier.
- Flynn, R., Bellaby, P., & Ricci, M. (2009). The “value-action gap” in public attitudes towards sustainable energy: The case of hydrogen energy. *Sociological Review*, 57(SUPPL. 2), 159–180.
- Gibson, C., McKean, M., & Ostrom, E. (2000a). Explaining Deforestation: The Role of Local Institutions. In C. Gibson, M. McKean, & E. Ostrom (eds), *People and Forests. Communities, Institutions, and Governance* (pp. 1–26). Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.
- Gibson, C., McKean, M., & Ostrom, E. (2000b). Forests, People, and Governance: Some Initial Theoretical Lessons. In C. Gibson, M. McKean, & E. Ostrom (eds), *People and Forests. Communities, Institutions, and Governance* (pp. 227–242). Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.
- Hesse-Biber, S., & Johnson, R. (2015). *The Oxford Handbook of Multimethod and Mixed Methods Research Inquiry*. Oxford University Press, Incorporated.
- Kay, P., & Fillmore, C. J. (1999). Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What's X Doing Y? Construction. *Language* 75(1): 1–31.
- Kaplowitz, M. D., Lupi, F., Yeboah, F. K., & Thorp, L. G. (2013). Exploring the middle ground between environmental protection and economic growth. *Public Understanding of Science*, 22(4), 413–426.
- Kiser, L. L., & Ostrom, E. (1982). The Three Worlds of Action. A Methatheoretical Synthesis of Institutional Approaches. In E. Ostrom (ed.), *Strategies of Political Inquiry* (pp. 179–222). Beverly Hills: Sage.
- Latour, B. (2013). *An inquiry into modes of existence: an anthropology of the moderns* / Bruno Latour. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Menold, N. (2020). Double Barreled Questions: An Analysis of the Similarity of Elements and Effects on Measurement Quality. *Journal of Official Statistics*, 36(4), 855–886.
- Mieriņa, I. (Red.). (2019). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2017/2018: Sabiedriskā labuma radīšana un kolektīvo resursu nosargāšana Latvijā*. <https://doi.org/10.22364/lvpta.2017.2018>
- Ņikišins, J. (2022). Socioloģiskā aptauja. *Nacionālā enciklopēdija*. Izgūts 26.06.2022. no <https://enciklopedija.lv/skirklis/5608-socioloģiskā-aptauja>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Ostrom, E., Gardner, R., & Walker, J. (1994). *Rules, Games, and Common-Pool Resources*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Poortinga, W., Steg, L., & Vlek, C. (2004). Values, environmental concern, and environmental behavior: A study into household energy use. *Environment and Behavior*, 36(1), 70–93.
- Schwarz, N. (2015). Attitude Measurement. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 178–182). Elsevier.
- Shiva, V. (2020). *Oneness vs. the 1% : shattering illusions, seeding freedom* / Vandana Shiva, with Kartikey Shiva. White River Junction, Vermont : Chelsea Green Publishing.
- Steg, L., Perlaviciute, G., van der Werff, E., & Lurvink, J. (2014). The Significance of Hedonic Values for Environmentally Relevant Attitudes, Preferences, and Actions. *Environment and Behavior*, 46(2), 163–192.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research. Design and Methods*. Fourth Edition. London: Sage Publications.

APTAUJU DATU FAILI

- Gatavi pārmaiņām. (2020). *Socioloģiskā aptauja projektā “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība”* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs “Latvijas Fakti”.
- Gatavi pārmaiņām. (2020, marts). *Socioloģiskā aptauja “GNP iedzīvotāju aptauja par bioloģiskās un konvencionālās saimniecības uztveri”*. Rīga: tirgus pētījumu uzņēmums RAIT GROUP.
- Gatavi pārmaiņām. (2021). *Socioloģiskā aptauja projektā “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība”* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs “Latvijas Fakti”.
- Gatavi pārmaiņām. (2022a, aprīlis). *Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas biedru kvantitatīvā aptauja*. Rīga: LU SZF.
- Gatavi pārmaiņām. (2022b, aprīlis). *Socioloģiskā aptauja “Latvijas iedzīvotāju – GNP iedzīvotāju – aptauja par kopīgo dabas resursu pārvaldību tūrismā”*. Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs “Latvijas Fakti”.
- Gatavi pārmaiņām. (2022c, aprīlis). *Socioloģiskā aptauja “Meža resursu lietotāju aptauja”*. Rīga: pētījumu centrs SKDS.
- ISSP Research Group. (2003). *International Social Survey Programme: Environment II – ISSP 2000*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3440 Data file Version 1.0.0., Ddoi:10.4232/1.3440
- ISSP Research Group. (2012). *International Social Survey Programme: Environment III – ISSP 2010*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5500 Data file Version 2.0.0., Ddoi:10.4232/1.11418
- SUSTINNO. (2017). *Socioloģiskā aptauja projektā “Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā SUSTINNO”*. Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs “Latvijas Fakti”.

3. NODAĻA

Vides attieksmju un kopīgo dabas resursu gadījumu izpētes rezultāti

3.1. Vides attieksmju ilgtermiņa tendences

Elgars Felcis

3.2. Kopīgo resursu pārvaldība Gaujas Nacionālajā parkā

Renārs Felcis, Jurijs Ņikišins un Elgars Felcis

3.3. Meža ekosistēmu aspekti meža dabas resursu lietošanā

Renārs Felcis

3.4. Bioloģiskā lauksaimniecība un klimata krīzes resilience

Elgars Felcis

3.5. Sieviešu perspektīva un sociālo resursu izmantošana resilience veidošanā

Weronika Felcis un Elgars Felcis

Nodaļas ievadā analizētas iedzīvotāju ekoloģiskās attieksmes un vides uzvedības ilgtermiņa tendences saistībā ar dažādu sociālo grupu vērtējumu par dabas resursu pārvaldības iespēju un atbildību un to sadalījumu.

Noskaidrots viedoklis **par līdzilvēku rīcībspēju** jeb aģentūru **dabas resursu apsaimniekošanā** plašāk un **dabas aizsardzībā**. Proti, cik lielā mērā cilvēki uzticas vai paļaujas uz apkārtējo cilvēku atbildīgu darbību – vai drīzāk atbalsta valsti kā starpnieku dabas resursu pārvaldībā vai valsti kā dabas aizsardzības pārraudzītājas lomu.

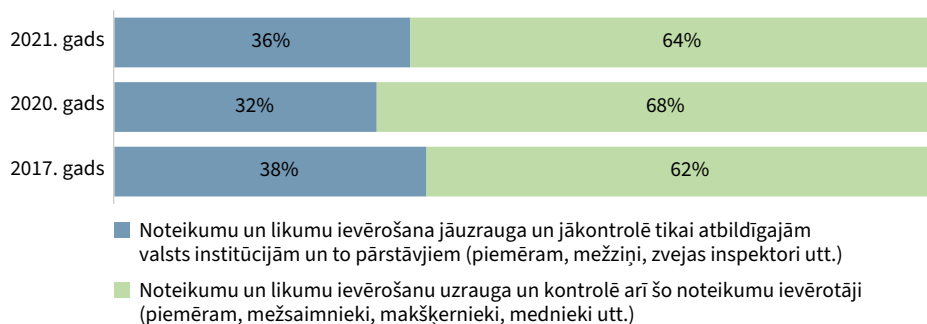
Jautājumā par dabas resursu apsaimniekošanu dažādās jomās (meži, upes, ezeri utt.) iedzīvotājiem tika lūgts izvēlēties, vai viņi drīzāk piekrīt, ka dabas resursu apsaimniekošana jāpārvalda un jāorganizē **tikai valstij** (apgalvojums “*noteikumu un likumu ievērošana jāuzrauga un jākontrolē tikai atbildīgajām valsts institūcijām un to pārstāvjiem*”), attiecīgi atbalsta **valsti kā starpnieku dabas resursu apsaimniekošanā**. Vai arī uzticas vai paļaujas uz līdzilvēku atbildīgu darbību (apgalvojums “*noteikumu un likumu ievērošanu uzrauga un kontrolē arī šo noteikumu ievērotāji (piemēram, mežsaimnieki, makšķernieki)*”), šajā gadījumā paļaujas uz dabas resursu lietotāju darbību dabas resursu apsaimniekošanā.

Redzams, ka pēdējo piecu gaitu laikā, lielākā daļa (62–68%) iedzīvotāju **uzticas pašu dabas resursu lietotāju darbībai** dabas resursu pārvaldīšanā, tomēr vairāk nekā trešdaļa (32–38%) iedzīvotāju uzticas **tikai valstij** dabas resursu apsaimniekošanā (skatīt 3.0.1. attēlu).

Par 2017. gada rezultātiem tika secināts, ka “*kopīgu apsaimniekošanu biežāk atbalsta bagātākās māsaimniecības, nevis vidējais slānis*” un reģionos dzīvojošie (Felcis & Felcis, 2019, 100. lpp.), tāpat potenciāli ekonomiski nodrošinātāki reģionos dzīvojošie iedzīvotāju slāņi, taču 2020. gada un 2021. gada rezultāti sociāli demogrāfiskajās grupās liecina par pretrunīgām atziņām.

2020. gadā statistiski nozīmīgas atšķirības ir tikai ienākumu grupās – pašu dabas resursu lietotāju darbībai augstāka uzticība ir augstākās ienākumu grupās (pat 72–74%) un to vidū, kuri spētu iztikt dažus mēnešus ienākumu zaudēšanas gadījumā (pat 71–74%). 2021. gadā – vecuma grupās (pašu dabas resursu lietotāju darbībai augstāka uzticība vecāku iedzīvotāju grupās; pat 66–69% iedzīvotāju vidū virs 55 gadiem), noteiktos reģionos dzīvojošajiem (Latgalē dzīvojošie, 73%),

3.0.1. attēls. Uzticēšanās dabas resursu apsaimniekošanā

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

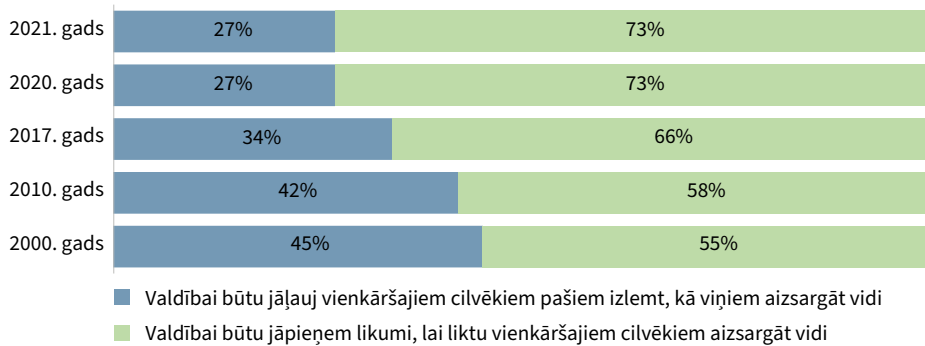
noteiktās izglītības grupās (iedzīvotāju vidū ar augstāko izglītību, 64%), pēc noteikta nodarbinātības statusa (vadītāju vidū, 70–79%), noteiktās teritorijās dzīvojošo vidū (republikas pilsētās dzīvojošo vidū, 67%).

Kopumā lielākā daļa (62–68%) uzticas pašu dabas resursu lietotāju darbībai, tomēr augstāka uzticība **pašu dabas resursu lietotāju darbībai** dabas resursu pārvaldīšanā ir **tieši privileģēto grupu vidū** (iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem, augstāka izglītība, ienākumi).

Pēdējo 20 gadu gaitā Latvijas sabiedrībā **uzticēšanās līdzcilvēku aģentūrai dabas aizsardzībā mazinās** (skatīt 3.0.2. attēlu). 2000. gadā, izvēloties starp apgalvojumiem, apgalvojumam “valdībai būtu jāļauj vienkāršajiem cilvēkiem pašiem izlemt, kā viņiem aizsargāt vidi” piekrita pat 45% iedzīvotāju, turpretī 2020. un 2021. gadā tādu iedzīvotāju īpatsvars ir tikai 27%. Tātad *Tautas attīstības pārskatā* secinātais par normatīvismu un regulatīvu pieeju, kas skaidro cilvēku paļaušanos uz atbildīgajiem darbiniekiem vai speciālistiem (Felcis & Felcis, 2019, 100. lpp.), kļūst arvien izteiktāks. Var arī teikt, ka nerēķinieku problēmas risināšanu cilvēki drīzāk meklē ārējos avotos, nevis pašu cilvēku aģentūrā, pieņemot, ka cilvēki ir tendēti nerēķināties ar citiem gadījumos, kad viņi paši var izlemt, kā aizsargāt vidi.

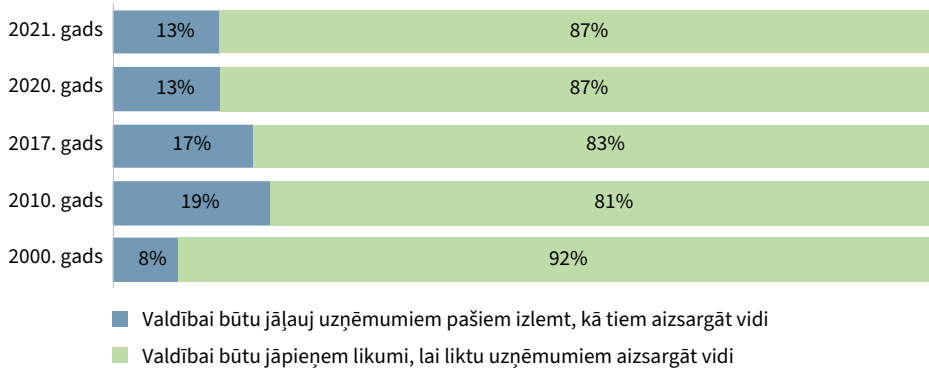
No 2020. gada datiem varam secināt, ka izteikti zema uzticība **līdzcilvēku aģentūrai dabas aizsardzībā ir privileģētākās grupās** (Rīga, Pierīga – 22–23%; augstākā izglītība – 21%, vadītāji – 21%, republikas pilsētas – 22%). Līdzīgi arī 2021. gada datos – Rīgas reģions vai Rīga, republikas pilsētas – 20%, ienākumi vairāk nekā 451 EUR uz vienu ģimenes locekli – 19–20%, augstākā izglītība – 19%, vadītāji – 19%). Kopumā vairāk nekā puse uzskata, ka valdībai būtu jāpieņem likumi, lai liktu vienkāršajiem cilvēkiem aizsargāt vidi.

3.0.2. attēls. Uzticēšanās līdzcilvēku rīcībspējai dabas aizsardzībā

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

3.0.3. attēls. Uzticēšanās uzņēmēju rīcībspējai dabas aizsardzībā

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

Tajā pašā laikā **skepse pret uzņēmēju aģentūru dabas aizsardzībā** pēdējo 20 gadu gaitā Latvijas sabiedrībā ir saglabājusies augsta. Pēc izteikti skeptiskas attieksmes 2000. gadā 81–87% iedzīvotāju piekrīt, ka “valdībai būtu jāpieņem likumi, lai liktu uzņēmumiem aizsargāt vidi” (skatīt 3.0.3. attēlu).

3.1. Vides attieksmju ilgtermiņa tendences

Saistībā ar 2.1. nodaļā aprakstīto kvantitatīvo pētījuma metodoloģiju šajā nodaļā ir īsa galveno tendenču vizualizācija un diskusija par rezultātiem. Pētījumu datu avoti attiecīgi ir ISSP dati 2000. un 2010. gadā (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012), valsts pētījuma programmas “Inovācija un ilgtspējīga attīstība: Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā” (SUSTINNO) ietvaros 2017. gadā veiktās aptaujas (SUSTINNO, 2017) un projektā *Gatavi pārmaiņām* veiktās aptaujas dati 2020. un 2021. gadā (Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021).

Latvijas iedzīvotāji par galvenajām vides problēmām uzskata tās, kas ir vairāk pamanāmas ikdienā, kopš 2017. gada visbiežāk kā vides problēma tiek atzīmēta atkritumu problēma; līdzīgi tieša ietekme ir ikdienā lietoto produktu ķīmiskajām vielām. Gandrīz puse iedzīvotāju kā svarīgu vides problēmu piemin ūdens un gaisa piesārņojumu, īpaši aktuāli tas ir pilsētu iedzīvotājiem.

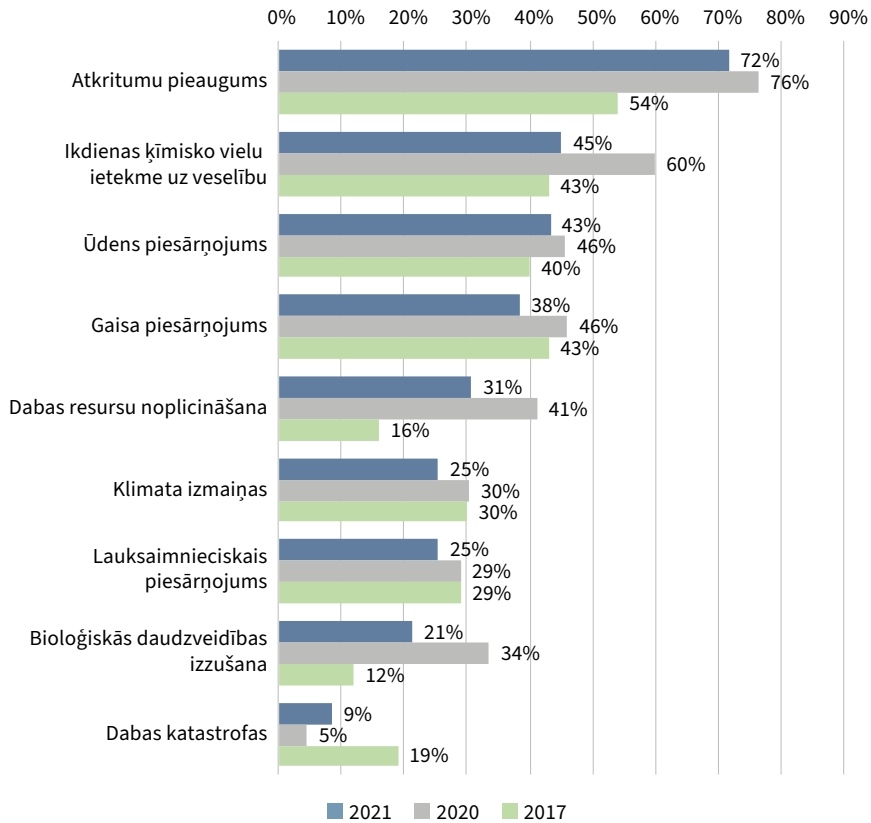
Globālākas problēmas – klimata izmaiņas, bioloģiskās daudzveidības izzušana vai dabas resursu noplicināšana – tiek izjustas mazāk tieši un bieži. Starp 2017. un 2020. gadu bija vērojams vairāk nekā 2,5 reizu pieaugums attiecībā uz bioloģiskās daudzveidības izzušanu un dabas resursu noplicināšanu, bet 2021. gadā tās atkal būtiski retāk tika atzīmētas kā problēmas. Iespējams, tas saskan ar plašāk novērojamo tendenci, ka tūlītēju risku – pandēmijas un no tās izrietošo ekonomisko grūtību – dēļ relatīvi tālākas, globālākas problēmas kļūst mazāk aktuālas. Tāpat, neraugoties uz ļoti plašu publicitāti un zinātnisko konsensusu par cilvēku radītu klimata krīzi, 2021. gadā starp svarīgākajām vides problēmām to piemin tikai ceturtda daļa Latvijas iedzīvotāju.

Anketas noslēgumā tika uzdoti vēl papildu jautājumi saistībā ar klimata krīzi, formulējot tos kā cilvēku zināšanu pārbaudi par zinātniskajiem faktiem. Divi secīgie jautājumi bija:

1. Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs norāda, ka globālais klimats šobrīd mainās straujāk nekā iepriekš. Vai jūs zinājāt šādu faktu?
2. Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs norāda, ka klimata pārmaiņas pilnībā novērst nav iespējams. Vai jūs zinājāt šādu faktu?

Vairākums cilvēku atzīst, ka zina šādus faktus, tomēr ir liela sabiedrība daļa (16% un 22%), kas nezina vai atsakās piekrist šādiem klimata zinātnes faktiem. Iespējams, tā ir daļa no plašākas bīstamas sociālās tendences, kas dažkārt tiek apzīmēta kā pēcpatiesība (*post-truth*), attiecinot to uz politiku, sabiedrību vai laikmetu vispārīgi. 2016. gadā Oksfordas vārdnīca to atzina par gada vārdu, savukārt 2017. gadā vairākas organizācijas par gada vārdu atzina viltus ziņas (*fake news*), kas ir ļoti cieši saistīts ar iepriekšējo. Tātad sestā daļa Latvijas iedzīvotāju netic

3.1.1. attēls. Galvenās vides problēmas

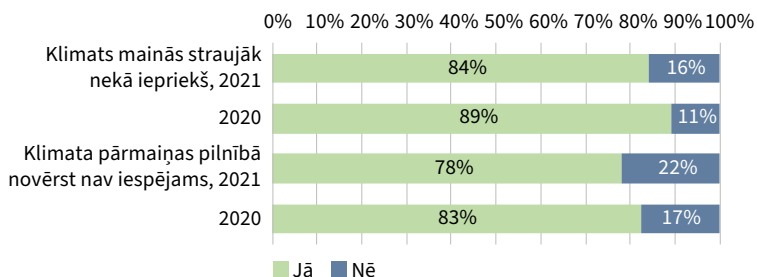
Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

klimata zinātnes faktiem, un pandēmijas laikā uzticēšanās zinātniskajiem faktiem ir kļuvusi nedaudz zemāka, ņemot vērā rezultātu interpretācijas statistisko kļūdu. Pie līdzīgiem secinājumiem noteikti ir nonākuši arī epidemiologi.

Cilvēkiem tika lūgts novērtēt, cik nopietna problēma Latvijas iedzīvotāju skatījumā ir klimata pārmaiņas, kur 1 nozīmē “Nemaz nav nopietna problēma” un 10 – “Ļoti nopietna problēma”. Rezultāti uzrāda, ka vairāk cilvēku to uzskata par ļoti nopietnu problēmu (no 15% uz 20%), taču ir pieaudzis arī to skaits, kuri to neuzskata par īpaši svarīgu problēmu (no 23% uz 27%, kas novērtē ar 1 līdz 5).

2020. un 2021. gadā vidējais vērtējums par šo jautājumu ir faktiski identisks – 7 no 10. Līdz ar to var secināt, ka pat šādā salīdzinoši formālā mijiedarbībā ar cilvēkiem, kāda ir kvantitatīva telefonintervija, iepriekšējie jautājumi ar faktu

3.1.2. attēls. Zināšanas par klimata pārmaiņu faktiem

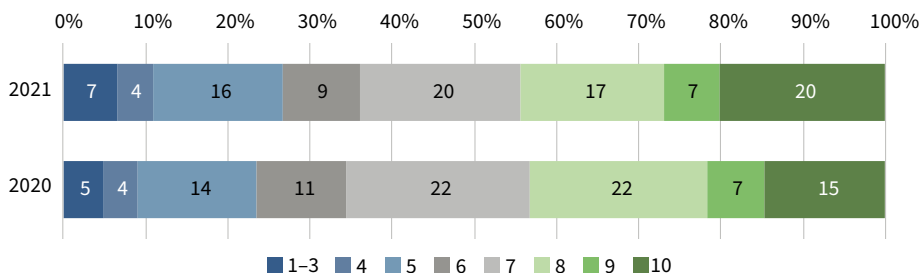
Avots: Gatavi pārmaiņām aptauju dati (Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

uzskaitījumu un atsevišķiem jautājumiem par klimata pārmaiņām rezultējas ar to, ka cilvēki klimata pārmaiņas atzīst par nopietnu problēmu.

Protams, pēc vairākiem iepriekšējiem jautājumiem cilvēki izjūt spiedienu dot sociāli vēlamu atbildi – atzīt klimata pārmaiņas kā problēmu, ko anketas pirmajā jautājumā kā vienu no svarīgākajām mūsdienu vides problēmām atzina tikai 25% Latvijas iedzīvotāju. Iespējams, ka, uzdodot šādu jautājumu anketas sākumā vai citā pētījumā kā vienu no dažādiem attieksmes jautājumiem, vidējais vērtējums būtu daudz zemāks.

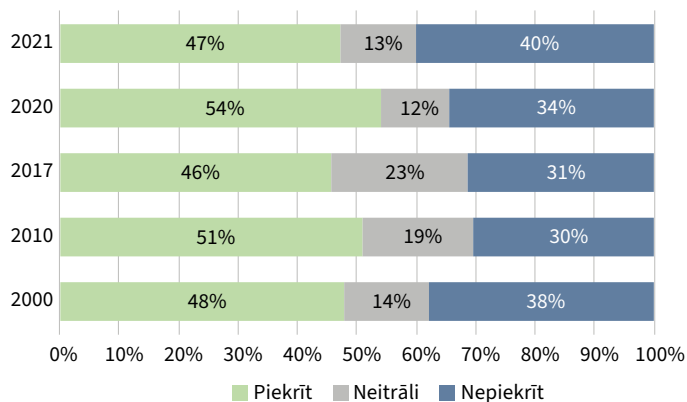
Pētījuma anketā, kā plašāk skaidrots 2.1. nodaļā, iekļauti divi plašāki jautājumu bloki ar ekoloģiskās attieksmes un ekoloģiskās rīcības indikatoriem. Pirmie trīs jautājumi ir par cilvēces ietekmi uz vidi un cilvēku bažām par to. Vienojošais

3.1.3. attēls. Cik nopietna problēma šobrīd ir klimata pārmaiņas

Avots: Gatavi pārmaiņām aptauju dati (Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

3.1.4. attēls. Mēs pārāk daudz uztraucamies par apkārtējās vides nākotni un nepietiekami – par cenām un darbavietām šodien

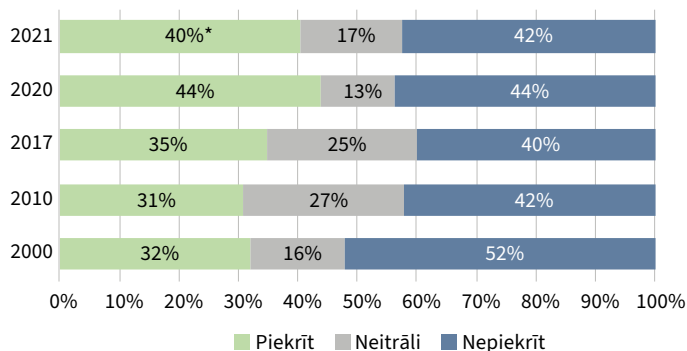
Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

aspekts visos šajos trīs indikatoros – kopš 2000. gada ir notikusi attieksmju polarizācija – mazāk cilvēku izvēlas neitrālas atbildes. Piemēram, kopš 2010. gada ir pieaudzis cilvēku skaits, kuri nepiekrīt, ka “mēs pārāk daudz uztraucamies par apkārtējās vides nākotni” (no 30% līdz 40%), tomēr nemaz nav samazinājies cilvēku skaits, kuri tam piekrīt (svārstās starp 46% un 54%).

Vispārīgākā jautājumā par to, vai pārāk daudz uztraucamies par cilvēces progresa blaknēm videi, kam U. Beks un daudzi citi ievada nodaļā minētie autori viennozīmīgi nepiekrīst, var redzēt, ka Latvijā pieaug to iedzīvotāju daļa, kuri tam piekrīt. Savukārt to skaits, kuri uzskata, ka bažas ir pamatotas, ir svārstījies starp 40% un 44% kopš 2010. gada. Viedokļu polarizācija arī šajā ziņā var būt saistīta ar to, ka noteikti kopš 2000. gada ir palielinājusies mediju informācija par cilvēces attīstības blaknēm videi, taču šīs informācijas apjoms kopumā ar dažādiem centieniem šo informāciju apšaubīt var radīt sajūtu, ka satraukums par vides problēmām ir pārspīlēts.

Trešais saistītais jautājums ir vēl provokatīvāks ar apgalvojumu, ka gandrīz viss, ko darām mūsdienās, kaitē videi. Tomēr tāpat kā iepriekš, neraugoties uz informācijas apjoma un zinātnisko pētījumu pieaugumu, nepieaug to cilvēku skaits, kuri piekrīt šim apgalvojumam, kamēr vienlaikus ir pieaudzis to skaits, kuri tam nepiekrīt. Iespējams, tas norāda uz vispārēju nogurumu ar dzīvi dažādu krīžu saplūšanas laikā, kas daļā sabiedrības uztur trauksmes sajūtu, pieaugošā daļā – pat vienaldzību pret to un vēlmi fokusēties uz tiešākiem, skaidrākiem

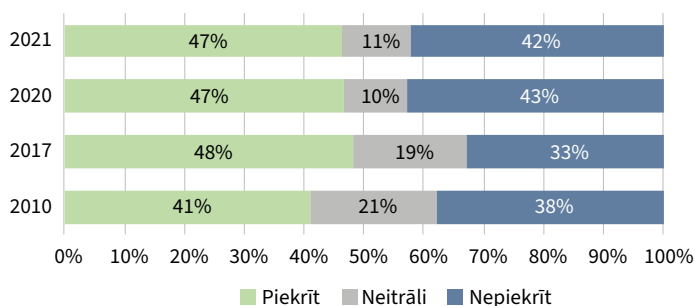
3.1.5. attēls. Cilvēki pārāk daudz uztraucas par to, ka cilvēces progress kaitē videi

* Atbilžu īpatsvaru summa ne vienmēr būs 100% rezultātu noapaļošanas dēļ.

Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

3.1.6. attēls. Gandrīz viss, ko mēs darām mūsdienās, kaitē videi

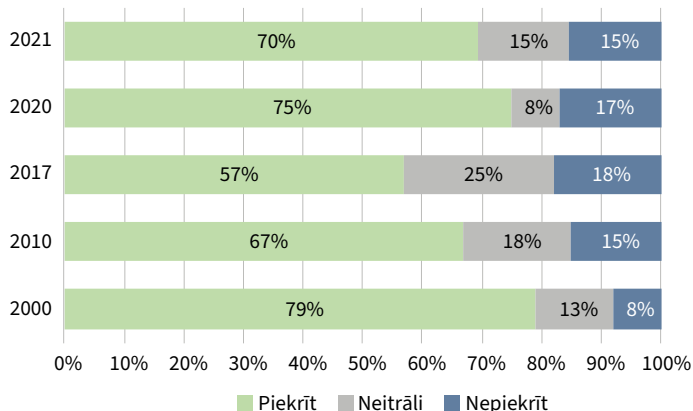

Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

tagadnes mērķiem un izaicinājumiem. Tādējādi samazinās neitrāli noskaņoto skaits, kas īpaši labi redzams atbildēs uz šo apgalvojumu (samazinājums no 21% līdz 11%).

Nākamie attieksmju jautājumi pārbauda ekonomikas un vides prioritāšu saiknes sabiedrības skatījumā. Kaut arī ievada nodaļās rakstām par valdošās ekonomiskās ideoloģijas (neoklasiskās ekonomikas jeb neoliberalisma) ciešo saikni ar vides degradācijas paātrinājumu, kā arī skaidrojam ekonomikas sistēmas kā

3.1.7. attēls. Lai aizsargātu vidi, Latvijai vajadzīga ekonomikas izaugsme

Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

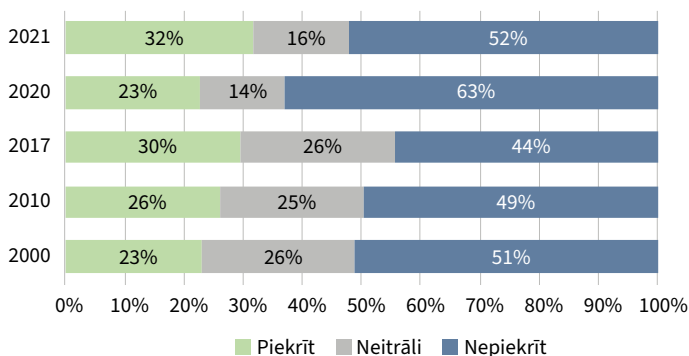
vides un sabiedrības apakšsistēmas, iedzīvotāju attieksmē vēl arvien ļoti skaidri var novērot pretējo – ka vides aizsardzība ir atkarīga no ekonomiskās izaugsmes.

Šī perspektīva mazinājās no 2000. līdz 2017. gadam – atbalstošo skaits samazinājās no 79% līdz 57%, tomēr izrādās, ka ekonomiskās augsmes apdraudējums un ekonomiskās grūtības pandēmijas laikā ir, iespējams, svarīgi faktori, lai palielinātu to skaitu, kuri uzskata, ka jebkādi sabiedriskie vai vides labumi ir tieši pakārtoti ekonomikas izaugsmei. Cilvēku skaits, kuri nepiekrīt šim apgalvojumam, ir saglabājies 15–18% robežās kopš 2010. gada – maz ir tādu, kuri neuzskata ekonomisko izaugsmi par universāli pozitīvu sociālu mērķi, kas var nest arī vides aizsardzības labumus. Šāda perspektīva ir stipri iesakņota, kaut arī bez faktiem pamatota vai vismaz ļoti stipri apšaubāma un debatējama.

Līdzīgas ekonomiski ekoloģiskās attieksmes tiek pārbaudītas arī ar apgalvojumu par to, ka ekonomikas izaugsme vienmēr kaitē videi. Šeit arī rezultāti norāda uz tieši tām pašām tendencēm laikā – ar nelielu ekonomikas izaugsmes blakņu apzināšanās pieaugumu no 2000. līdz 2017. gadam un tam sekojošu samazinājumu 2020. un 2021. gadā. Pēdējā aptaujā ir vēsturiski lielākais skaits to, kuri piekrīt šim apgalvojumam (32%), tomēr tajā pašā laikā polarizētās attieksmēs tam nepiekrīt vairāk nekā puse sabiedrības tāpat kā agrīnajos 2000. gados.

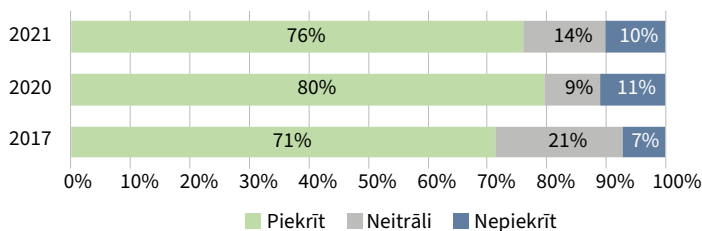
Divi jautājumi par bioloģiskās daudzveidības nozīmi tautsaimniecībā un personīgajā labsajūtā norāda uz nepārprotamu sabiedrības atzinību. Gandrīz 80% piekrīt tās nozīmei tautsaimniecībā, kas varētu būt saistīts ar pieaugošu

3.1.8. attēls. Ekonomikas izaugsme vienmēr kaitē videi

Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

3.1.9. attēls. Bioloģiskā daudzveidība ir nepieciešama, lai turpmāk nodrošinātu pārtikas, degvielas un medicīnas preces

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

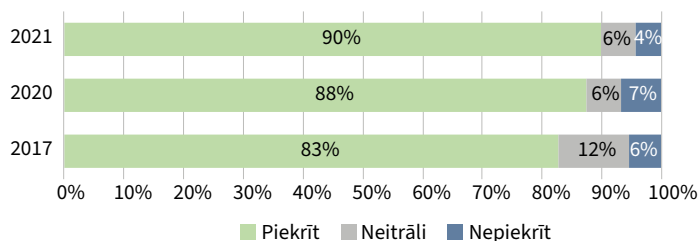
uzmanību dažādiem attīstības atslēgas vārdiem, piemēram, bioekonomika. Tā ir kopumā laba tendence, taču uzmanība vienmēr jāvērs uz dažādiem zaļmaldināšanas (*greenwashing*) riskiem un rūpēm, lai tiešām bioloģiskā daudzveidība tiktu saglabāta, nevis tikai maksimizēts bioekonomikas potenciāls ar tās pienesumu iekšzemes kopproduktā, vienlaikus turpinot radīt apkārtējās vides risku blaknes.

Personīgā līmenī dabas un bioloģiskās daudzveidības nozīmi 2021. gadā atzīst jau 90% Latvijas sabiedrības. Tas vieš cerības par vispārējā sabiedriskā naratīva klātbūtni par dabas nozīmi, vēlmi būt dabā un tādā veidā veicināt dzīves līdzsvaru. Uz šīm attieksmēm būtu jābalstās, izstrādājot, ieviešot un izskaidrojot sabiedrībai dažādus pasākumus bioloģiskās daudzveidības uzturēšanā un atjaunošanā.

Viens no pasākumiem, kam būtu salīdzinoši plašs sabiedrības atbalsts, ir jaunu aizsargājamo dabas teritoriju veidošana, ko atbalsta vairāk nekā 60% Latvijas iedzīvotāju. Tiesa, kopš 2017. gada tajā nav vērojamas būtiskas izmaiņas.

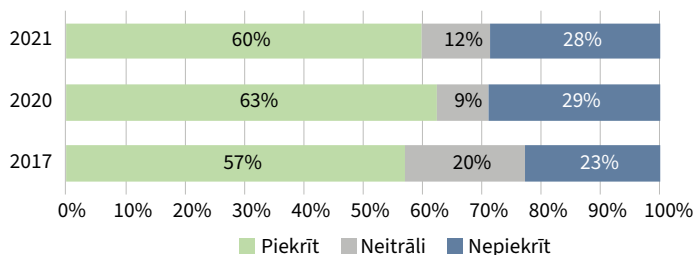
Līdzīgi kā attiecībā uz bioloģisko daudzveidību jautājumā par vides sistēmu noturību un riskiem saistībā ar piesārņojuma sekām vairāk nekā divas trešdaļas (70%) nepiekrīt, ka daba spēj neitralizēt piesārņojumu. Šīs attieksmes sasauca arī ar pētījuma anketas pirmo jautājumu, kur atkritumu un dažādu citu piesārņojumu riski bija biežāk minētās vides problēmas. Tiesa, kopš 2017. gada nav vērojamas īpaši lielas izmaiņas šajā ziņā, un, iespējams, 22% vēl joprojām ir pārāk liela sabiedrības daļa, kas tic tam, kas nav zinātniski pamatots, – ka dažādi cilvēces piesārņojumi spēj neitralizēties paši.

3.1.10. attēls. Mūsu veselība un labsajūta ir atkarīga no dabas un bioloģiskās daudzveidības

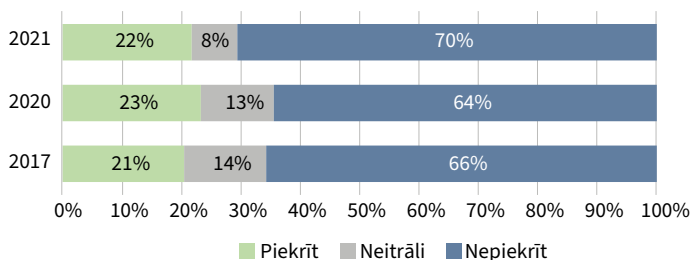
Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

3.1.11. attēls. Lai aizsargātu dabas vērtības, Latvijā būtu jāveido jaunas aizsargājamās dabas teritorijas

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

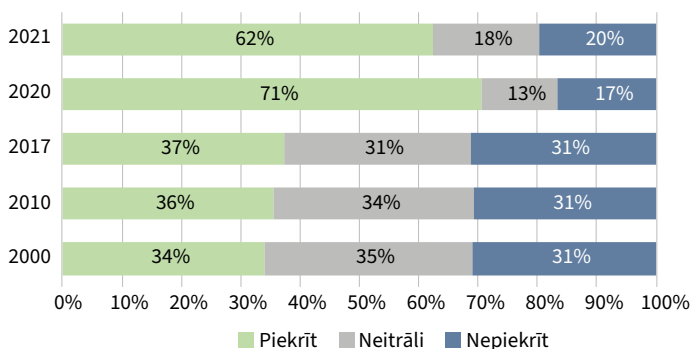
3.1.12. attēls. Daba pati spēj neitralizēt industriālo valstu radīto piesārņojumu

Avots: SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

Attieksmes jautājumā, kas mēra cilvēku pašvērtējumu par savu videi draudzīgo rīcību, neraugoties uz papildu izdevumiem vai pūlēm, 2020. un 2021. gadā ir strauji pieaudzis to skaits, kuri uzskata, ka tā rīkojas – 62% un 71% salīdzinājumā ar nedaudz vairāk par trešdaļu iepriekšējos gados. Iespējams, šī tendence norāda uz sava veida lūzuma punktu cilvēku sadzīvošanā ar ekoloģisko vainas izjūtu. Publicitāte par dažādām vides problēmām ir pieaugusi, un tam seko arvien plašāka sabiedrības vēlme būt videi draudzīgiem. No tā nereti izriet vainas izjūta, ka personīgā rīcība nav pietiekama, un kontekstā ar lielākām vides problēmām rodas līdzatbildības vai vainas izjūta par to. Savukārt pētījuma datu tendence

3.1.13. attēls. Es rīkojos tā, kā ir labāk videi, pat ja tas maksā dārgāk vai prasa vairāk laika

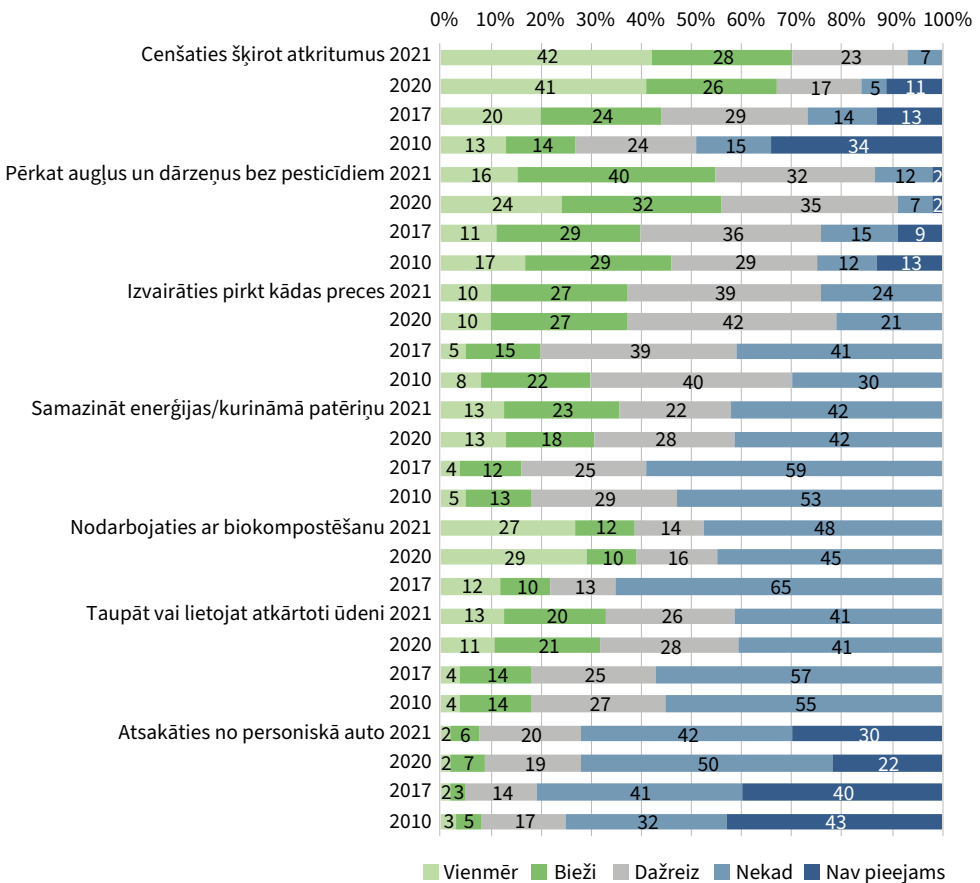
Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2003; ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

liecina, ka nu jau vairākums Latvijas sabiedrības uzskata, ka rīkojas videi draudzīgi. Šo attieksmi ir svarīgi skatīt kontekstā ar nākamo jautājumu bloku par ekoloģiskas rīcības indikatoriem, kas ne vienmēr demonstrē daudzpusīgu videi draudzīgu rīcību.

Atbildes uz jautājumiem par ekoloģisko rīcību norāda uz vairākām nozīmīgām tendencēm.

Pirmkārt, iepriekšējā jautājuma atbildes saskan ar to, ka 2020. un 2021. gadā būtiski pieaugusi ekoloģiski orientēta rīcība.

3.1.14. attēls. Ekoloģiski orientētas rīcības no 2010. līdz 2021. gadam

Avots: ISSP Vide, SUSTINNO un Gatavi pārmaiņām aptauju dati (ISSP Research Group, 2012; SUSTINNO, 2017; Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

Otrkārt, ir palielinājušās iespējas – piemēram, 2021. gadā vairs nav tādu, kuri uzskata, ka atkritumu šķirošana nav iespējama, kaut gan vēl 2010. gadā tas nebija pieejams trešdaļai Latvijas iedzīvotāju; tāpat gandrīz visiem ir iespēja iegādāties bioloģiskus augļus un dārzeņus.

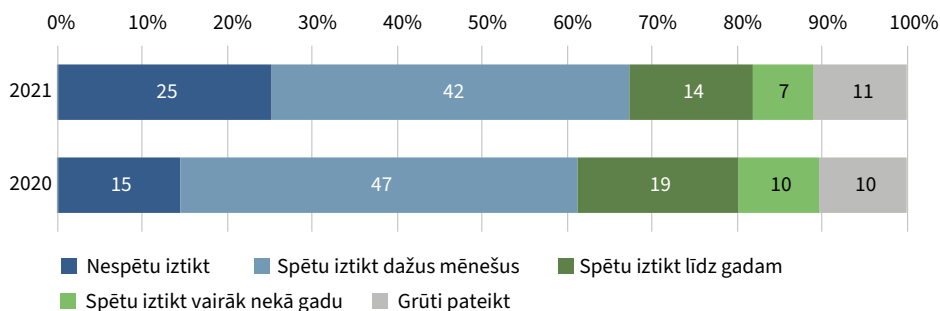
Treškārt, būtiskas ir tendences no 2000. līdz 2010. gadam un 2017. gadam – visās ekoloģiski orientētās rīcībās, izņemot vienīgi atkritumu šķirošanu, 2017. gadā bija vērojama situācijas pasliktināšanās. Tas norādīja uz risku attiecībā uz mazajiem darbiem vai rīcībām. Piemēram, individuālo mazo rīcību retorika ir, ka “jāsāk ar mazajām lietām”, taču 2017. gada dati liecināja, ka vairums sāk ar mazajām lietām, bet tur arī paliek, un cita, ambiciozāka rīcība neseko.

Ceturtkārt, vairākās rīcībās novērojamas svārstības laika gaitā. Piemēram, bioloģisku augļu iegāde kopumā tiek ļoti bieži praktizēta, taču nav novērojama viena skaidra tendence. Tāpat nav vērojams, ka pieaugtu vēlme praktizēt dažādas rīcības. Rīcību biežums saglabājies iepriekšējā līmenī.

Noslēgumā būtiski vērst uzmanību uz vēl vienu indikatoru, kas raksturo spēju rīkoties videi draudzīgi vai atbildīgi – spēju iztikt, ja pēkšņi zaudētu ienākumus. Šis jautājums ir iekļauts tikai 2020. un 2021. gada pētījumos, un jau pēc viena gada var secināt, ka pandēmijas laikā cilvēku finansiālā drošība ir būtiski samazinājusies – par 10% procentiem pieaudzis to cilvēku skaits, kuri apgalvo, ka vispār nespētu iztikt, ja pēkšņi zaudētu ienākumus.

Kaut arī cilvēku spēja iztikt krīzes momentos ir samazinājusies, ekoloģisko rīcību rādītāji ir saglabājušies kopumā līdzīgi tiem, kādi tie bija 2020. gadā. Salīdzinot dažādu ienākumu grupas, secinājām, ka turīgākie iedzīvotāji biežāk veic dažādas mazākas ietekmes rīcības, turpretī trūcīgāki un lauku reģionu

3.1.15. attēls. Iztikšanas ilgums pēkšņu ienākumu zaudēšanā

Avots: Gatavi pārmaiņām aptauju dati (Gatavi pārmaiņām, 2020; Gatavi pārmaiņām, 2021)

iedzīvotāji nereti veic vairāk ekoloģiski orientētas rīcības. Tas norāda uz to, ka finansiālās drošības indikatori nav vienīgie, kas nosaka videi draudzīgas rīcības.

Ilgtermiņa datu tendences piedāvā vērtīgu ieskatu par to, kas ir mainījies vai stagnējis attieksmju un rīcību ziņā no 2000. līdz 2021. gadam. Daļa tendenču vieš cerības par atbildīgākām vides aizsardzības rīcībām. Tajā pašā laikā citas tendences norāda uz nespēju lauzt paradigmas, kas ir noteikušas mūsu ekonomiku un sabiedrības attīstību, ieskaitot dažādu progresa blakņu veidošanos, kuras kļūst arvien sarežģītāk risināt.

3.2. Kopīgo resursu pārvaldība Gaujas Nacionālajā parkā

Izvērsot gadījumu izpētes metodoloģiju kopīgo resursu pārvaldības analizē Gaujas Nacionālajā parkā (2.2. nodaļa) par trīs līmeņu nosacījumu veidošanās un nostiprināšanās procesu, **tiesiski normatīvajā līmenī** varam runāt par dabas aizsardzības politiku un likumdošanu, lauksaimniecības politiku un likumdošanu utt. **Kolektīvais līmenis** attiecas uz organizācijām un sadarbības formām – NVO, biedrības, kopienas utt., kur Gaujas Nacionālā parka gadījumā iesaistās Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija, pašvaldības, tūrisma nozares pārstāvji. **Operacionālā līmeņa** analīze nozīmē darbības principu ievērošanu, lēmumu pieņemšanu. Piemēram, bioloģiskā saimniekošana konvencionālās saimniekošanas robežās; vienošanās par vajadzībām noteiktu problēmjautājumu saskaņošanas telpā – Dabas aizsardzības plāna izstrādē, dabas resursu lietotāju vajadzību sarunās; par hibrīdu vajadzībām.

Turpinot izmantot **vienošanās par vajadzībām** jēdzienu (Felcis, 2019), redzam, ka būtiski metodoloģiski organizēt tādas diskusiju formas, kurās pēc noklusējuma pastāv **iespēja** sākt runāt par to. Citādi, ja diskusijā piedalās ekonomiski orientēti meža īpašnieki, neiesaistītajām pusēm nav iespējas liecināt par savām vajadzībām – ne ilgtspējīgiem mežsaimniekiem, ne citiem meža īpašniekiem, vēl jo vairāk hibrīdiem aģentiem un to vajadzībām.

Resursu pārvaldībā Gaujas Nacionālajā parkā (turpmāk arī GNP) dabas aizsardzībā, meža apsaimniekošanā, lauksaimniecībā un sociālajā aizsardzībā ir dažādi caurvijoši pārvaldības izpausmju veidi: Dabas aizsardzības plāna izstrāde, “Tikai bioloģisks GNP” iniciatīva, dabas aizsardzības, konservācijas vai lieguma zonas mežos, bioloģiskās daudzveidības samazināšanās.

Šajā nodaļā vispirms raksturota Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju klimata krīzes uztvere un dabas resursu izmantošanas konteksts (3.2.1. apakšnodaļa). Dabas resursi ir pakļauti ekoloģiskajiem riskiem dažādu sociāli ekonomisko prakšu ietekmē – noteikts saimniekošanas veids (konvencionālā, bioloģiskā lauksaimniecība), meža resursu apsaimniekošana, enerģijas ieguves veidi, zemes

apstrāde, tūrisms. Līdz ar to detalizēti analizēta iedzīvotāju attieksme pret konvencionālo un bioloģisko lauksaimniecību – gan tās ražošanas/audzēšanas, gan patēriņa izpratnē (3.2.2. apakšnodaļa), gan pret tūrisma radītajiem ekoloģiskajiem riskiem (3.2.3. apakšnodaļa), kas ir viens no ekoloģiskajiem riskiem.

3.2.1. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju klimata krīzes uztvere un dabas resursu izmantošana

GNP ir pirmais un vecākais nacionālais parks, kas dibināts 1973. gadā. Tā mērķis ir aizsargāt maz pārveidotas dabas teritorijas, ko raksturo liela bioloģiskā daudzveidība, iežu atsegumi un reljefa formu dažādība, avoti, gleznainas ainavas un neskaitāmi dabas un kultūras pieminekļi. Parka mērķis arī ir veicināt dabas tūrisma un teritorijas ilgtspējīgu attīstību. GNP platība ir 91 786 ha, un tā teritorija iedalīta 17 funkcionālās zonās (Dabas aizsardzības pārvalde, b.g.-a).

Parka teritorijā ir zonas, kurās visi dabas resursi pilnībā tiek izslēgti no saimnieciskās darbības. Tās ir dabas rezervātu zonas. Dabas rezervāti aizņem nelielu, bet īpaši vērtīgu parka daļu, to apmeklēšana nav atļauta. Pārējā parka teritorijā atļauta tikai tāda saimnieciskā darbība, kas būtiski nemaina vēsturiski izveidojušos ainavas struktūru (Dabas aizsardzības pārvalde, b. g.-a.). Parka teritorija aptver vairākas īpaši bioloģiski vērtīgas teritorijas, piemēram, Nurmižu gravu, Roču mežu, Sudas purva rezervātu zonas u. c. Kopš 2004. gada GNP ir iekļauts Natura 2000 tīklā (Dabas aizsardzības pārvalde, 2020b).

Natura 2000 ir visu Eiropas Savienības (turpmāk tekstā ES) valstu kopīgais aizsargājamais teritoriju tīkls. Latvijā šis tīkls tika izveidots 2004. gadā no jau esošajām īpaši aizsargājamajām dabas teritorijām, kā arī pievienojot klāt vēl 122 jaunas teritorijas. Šādas teritorijas tiek izveidotas visā Eiropā, lai nodrošinātu retu un apdraudētu augu un dzīvnieku sugu un to dzīves vietu (biotopu) aizsardzību. Natura 2000 tīklā ir iekļauts GNP, kā arī trīs citi Latvijas nacionālie parki. Zemes īpašuma iekļaušana Natura 2000 teritorijā nenozīmē, ka tur neko vairs nedrīkst darīt, tomēr aizsargājamās dabas teritorijās saimnieciskā darbība ir vairāk vai mazāk ierobežota atkarībā no teritorijas izveidošanas mērķa (Dabas aizsardzības pārvalde, b.g.-b).

Dabas aizsardzības pārvalde organizē GNP dabas aizsardzības plānu turpmākajiem 12–15 gadiem, lai plānotu tā attīstību un dabas vērtību saudzēšanu turpmākajos gados. Plāna izstrādes nepieciešamību nosaka likums “Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām”, to apstiprina Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Tā uzdevums ir saskaņot iedzīvotāju, zemes īpašnieku, dabas resursu izmantošanas, dabas aizsardzības un reģiona attīstības intereses, lai vienlaikus tiktu saglabātas teritorijas dabas vērtības (Dabas aizsardzības pārvalde, 2020c). Dabas aizsardzības plānā tiek iekļauti arī jautājumi par konvencionālo un

bioloģisko lauksaimniecību GNP teritorijā, kas ir nozīmīgi GNP teritorijas vietējiem iedzīvotājiem (Kursīte, 2020).

2020. gada pavasarī veiktā pētījuma *Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju viedoklis un attieksmes klimata pārmaiņu laikā* mērķis ir noskaidrot GNP teritorijas iedzīvotāju attieksmi un viedokli par klimata krīzes ietekmi, dažādu dabas resursu izmantošanu, kā arī informētību par klimata krīzes attīstības sekām un gatavību uzsākt preventīvās aktivitātes.

Pētījumā *Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju viedoklis un attieksmes klimata pārmaiņu laikā* izmantotas divas datu iegūšanas metodes – gan kvantitatīvā metode – interneta aptauja, gan kvalitatīvā metode – ekspertu intervijas. Par pētījuma dizainu tika izvēlēts paralēlais iedarinātais jauktais pētījumu dizains (*concurrent nested design*) (Andrew & Halcomb kā citēts Kroll & Neri, 2009). Tā pamatā ir ideja, ka vienlaikus tiek iegūti gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati, taču tajā pašā laikā viena no šīm metodēm ir dominējoša, kamēr otra tiek iestrādāta. Šai iestrādātajai metodei var būt sekundārs raksturs, tā var attiekties uz kādu konkrētu subtēmu, kas ir saistīta ar vispārīgajiem pētījuma jautājumiem (Andrew & Halcomb kā citēts Kroll & Neri, 2009).

Šajā pētījumā dominējošā metode ir kvantitatīvā – tika izmantota interneta aptauja, lai iegūtu pamata datus – vispārējo informāciju par GNP iedzīvotāju viedokli un attieksmi saistībā ar klimata krīzi. Kvalitatīvā metode – ekspertu intervijas par notiekošo Latvijā saistībā ar klimata krīzi – izmantota, lai papildinātu problēmas aktualitātes pamatotību.

Kvantitatīvā pētījuma instrumentārijā iekļautie demogrāfiskie jautājumi ļāva noskaidrot vispārēju informāciju par respondentiem, piemēram, viņu vecumu, dzimumu, dzīvesvietu u. c., saturiskie jautājumi ļāva noskaidrot likumsakarības starp respondentu viedokli/attieksmi par klimata krīzi ietekmi un dabas resursu izmantošanu un rīcību. Tika noskaidrota arī iedzīvotāju informētība un zināšanas par faktiem, kas saistīti ar notiekošajām klimata pārmaiņām pasaulē un Latvijā. Anketa tika publicēta sadarbībā ar tirgus pētījumu uzņēmumiem Baltijā RAIT GROUP. Lauka darbs norisinājās no 2020. gada 8. maija līdz 14. maijam.

Pētījumā formulētas un pārbaudītas vairākas hipotēzes.⁴ Pirmā hipotēze – GNP iedzīvotāji, kuri izmanto GNP dabas resursus, ir daudz vairāk informēti par klimata pārmaiņām nekā tie GNP iedzīvotāji, kuri GNP dabas resursus neizmanto – neapstiprinājās. Neviena no pētītajām iedzīvotāju grupām nebija zinošāka vai mazāk zinoša par klimata pārmaiņām, visu grupu zināšanu līmenis ir līdzīgs.

⁴ Pētījumā formulētajās hipotēzēs “klimata krīzes” apzīmējuma vietā lietots “klimata pārmaiņas”, ņemot vērā aptaujas instrumentārija saturu.

Kaut gan hipotēze neapstiprinājās, analizējot datus, var pamanīt interesantu tendenci, ka tie vietējie iedzīvotāji, kuri izmanto dabas resursus ogojot vai sēņojot, procentuāli biežāk bija zinošāki nekā tie, kuri dabas resursus neizmanto. Pretēji tam maksšķerētāji un blītkotāji procentuāli bija mazāk zinoši nekā tie, kuri šādā veidā dabas resursus neizmanto. Jāsecina, ka tikai daļēji ir pamats apgalvot, ka cilvēki, kuri jebkādā veidā izmanto dabas resursus, spēj precīzāk konstatēt notiekošo klimata pārmaiņu sekas.

Otrā hipotēze – GNP iedzīvotāji, kuri izmanto GNP dabas resursus, biežāk izvēlas iegādāties pārtikas produktus no vietējiem ražotājiem nekā tie, kuri neizmanto GNP dabas resursus – apstiprinājās daļēji. Tikai maksšķerēnieku grupas augļu un dārzeņu pirkšanas paradumi pie vietējiem ražotājiem atšķīrās no otras pētāmās grupas. Maksšķerēnieki vietējo ražotāju produktus iegādājas retāk.

Trešā hipotēze – GNP iedzīvotāju grupa, kuri dzīvo privātmājā, ir potenciāli daudz lielāki GNP parka dabisko resursu izmantotāji nekā tie, kuri dzīvo dzīvoklī – neapstiprinājās. Abas grupas (dzīvokļu un privātmāju iedzīvotāji) dabas resursus izmanto līdzīgi – ogojot, maksšķerējot un blītkojot.

Ceturtnā hipotēze – GNP iedzīvotāji, kuri izmanto GNP dabas resursus, un tie, kurus klimata pārmaiņas ietekmē, ir biežāk gatavi iesaistīties vai atbalstīt brīvprātīgo darbu, kas ir saistīts ar klimata pārmaiņu preventīvām aktivitātēm (atkritumu šķirošana, iesaistišanās talkās, dabas teritoriju apkopē, pārvaldē, uzraudzīšanā utt.) nekā tie, kuri neizmanto GNP dabas resursus un kurus klimata pārmaiņas neietekmē – neapstiprinājās. Tikai ogotāji vai sēņotāji, kurus lietus neietekmē, ir biežāk gatavi iesaistīties brīvprātīgajā darbā, kas saistīts ar GNP uzkopšanas darbiem.

Dati ir ļoti līdzīgi, tomēr novērojama tendence, ka procentuāli tie respondenti, kuri pamana notiekošās klimata pārmaiņu sekas, ir vairāk gatavi iesaistīties dažādās preventīvās aktivitātēs nekā tie, kuri tās nepamana. Izmantojot ilgtspējīga patēriņa konceptu, tieši izpratne veicina cilvēkus pievērsties ilgtspējīga dzīvesveida patēriņam, t. i., arī iesaistīties preventīvajās aktivitātēs, lai veicinātu mazāku negatīvo ietekmi uz dabu.

3.2.2. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju attieksme pret konvencionālo un bioloģisko lauksaimniecību

Iedzīvotāju attieksmju pētījumi par vides jautājumiem ļauj secināt: lai gan laika gaitā pakāpeniski mazinās ekonomiskās izaugsmes perspektīvas dominēšana, cilvēku ikdienas praksē ir redzams, ka, izņemot atkritumu šķirošanu, kopš 2010. gada neviena cita ekoloģiski orientēta rīcība Latvijā nav plašāk praktizēta (Felcis & Felcis, 2019).

Konvencionālā lauksaimniecība rada bioloģiskās daudzveidības samazināšanos. Konvencionālās lauksaimniecības pamatā ir viendabīgas, lielas lauksaim-

niecības teritorijas. Eiropas Savienībā aptuveni 40% no esošās zemes resursiem tiek izmantoti lauksaimniecībā (European Environment Agency, 2015b; 2015a). Bioloģiskā daudzveidība lielā mērā ir atkarīga no lauksaimniecības, jo bioloģiskās daudzveidības izmantošana ilgtspējīgām lauksaimniecības sistēmām ir galvenais ieguldījums resursu saglabāšanā (Angelico, 2019; Latvijas Republikas Zemkopības ministrija, 2011; Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija, 2020).

Eiropas Komisijas (EK) stratēģija *No lauka līdz galdam* ir nozīmīga ilgtspējīgas pārtikas sistēmas attīstīšanā. Paziņojumā uzsvērta bioloģiskās lauksaimniecības un vides bioloģiskās daudzveidības ciešā saistība, ka šāda veida lauksaimniekošanu atzīst arī patērētāji (Eiropas Komisija, 2020). Paziņojumā arī teikts, ka cilvēki pievērš lielāku uzmanību pārtikas kvalitātei, tās vērtībai un tam, vai tā ir ilgtspējīgi iegūta (Eiropas Komisija, 2020a).

Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija apgalvo, ka bioloģiski ražota pārtika uzlabo cilvēku veselību un samazina izdevumus valstij (Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija, 2020). 2014. gadā Eiropas Komisija savā rīcības plānā par bioloģiskās ražošanas attīstību Eiropas Savienībā kā vienu no ieteikumiem dalībvalstīm minēja, ka tām būtu jāizmanto visas iespējas un līdzekļi jaunā lauku attīstības, jūras nozaru izaugsmes un kopējās zivsaimniecības politikas tiesiskā regulējuma ietvaros, lai atbalstītu bioloģisko lauksaimniecību (Eiropas Komisija, 2014, p. 5). Dalībvalstīm no Eiropas lauksaimniecības fonda lauku attīstībai piešķirtā finansējuma būtu jāparedz vismaz 30% ieguldīt attīstības programmās, kuras ir saistītas ar tādiem pasākumiem, kas attiecas uz vides un klimata jautājumiem un sevī arī iekļauj bioloģiskās lauksaimniecības pasākumus (Eiropas Komisija, 2014, p. 5).

Viens no klimata pārmaiņu radīto ietekmju risinājumiem ir veicināt bioloģisko saimniekošanu (Mayer, 2019) vai nu plašāk Latvijā, vai noteiktos reģionos, kā, piemēram, Gaujas Nacionālajā parkā. Izzināt Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju viedokli par bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību ir svarīgi, jo Zaļās villas kvartāla iedzīvotāji Siguldā un domubiedru grupas ir izvirzījuši idejas par to, lai Gaujas Nacionālo parku attīstītu kā bioloģiskās saimniekošanas reģionu. Lai virzītu šo iniciatīvu, Siguldā tiek rīkots arī zaļā dzīvesveida pasākums *GreenFest* (aprinkis.lv, 2019). GNP dabas aizsardzības plāna izstrāde ir jāveic līdz 2023. gadam, un šobrīd šī tēma ir diskusiju un sabiedriskās apspriešanas stadijā. Plāna izstrāde notiek projekta *Priekšnosacījumu izveide labākai bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai un ekosistēmu aizsardzībai Latvijā* ietvarā (Dabas aizsardzības pārvalde, 2020c).

2020. gada pavasarī veiktā pētījuma *Gaujas Nacionālā parka reģiona iedzīvotāju attieksme pret bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību* mērķis ir noskaidrot Gaujas Nacionālā parka reģiona iedzīvotāju attieksmi pret bioloģisko

un konvencionālo lauksaimniecību. Tajā konceptuāli izmantota riska sabiedrības teorija (Beck, 1992; Beck, 2009) un vielmaiņas traucējumu (Foster, 1999; Foster, 2010) koncepts. Riska sabiedrības teorija palīdz pamatot arvien pieaugošo risku, ko rada konvencionālā lauksaimniecība. Vielmaiņas traucējumu koncepts ļauj konceptuāli izskaidrot, kā šie riski tiek radīti, un sniedz praktisku pamatojumu iedzīvotāju attieksmes mērīšanā.

Pētījumā izmantots jauktais pētījumu dizains – gan kvantitatīva, gan kvalitatīva datu ieguves metode. No vairākiem jaukto pētījumu dizainiem šajā pētījumā ir izvēlēts eksploratīvais dizains (*exploratory design*). Eksploratīvā dizaina mērķis – ar pirmās metodes rezultātiem (kvalitatīvi) palīdzēt izstrādāt vai papildināt otro pētījuma metodi (kvantitatīvi). Šā dizaina pamatideja – izpēte ir nepieciešama, ja pētījuma instrumentārijs nav skaidrs, mainīgie nav zināmi vai arī nav vadlīniju vai teorijas (Creswell & Clark, 2006; Taylor, 2005). Tāpēc, pielietojot eksploratīvo dizainu, ir iespējams pārbaudīt kvantitatīvo instrumentāriju. Šāds dizains tika izvēlēts, lai kvantitatīvā instrumentārija tapšanas laikā eksperts novērtētu aptaujas anketu un lai tā tiktu pilnveidota. Kvantitatīvā metode ir piemērota, lai tiktu sasniegts šā pētījuma mērķis, proti, lai noskaidrotu Gaujas Nacionālā parka reģiona iedzīvotāju attieksmi pret bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību.

Kvantitatīvā pētījuma ģenerālkopa ir visi GNP reģiona iedzīvotāji. GNP reģions ir gan teritorija, kurā plānots īstenot bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka iniciatīvu, gan Siguldas un Cēsu pilsēta. Sigulda un Cēsis nav iekļautas GNP teritorijā, tomēr šajā pētījumā tiek iekļauti arī šo pilsētu iedzīvotāji un ģenerālkopa definēta kā GNP reģiona iedzīvotāji. Pēc administratīvā iedalījuma GNP reģionā ietilpst 11 novadi: Amatas, Beverīnas, Cēsu, Inčukalna, Krimuldas, Līgatnes, Pārgaujas, Priekuļu, Sējas, Siguldas un Kocēnu novads (Dabas aizsardzības pārvalde, b.g.-a). GNP reģionā (iekļaujot arī novadu pilsētas Siguldu un Cēsis) dzīvo 77 017 iedzīvotāji (Centrālā statistikas pārvalde, 2019). Pētījumā lietota nejauša varbūtīgā izlase.

Pētījumā izmantotas interneta aptaujas. Aptauja tika veikta ar mērķi noskaidrot Gaujas Nacionālā parka reģiona iedzīvotāju attieksmi par bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību. Tika izmantota anketa latviešu valodā. Anketā respondentu attieksme tiek skaidrota, meklējot dažādas likumsakarības starp darbībām, kurus respondenti veic savā ikdienas dzīvē, un uzskatiem, kam viņi piekrīt. Anketa sastāv no dažādiem saturiskiem un demogrāfiskiem jautājumiem, jautājumu formulējumā vai hipotēžu pamatojumā izmantoti līdzšinējie starptautiski salīdzināmu pētījumu (Eiropabarometer u. c.) dati (Eiropas Komisija, 2017). Demogrāfiskie jautājumi sniedza izpratni un informāciju par respondentiem. Tika iegūti dati par respondenta dzimumu, izglītības līmeni, dzīvesvietu u. c. Ar

saturiskiem jautājumiem tika noskaidroti viedokļi par dažādiem apgalvojumiem, kas saistīti ar bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību. Tika noskaidrota arī respondentu informētība un uzskati par bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi.

Izmantojot vienu no vadošajiem tirgus pētījumu uzņēmumiem Baltijas valstīs RAIT GROUP, tika izplatīta pētnieku izstrādāta anketa. Lauka darbs norisinājās 2020. gadā no 8. līdz 14. maijam. Pēc datu tīrīšanas tika iegūtas 206 derīgas respondentu atbildes.

Analizē tiek iekļautas 206 derīgas atbildes. Sākotnēji iegūtajos datos bija liels sieviešu īpatsvars (76%), tāpēc turpmākā analizē dati tika svērti, lai iegūtu atbilstošāku dzimumu sadalījumu GNP reģionam (Centrālā statistikas pārvalde, 2020). Dati tika svērti ar koeficientu 1,934 vīriešiem un 0,708 sievietēm (konkrētās dzimuma grupas pārstāvjiem piešķirta cita atbilžu vērtība), lai iegūtu sadalījumu, kas atbilst 46% vīriešu un 54% sieviešu. Svarīgi arī pieminēt iespējamo kļūdu iegūtajos datos. Lai noteiktu statistisko kļūdu, tiek ņemts vērā **ģenerālkopas** apjoms, pētījuma izlase, atbilžu sadalījums un statistiskās varbūtības līmenis (šajā gadījumā 95%). Esot 206 respondentiem no 77 017 iedzīvotāju **ģenerālkopas** ar vienādu atbilžu sadalījumu (50 pret 50), maksimālā iespējamā kļūda ir 7%.

Tikai viena trešā daļa Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju 2020. gadā bija informēti par bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveides iespēju⁵ – 31%, nav informēti 69%. Rezultātu interpretācijas statistiskā kļūda ar 95% varbūtību 206 respondentu izlasē ir 6,3%, tāpat var teikt, ka informēti par šo iniciatīvu ir 25–37% novada iedzīvotāju.

Atbalsts bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidei Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju vidū ir ļoti augsts (mediānais vērtējums 8,0; vidējais vērtējums – 8,1). Bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveides ietekmi Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāji vērtē izteikti pozitīvi (mediānais vērtējums 8,0; vidējais vērtējums – 7,8). Analizējot jautājumus “Vai Jūs atbalstāt bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?” un “Kā Jūs ietekmētu bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?”, tiek secināts, ka p vērtība ir mazāka par statistikas būtiskuma līmeni 0,05; tad korelācija starp abiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga. Korelācijas koeficients 0,68 liecina par ciešu pozitīvu korelāciju. Pastāv pozitīva korelācija starp bioloģiskā GNP izveides atbalstīšanu un pārliecību, ka bioloģiskā GNP izveide respondentu ietekmētu pozitīvi.

⁵ Jautājuma formulējums – B3. Vai Jūs esat informēti par bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi? *Bioloģiskais Gaujas Nacionālais parks ir teritorija, kurā var saimniekot tikai ar cilvēkam un dabai draudzīgām, bioloģiskām metodēm.*

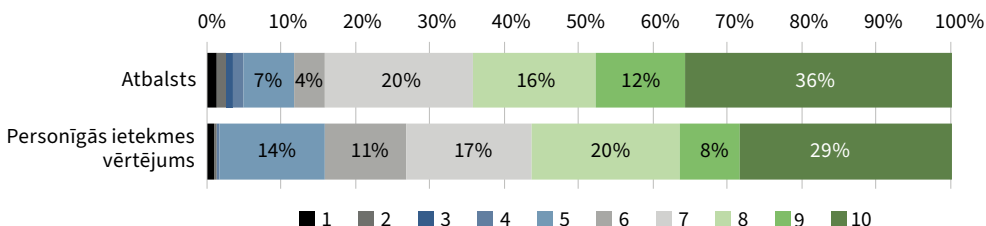
3.2.1. tabula. Demogrāfisko rādītāju īpatsvars (%) pirms un pēc datu svēršanas (Gatavi pārmaiņām, 2020, marts)

Respondentu dzimums	(pirms datu svēršanas)	(pēc datu svēršanas)
Vīrietis	24	46
Sieviete	76	54
Respondentu sadalījums pa vecuma grupām	(pirms datu svēršanas)	(pēc datu svēršanas)
16–24	7	9
25–34	15	13
35–44	22	25
45–54	25	23
55–64	26	24
65+	5	6
Respondentu sadalījums pēc augstākā iegūtā izglītības līmeņa	(pirms datu svēršanas)	(pēc datu svēršanas)
Pamatizglītība	5	6
Vidējā vai vidējā speciālā	33	37
Nepabeigta augstākā	11	12
Augstākā	51	45
Respondentu sadalījums pēc dzīvesvietas	(pirms datu svēršanas)	(pēc datu svēršanas)
Privātmājā	46	45
Dzīvoklī	54	55

3.2.2. tabula. Atbalsts tikai bioloģiskajam GNP. Vidējie rādītāji

	B4 Vai Jūs atbalstāt bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?	B5 Kā Jūs ietekmētu bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?
Noteiktas atbildes, svērtas	198	182
Mediāna	8,0	8,0
Vidējais vērtējums	8,1	7,8
Standartnovirze no vidējā vērtējuma	2,0	1,9

3.2.1. attēls. Atbalsts tikai bioloģiskajam GNP. Atbilžu biežumsadalījums

Avots: Gatavi pārmaiņām “GNP iedzīvotāju aptauja par bioloģiskās un konvencionālās saimniekošanas uztveri” dati (Gatavi pārmaiņām, 2020, marts)

Lai analizētu respondentu kopējo attieksmi par lauksaimniecību, tika izveidots **“ekoloģiskās attieksmes” indekss**. Kaut arī indeksam izmantotie jautājumi vairāk bija saistīti ar bioloģisko un konvencionālo lauksaimniecību, tika izlemts šo indeksu saukt par “ekoloģiskās attieksmes” indeksu, jo tajā tika iekļautas arī vērtības no apgalvojumiem par respondenta rīcību, viedokli politikā, zināšanām. Indeksā tika iekļauti visi 14 apgalvojumi no B1 un B2 jautājuma bloka. Iespējamā indeksa vērtība ir no 1 līdz 4. Respondenti ar lielāku indeksa vērtību ir pozitīvāk noskaņoti pret bioloģisko lauksaimniekošanu, ievēro ekoloģiskāku dzīvesveidu un kopumā ir atbalstošāki ekoloģiskam dzīvesveidam, likumiem. Respondenti ar mazāku indeksa vērtību – pretēji.

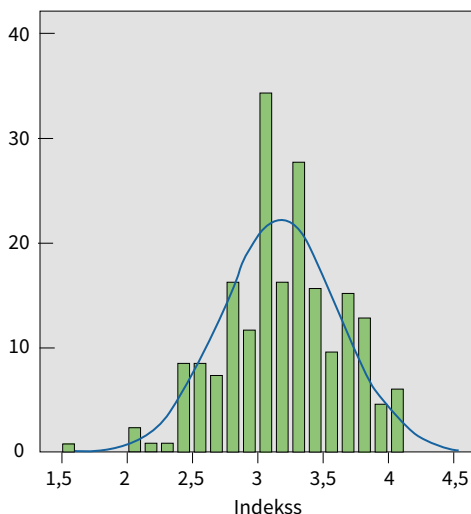
Indekss tika izveidots visiem respondentiem, tomēr respondenti, kuriem ir vairāk nekā 7 “grūti pateikt” atbildes, analizē ar indeksiem netika iekļauti. Indeksa vērtība ir visu apgalvojumu vērtību summa (neiekļaujot “grūti pateikt” atbildes) dalīta ar derīgo apgalvojumu skaitu (apgalvojumu skaits, kuros respondents neatzīmēja atbilžu variantu “grūti pateikt”). Tika izveidots arī jauns mainīgais (*dummy*), kurā respondenti ar vismaz 7 derīgiem apgalvojumiem tika piešķirta vērtība 1, pārējiem – 0. Šāds mainīgais tika izveidots, lai analizē ar indeksu neiekļautu respondentus, kuru indeksa vērtība veidota no mazāk nekā 7 apgalvojumiem. Turpmāk tekstā tiks izklāstīti iegūtie dati, izmantojot “ekoloģisko attieksmes” indeksu.

Visbiežāk respondentiem intervālā no 1 (pilnībā neekoloģiska attieksme) līdz 4 (pilnībā ekoloģiska attieksme) indeksa vērtība ir 3 (moda), kas nozīmē, ka respondentiem ir drīzāk ekoloģiska attieksme. Sakārtotas rindas viduspunkts jeb mediāna norāda uz tipiskāko indeksa vērtību 3,14. Standartnovirze 0,44 liecina, ka apmēram divas trešdaļas respondentu ir snieguši vērtējumu intervālā no 2,73 līdz 3,62. Asimetrijas koeficienta vērtība 0,29 liecina par negatīvu

3.2.3. tabula. Ekoloģiskās attieksmes indeksa deskriptīvās statistikas rezultāti

N	Derīgi	200
Vidējais aritmētiskais		3,18
Mediāna		3,14
Moda		3,00
Standartnovirze		,44
Asimetrijas koeficients		-,29
Ekscesa koeficients		,07
Intervāls		2,43
Mazākā vērtība		1,57
Lielākā vērtība		4,00

3.2.2. attēls. Ekoloģiskās attieksmes indeksa histogramma, indeksa vērtību biežumsadalījumi

Avots: Gatavi pārmaiņām “GNP iedzīvotāju aptauja par bioloģiskās un konvencionālās saimniekošanas uztveri” dati (Gatavi pārmaiņām, 2020, marts)

asimetriju. Salīdzinājumā ar normālsadalījumu empīriskā sadalījuma līkne ir nobīdīta pa labi. Ekscesa koeficients 0,07 liecina, ka vērtību izkliede ap vidējo aritmētisko 3,18 ir šaurāka nekā normālsadalījums un empīriskā sadalījuma līkne ir stāvāka nekā normālsadalījumā (skatīt 3.2.3. tabulu un 3.2.2. attēlu).

Var secināt, ka respondentu ekoloģiskās attieksmes indekss ir salīdzinoši līdzīgs (mazāka izkliede nekā normālsadalījums) un ka respondenti ir vairāk ekoloģiski nekā neekoloģiski (vidējais aritmētiskais 3,18; empīriskā sadalījuma līkne ir nedaudz nobīdīta pa labi).

Aprēķinot Kendala korelācijas koeficientu starp jautājumiem “Vai Jūs atbalstāt bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?” un indeksu, tika secināts, ka p vērtība ir mazāka par statistikas būtiskuma līmeni 0,05; tad korelācija starp abiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga. Korelācijas koeficients 0,43 liecina par vidēji ciešu pozitīvu korelāciju – jo respondents ir ekoloģiskāk noskaņots, jo vairāk atbalsta bioloģiskā GNP izveidi.

Starp jautājumu “Kā Jūs ietekmētu bioloģiskā Gaujas Nacionālā parka izveidi?” un indeksu, veicot Kendala korelācijas aprēķinu, tiek secināts, ka p vērtība ir mazāka par statistikas būtiskuma līmeni 0,05; tad korelācija starp

abiem mainīgajiem ir statistiski nozīmīga. Korelācijas koeficients 0,46 liecina par vidēji ciešu pozitīvu korelāciju – jo respondents ir ekoloģiskāk noskaņots, jo vairāk uzskata, ka bioloģiskā GNP izveide viņu ietekmētu pozitīvi.

Ekoloģiskās attieksmes indekss nav statistiski atšķirīgs starp:

- vīriešiem un sievietēm;
- respondentiem ar augstāko izglītības līmeni un zemāku izglītības līmeni;
- respondentiem, kuru mājsaimniecībā dzīvo vismaz viens nepilngadīgs bērns un kuru mājsaimniecībā nedzīvo neviens nepilngadīgs bērns;
- respondentiem, kuri pēdējā gada laikā audzējuši pārtiku un kuri nav pēdējā gada laikā audzējuši pārtiku;
- respondentiem, kuri dzīvo dzīvoklī un kuri dzīvo privātmājā.

Statistiski nozīmīgas atšķirības indeksa vērtībā:

- respondenti, kuri ir informēti par bioloģiskā GNP izveidi, ir ekoloģiskāk noskaņoti nekā tie, kuri nav informēti par bioloģiskā GNP izveidi;
- respondenti, kuri ir 55 gadus veci un vecāki, ir ekoloģiskāk noskaņoti nekā tie, kuri ir jaunāki;
- jo ekoloģiskāk noskaņots ir respondents, jo vairāk atbalsta bioloģiskā GNP izveidi;
- jo ekoloģiskāk noskaņots ir respondents, jo vairāk uzskata, ka bioloģiskā GNP izveide viņu ietekmētu pozitīvi.

Bioloģiskā GNP ideja, iespējams, ir vairāk saistoša, ja indivīdam ir ekoloģiskāka attieksme. Tāpēc, popularizējot ekoloģisko dzīvesveidu un tā svarīgumu, var arī radīt pozitīvāku viedokli un nostāju par bioloģiskā GNP izveidi. Šādā veidā tiek netieši popularizēta arī bioloģiska GNP ideja. Šīs idejas virzīšanai tālāk, lai gūtu sabiedrības atbalstu, būtu iespējams uzsvērt individuālos ieguvumus no bioloģiskā GNP izveides. Pēc iegūtajiem datiem abiem mainīgajiem ir saistība, tomēr nav zināms, kurā virzienā, taču, ja indivīds saskata sev personīgu labumu, tad, visticamāk, arī atbalstīs bioloģiskā GNP izveidi.

Lai pārbaudītu hipotēzi par to, ka respondenti, kuri vairāk piekrīt, ka bioloģiski produkti ir veselīgāki nekā konvencionālā saimniecībā audzēti, vairāk piekrīt arī tam, ka valstij būtu vairāk jāatbalsta bioloģiskās saimniecības, tika izmantots Kendala korelācijas aprēķins starp jautājuma apgalvojumu “bioloģiski produkti ir veselīgāki nekā konvencionālā lauksaimniecībā audzēti produkti” un apgalvojumu “valstij būtu vairāk jāatbalsta bioloģiskās saimniecības”. Tā kā ***p vērtība ir mazāka nekā būtiskuma līmenis 0,05, pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības.*** Korelācijas koeficients 0,46 liecina par vidēji ciešu pozitīvu korelāciju. Tie respondenti, kuri vairāk piekrīt, ka bioloģiski produkti ir veselīgāki nekā konvencionālā lauksaimniecībā audzēti produkti, vairāk piekrīt arī tam, ka valstij būtu vairāk jāatbalsta bioloģiskās saimniecības.

Iedzīvotāju attieksme attēlo iedzīvotāju atsvešinātības līmeni starp cilvēku un dabas procesiem. Atsvešinātības līmenis ir nozīmīgs vielmaiņas traucējumu jēdziena kontekstā, jo ir saistīts ar vides uzvedību. Augsts atsvešinātības līmenis starp cilvēku un dabas procesiem ir ekonomiskās domāšanas rezultāts, kas izraisījis vielmaiņas traucējumus. Šajā pētījumā no vides procesiem atsvešināta attieksme liecina par noslieci uz ekonomisku izdevīgu lauksaimniecības modeli (konvencionālo lauksaimniecību), kas ir neilgtspējīgs modelis, turpretī zemāks atsvešinātības līmenis attēlo noslieci uz ilgtspējīgāku modeli – bioloģisko lauksaimniecību.

Apgalvojumam “Bioloģiskā lauksaimniecība ir videi saudzējošāka nekā konvencionālā lauksaimniecība (B1R1)” pilnībā vai drīzāk piekrīt 90% respondentu, apgalvojumam “Bioloģiski produkti ir veselīgāki nekā konvencionālā lauksaimniecībā audzēti produkti (B1R3)” – 84% respondentu. Eksperta intervijas laikā arī tika noskaidrots, ka bioloģiskajā lauksaimniekošanā netiek izmantoti ģenētiski modificēti organismi, tiek izmantoti tikai dabiski pesticīdi, raksturīga lielāka bioloģiskā daudzveidība. Kopumā var secināt, ka GNP reģiona iedzīvotāji apzinās, ka bioloģiskā lauksaimniecība ir ilgtspējīgāka alternatīva.

Izpratne par konvencionālās lauksaimniecības riskiem var būt nepilnīga. Svarīgi no riska sabiedrības teorijas uzsvērt arī vielmaiņas traucējumus, kas rodas gan no sintētisko minerālmēslu izmantošanas (skāba augsne, upju aizaugšana, vides piesārņošana), gan no to masveida ieguves un transportēšanas. Apgalvojumam B1R8 “Sintētiskie minerālmēsli rada ūdens piesārņojumu” pilnībā vai drīzāk piekrita 85% respondentu. Var secināt, ka GNP reģiona iedzīvotāji apzinās, ka šie minerālmēsli atstāj negatīvu ietekmi uz vidi, tomēr nav zināms, cik detalizēti iedzīvotāji apzinās konkrētās problēmas sekas. Apgalvojumam B1R9 “Konvencionālā lauksaimniecība mazina bioloģisko daudzveidību (izmirst dzīvnieku un augu sugas)” drīzāk vai pilnībā piekrita 75% respondentu, tomēr 17% izvēlējās atbilstošu variantu “Grūti pateikt”. Konkrētā problēma lielākoties arī ir apzināta GNP reģionā, tomēr, iespējams, šajā aspektā būtu nepieciešama plašāka informēšana.

Individuālā rīcība un vērtības:

- B1R4 “Es izvairos pirkt ģenētiski modificētus pārtikas produktus” – drīzāk vai pilnībā piekrīt 75%;
- B1R5 “Man ir svarīgi, ka pārtikas produkts ir ražots Latvijā” – drīzāk vai pilnībā piekrīt 73%;
- B1R6 “Pērkot pārtiku, mani uztrauc sintētiskie minerālmēsli, ko izmanto lauksaimnieki” – drīzāk vai pilnībā piekrīt 66%;
- B1R7 “Iegādājoties dzīvnieku izcelsmes produktus, man ir svarīgi dzīvnieku labturības apstākļi” – drīzāk vai pilnībā piekrīt 65%;

- B1R10 “Parasti man nav svarīgi, lai pārtikas produktiem būtu ilgāks derīguma termiņš” – drīzāk vai pilnībā piekrīt 61%.

Lai veiksmīgāk popularizētu bioloģiski ražotu produkciju, iespējams uzsvērt šādus aspektus:

- produkts nesatur ģenētiski modificētus organismus;
- ražots Latvijā, un visas izejvielas iegūtas Latvijā.

Latvijā uz vienu hektāru lielāka subsīdija ir paredzēta bioloģiskajām lauksaimniecībām. Tomēr nozīmīgi ir arī citi aspekti, piemēram, pieteikšanās noteikumi, subsīdijas piešķiršanas laiks un nosacījumi. Eksperte uzsvēra, ka Latvijai vai konkrētām pašvaldībām būtu vērtīgi popularizēt bioloģisku produkciju, lai stimulētu pieprasījumu pēc šādiem produktiem un palielinātu vēlmi lauksaimniekiem pievērsties bioloģiskai saimniekošanai. Iespējams, šādā veidā bioloģiskā GNP ieviešana varētu tikt ieviesta dabiskāk – radot izdevīgākus apstākļus bioloģiskai saimniekošanai. Vēl viens veids, kā popularizēt bioloģiski ražotus produktus, būtu ieviest nodokli pēc principa – “piesārņotājs maksā”. Tādējādi papildus izmaksas atspoguļotos konvencionāli ražoto produktu cenās, un bioloģiski ražoti produkti būtu konkurētspējīgāki. No apgalvojumu B2 bloka var secināt:

- B2R1 “Valstij būtu vairāk jāatbalsta bioloģiskās saimniecības” – drīzāk vai pilnībā atbalsta 84%;
- B2R2 “Būtu jāievieš nodoklis pēc principa – piesārņotājs maksā” – drīzāk vai pilnībā atbalsta 82%;
- B2R3 “Valstij būtu jāaizliedz sintētisko minerālmēslu izmantošana” – drīzāk vai pilnībā atbalsta 57%;
- B2R4 “Valstij būtu jāuzlabo dzīvnieku labturības apstākļi saimniecībās” – drīzāk vai pilnībā atbalsta 85%.

Atziņas un ieteikumi vides politikas veidotājiem:

- Kopumā GNP reģiona iedzīvotāji apzinās, ka bioloģiskā lauksaimniecība ir ilgtspējīgāka alternatīva, un atbalsta bioloģiskā GNP ieviešanu.
- Kampaņu veidā informēt GNP iedzīvotājus par bioloģiskā GNP ieceri, jo 69% no pētījuma respondentiem nebija dzirdējuši par šo ieceri. Lai gūtu lielāku atbalstu, nepieciešams uzsvērt individuālos ieguvumus no bioloģiskā GNP izveides.
- Kampaņu veidā informēt par dažādu jēdzienu un apzīmējumu nozīmi, jo to lietošana un izpratne dažkārt ir kļūdaina. Šādā veidā iespējams arī popularizēt bioloģiski ražotus produktus, kā arī uzsvērt atšķirības, piemēram, bioloģiskam produktam un produktam ar “Zaļo karotīti”.
- Popularizēt ideju par dabisku minerālmēslu un pesticīdu izmantošanu. Iespējams, apgalvojumam par sintētisko minerālmēslu aizliegumu

atbalsts ir mazāks, jo ir uzskats, ka lauksaimnieki nevar kontrolēt nezāles, kaitēkļus un augu slimības, neizmantojot sintētiskos minerālmēslus.

- Vairāk informēt par to, ka konvencionālā lauksaimniecība mazina bioloģisko daudzveidību, jo konkrētajā apgalvojumā 17% respondentu atbildēja: “Grūti pateikt.”
- Svarīgi ir ne vien atbalstīt bioloģiskos lauksaimniekus, piešķirot viņiem subsīdijas, bet arī popularizēt bioloģiski ražotu produkciju. Būtu jāuzsver konkrēti aspekti bioloģiski ražotajā produkcijā (it īpaši tas, ka produkts nesatur ģenētiski modificētus organismus, ir ražots Latvijā un visas izejvielas iegūtas Latvijā). Tādā veidā var palielināt pieprasījumu pēc šādiem produktiem, kas savukārt stimulētu lauksaimniekus ražot šādu produkciju.
- Vajadzētu atbalstīt bioloģiskos lauksaimniekus, ieviešot nodokli pēc principa “piesārņotājs maksā”, tādējādi palielinot bioloģisko produktu konkurētspēju tirgū.

3.2.3. Gaujas Nacionālā parka iedzīvotāju attieksme un pieredze kopīgo resursu uzturēšanā un saglabāšanā ekoloģisko risku apstākļos

Covid-19 izraisītās krīzes apstākļos GNP piedzīvojis rekordlielu interesi, apmeklētāju skaitam 2020. gadā dubultojušies (Šteinfelde, 2020), jo piespiedu dīkstāve un neprognozējamās ceļošanas iespējas ārpus valsts Latvijas iedzīvotājiem ļāva ieraudzīt atpūtas potenciālu tepat. Pieaugot apmeklētāju skaitam, pastāv lielāka iespēja cilvēkiem vairāk atstāt negatīvas sekas uz GNP dabas resursiem.

Kopš 2004. gada GNP ir iekļauts ES nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju tīklā Natura 2000 (SIA *Estonian, Latvian & Lithuanian Environment* [ELLE], 2021). No 2019. gada septembra līdz 2023. gada janvārim Dabas aizsardzības pārvaldes uzdevumā SIA *Estonian, Latvian & Lithuanian Environment* izstrādā GNP dabas aizsardzības plānu turpmākajiem 12–15 gadiem (ELLE, 2021). “DAP ir zinātniska rakstura dokuments, kas satur informāciju par dabas vērtībām konkrētā aizsargājamā dabas teritorijā un nepieciešamajiem pasākumiem to aizsardzībai un apsaimniekošanai.” (Trasūne, 2015, 12. lpp.) Dabas aizsardzības plāna nozīmība atklājas tā visaptveramībā, proti, tiek salāgotas ilgtspējīgas attīstības dimensijas, kas attiecas arī uz tūrisma kā uzņēmējdarbības un patēriņa jomu dabas parka teritorijā. Attiecīgi pētījuma problēma tika apskatīta no vairāku sabiedrības grupu, tas ir, gan no GNP iedzīvotāju, gan tūrisma nozares pārstāvju, perspektīvas, jo dabas aizsardzības plāna izstrādātājiem jāmeklē labākie scenāriji, lai saskaņotu dabas aizsardzības, dabas resursu izmantošanas, reģiona attīstības un citu iesaistīto pušu intereses tā, lai tiktu saglabātas teritorijas dabas vērtības (ELLE, b.g.).

2022. gada pavasarī veiktā pētījuma “**Gaujas Nacionālā parka teritorijas iedzīvotāju attieksme pret dabas resursu pārvaldību tūrisma objektos Gaujas Nacionālajā parkā**” mērķis bija apzināt, vai GNP teritorijas iedzīvotāji ir gatavi pārmaiņām, kas saistītas ar dabas resursu saglabāšanu, un noskaidrot, kā sadarbība vai tās trūkums starp ieinteresētajām pusēm var ietekmēt GNP to dabas resursu pārvaldību, kuri tiek pakļauti ekoloģiskajiem riskiem tūrisma dēļ. Galvenais pētnieciskais **jautājums** – kā kopēja sadarbība vai tās trūkums starp ieinteresētajām pusēm var ietekmēt GNP dabas resursus, kuri tiek pakļauti ekoloģiskajiem riskiem tūrisma dēļ?

Objektīvās pretrunas, kas rodas starp ekonomiku un ražošanas attīstību, kā arī sociālo jomu, īpaši ietekmē sabiedriskā labuma radīšanu un uzturēšanu tieši ekoloģisko draudu kontekstā (Swilling, 2011, citēts Mieriņa, 2019). Vienlaikus attīstīt visas šīs trīs jomas ir grūti, tāpēc ilgtspējīgai trīs minēto jomu saskaņai būtu jāklūst par sabiedriskā labuma veidošanas pamatu. Būtiskākais priekšnosacījums sabiedriskā labuma radīšanai un ilgstošai uzturēšanai ir izpratne par to, kāda ir katra paša indivīda un valsts loma šā labuma radīšanā un saglabāšanā (Swilling, 2011, citēts Mieriņa, 2019), kur kritiska loma ir savstarpējai uzticībai un sadarbībai (Mieriņa, 2019).

Tā kā pētījuma fokuss bija vērsts uz dabas resursiem, pie tūrisma objektiem netika iekļauti kultūras un vēstures pieminekļi – pilskalni, mūra pilis, baznīcas, muižas, ūdensdzirnavas un vējdzirnavas, kā arī citi arheoloģiskie, arhitektūras un mākslas pieminekļi. Tika iekļauti dabas tūrisma objekti, piemēram, dabas takas, smilšakmens kraujas, klintis, alas u. c. (Dabas aizsardzības pārvalde, 2020a). Lai gan Cēsis un Sigulda kā pilsētas tiek atdalītas atsevišķi no pārējās GNP teritorijas, līdz ar to vairāki noteikumi saistībā ar GNP esošajiem ierobežojumiem uz pilsētu teritoriju neattiecas, konkrētajā pētījumā arī šo pilsētu iedzīvotāju viedoklis ir nozīmīgs, jo tās robežojas ar GNP teritoriju un tāpēc, iespējams, izjūt tūrisma ietekmi. Ņemot to vērā, visā pētījumā ar GNP teritoriju un tās iedzīvotājiem tika saprastas un iekļautas arī abas pilsētas – Sigulda un Cēsis.

Kopīgo resursu pārvaldības galvenā ideja ir saprast, kādā veidā normas, institūcijas un procesi ietekmē to, kā vara un atbildība tiek sadalīta starp iesaistītajām pusēm. Pārvaldības pamatjautājums ir – kurš, kāpēc un kādus lēmumus pieņem (Nunan, 2020). Konkrētajā gadījumā tā būtu dabas un cilvēkresursu pārvaldība GNP teritorijā. Dabas resursu pārvaldībā var būt iesaistīti daudzi dalībnieki, struktūras un institūcijas, tāpēc pārvaldības sistēmas, to darbības un darbību izpratne var būt sarežģīts uzdevums. Liela uzmanība tiek pievērsta arī tam, cik pārredzama un atbildīga ir lēmumu pieņemšana. Dabas resursu pārvaldība nav tik daudz pašu resursu pārvaldība, cik cilvēku pārvaldība par dabas resursiem (Nunan, 2020).

Kādas teritorijas negatīvu izskatu vai nepietiekamu uzturēšanu sabiedrība bieži vien saista ar sliktu pārvaldību konkrētajā objektā. Pētnieki ir fiksējuši tendenci, ka sabiedrība vairāk pieprasa “labu pārvaldību”, nevis specifisku uzdevumu paveikšanu (Nunan, 2020). Līdz ar to izmērīt, vai pārvaldība ir laba vai slikta, ir sarežģīts un bieži vien subjektīvs process, kas noved pie sabiedrības skepses pret pašu pārvaldību. Ar mērķi risināt šo problēmu vairāki pētnieki ir izveidojuši dabas resursu **pārvaldības principus**. Tie ir normatīvi apgalvojumi, kuros noteikts, kā un kādā virzienā pārvaldībai vai vadībai būtu jānotiek, proti, kā pārvaldības dalībniekiem būtu jāīsteno savas pilnvaras, lai sasniegtu kolektīvos mērķus (Lockwood et al., 2010). Dabas resursu pārvaldība ir kolektīvās rīcības problēma, kam nepieciešams, lai dažādi dalībnieki – valdība, lauksaimnieki, uzņēmumi, kopienas un nevalstiskās organizācijas (turpmāk – NVO) – integrētu savas darbības un panāktu dabas resursu stāvokļa uzlabojumus (Lockwood et al., 2010).

Īsi kopsavelkot šos pārvaldības principus (Lockwood et al., 2010), tie ir: (1) **legitimitāte**, galvenais faktors, kas nosaka pārvaldības pasākumu efektivitāti. Konkrētajā situācijā tas varētu tikt attiecināms uz iesaistīto pušu gatavību sadarboties un atbildības sadalījumu; (2) **pārredzamība** (*transparency*), visiem lēmumiem par dabas resursu pārvaldības prioritātēm un ieguldījumiem jābūt pieejamiem ikvienai no ieinteresētajām personām. Princips pētījumā ir attiecināms gan uz sadarbību starp iesaistītajām pusēm, gan, piemēram, uz dabas aizsardzības plāna izstrādi; (3) **atbildība** gan lēmumu pieņemšanā, gan lēmumu pieņemšanas procesu efektivitātes uzticamībai; (4) **iesaiste**, kas nozīmē ieinteresēto personu iespēju piedalīties lēmumu pieņemšanā. Pētījumā tas visspilgtāk izkristalizējas GNP iedzīvotāju gatavībā iesaistīties, piemēram, NVO vai viņu nesenā iesaistē talkās; (5) **taisnīgums**, kas nozīmē ieinteresēto personu viedokļu ievērošanu un uzmanības pievēršanu tiem, saskaņotību un individuālu aizspriedumu novēršanu lēmumu pieņemšanā. Fokusa grupu dalībnieki šo principu nedaudz iezīmēja, diskutējot par atbildības sadali, savukārt GNP iedzīvotāju aptaujā tas parādījās attieksmē par ierobežojumu atbilstību; (6) **integrācija**, kas attiecas uz saikni starp dažādiem pārvaldības līmeņiem un koordināciju starp tiem; (7) **kompetences** – sistēmas, plāni, resursi, prasmes, vadība, zināšanas un pieredze, kas ļauj organizācijām un personām, kuras tās vada, pārvalda un strādā tajās, efektīvi pildīt savus pienākumus. Šajā gadījumā varētu runāt gan par efektīviem ierobežojumiem, gan efektīvu sadarbību.

Darbā lietots paralēlais triangulācijas jauktais pētījuma dizains – daudzslāņu (*multilevel*) pētījumu dizains, kurā pētnieki izmanto divas dažādas metodoloģijas ar mērķi apstiprināt, savstarpēji salīdzināt vai ar faktiem pamatot atklājumus tieši vienā pētījumā. Veicot šādu pētījumu, kvantitatīvo un kvalitatīvo

datu ieguve notiek paralēli. Izvēloties triangulācijas jaukto pētījuma dizainu, pētnieku interesēs ir ievākt dažādus, bet savstarpēji papildinošus datus par vienu tematu (Creswell, 2006). Konkrētajā gadījumā pētnieki veica gan fokusa grupas diskusiju – pētījuma kvalitatīvie dati, gan telefonintervijas – pētījuma kvantitatīvie dati. Izmantojot daudzslāņu veidu, tika iegūti dati no diviem sabiedrības slāņiem, papildinot problēmas izpēti. Fokusa grupas diskusijās tika intervēti tūrisma nozares pārstāvji un pašvaldību amatpersonas, tādējādi iegūstot pētījuma kvalitatīvos datus. Telefonintervijās tika aptaujāti GNP iedzīvotāji, iegūstot pētījuma kvantitatīvos datus. Abu izvēlēto datu iegūšanas metožu apvienojums atzīstams par labāko risinājumu, lai sasniegtu pētījuma izlases parametrus. Priekšrocība, izvēloties daudzslāņu veidu, ir lielāka iegūto datu pamatotība un iespēja apskatīt problēmu no vairākām iesaistītajām pusēm (Creswell, 2006) – apzinoties gan GNP iedzīvotāju, gan tūrisma nozares pārstāvju un pašvaldību amatpersonu viedokli. Galvenie pētījuma dizaina trūkumi ir metodes sarežģītība, proti, ir jābūt prasmēm veikt gan kvalitatīvos, gan kvantitatīvos pētījumus, problēma var rasties arī gadījumā, ja kvalitatīvie un kvantitatīvie dati nesakrīt jeb liecina par kādiem pretējiem faktiem (Creswell, 2006).

Tika veikts jaukto metožu pētījums. Tas ietver kvalitatīvo un kvantitatīvo pētījuma metožu izmantošanu vienā darbā.

Pētījuma ģenerālkopa ir Latvijas iedzīvotāji, kuri deklarēti GNP teritorijas novados vai Siguldā un Cēsīs. Pēc 2021. gada Latvijas Republikas administratīvi teritoriālās reformas GNP reģionā ietilpst četri novadi:

- Cēsu novads, šādu pilsētu un pagastu iedzīvotāji – Drabešu pagasts, Liepas pagasts, Līgatne, Līgatnes pagasts, Priekuļu pagasts, Raiskuma pagasts, Stalbes pagasts, Straupes pagasts, Vaives pagasts, Cēsu pilsēta;
- Saulkrastu novads, šādu pilsētu un pagastu iedzīvotāji – Sējas pagasts;
- Siguldas novads, šādu pilsētu un pagastu iedzīvotāji – Krimuldas pagasts, Mores pagasts, Siguldas pagasts, Siguldas pilsēta;
- Valmieras novads, šādu pilsētu un pagastu iedzīvotāji – Vaidavas pagasts, Kauguru pagasts, Kocēnu pagasts (VARAM, 2021a; Dabas aizsardzības pārvalde, 2020a).

Izmantojot gan Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes, gan Centrālās statistikas pārvaldes iedzīvotāju reģistra datus, no Cēsu, Saulkrastu, Siguldas un Valmieras novados deklarētajiem 141 tūkstoša iedzīvotāju GNP teritorijā dzīvo apmēram 45 tūkstoši (Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2020; Oficiālās statistikas portāls, 2021b; Oficiālās statistikas portāls, 2021c).

Tas, ka Latvijas pastāvīgo latviešu īpatsvars Vidzemes reģionā no iedzīvotāju kopskaita 2022. gada sākumā ir 88% (Oficiālās statistikas portāls, 2021a), var nebūtiski ietekmēt datu vispārināmību. Iespējams, ka daļa no Latvijas

iedzīvotājiem, kuri nav latvieši, saprot latviešu valodu, taču nav pamata pieņemt, ka pilnībā visiem būs prasmes patstāvīgi atbildēt uz telefonintervijā uzdotiem jautājumiem.

Pētījumā tika lietots nevarbūtīgā, mērķa jeb tipisko gadījumu izlases veids. Konkrēto izlasi pētījuma autori uzskatīja par atbilstošāko, ņemot vērā, ka tiek pētīta specifiska ģenerālkopa (Daniel, 2012). Bija konkrēti kritēriji, pēc kuriem respondenti var iekļūt izlasē, proti, viņiem ir jābūt GNP iedzīvotājiem, tāds bija izlases mērķis. Izlases apjoms ir 200 respondenti. Ņemot vērā pētījuma izlases veidu, iegūtie dati nav vispārināmi plašākā kontekstā.

Pēc pilotpētījuma veikšanas tika izsludināts iepirkums, un pētījuma instrumentārijs tika nodots SIA "Latvijas Fakti", lai veiktu telefonintervijas. Dati tika ievākti no 2022. gada 7. aprīļa līdz 13. aprīlim, izmantojot pēc nejaušības principa sastādītu skaitļu kombināciju tālruņa numuru gadījuma rakstura izlasi. Pētījuma intervijas vidējais ilgums bija 14 minūtes, un sasniegtais izlases apjoms bija 202 GNP teritorijas iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem.

Pirms kvalitatīvo datu vākšanas pētījuma autori apzināja valsts sektora pārstāvjus tūrisma nozarē attiecīgajos novados un privātā sektora pārstāvjus, kuru uzņēmumi īsteno komerciālo darbību GNP teritorijā tūrisma nozarē, ar mērķi atlasīt atbilstošus dalībniekus pētījuma fokusa grupas diskusijai.

Aptaujas kvantitatīvajā instrumentārijā divi saturiskie jautājumi (Q1 un Q2) veidoti ar mērķi raksturot respondenta dalību tūrisma aktivitātēs GNP. Jautājumu blokā Q3 (deviņi jautājumi) iekļauti apgalvojumi par tūrismu GNP, jautājumu blokā Q5 (seši jautājumi) – apgalvojumi par iespējamiem tūrisma ierobežojumiem GNP. Jautājumu blokā Q6 (pieci jautājumi) tika lūgts novērtēt apgalvojumus saistībā ar regulāri veicamām dabas aizsardzības darbībām GNP teritorijā.

Jautājumu blokā Q4 (seši jautājumi) respondentiem jānovērtē dažādi dabas ierobežojumi katrā GNP zonā. Jautājumu bloks Q10 (seši jautājumi) noskaidro respondenta iesaisti darbībās, kas veicina dabas resursu saglabāšanu, jautājumu bloks P1 (pieci jautājumi) – respondenta piederības izjūtu GNP. No šiem abiem

3.2.4. tabula. Fokusa grupas diskusijas dalībnieku raksturojošās iezīmes

Dalībnieku raksturojošās iezīmes	Dalībnieku skaits
Tūrisma nozares pārstāvji	5
Valsts sektora dabas aizsardzības nozares darbinieki	2
Dabas aizsardzības plāna izstrādātāji	1

jautājumu blokiem tika konstruēti divi dažādi indeksi – iesaistes GNP aktivitātēs indekss un piederības izjūtas GNP indekss.

Vēl vairāki jautājumi nepieciešami gan respondentu raksturojumam, gan plašākai un padziļinātākai tēmas izpētei. Ar Q7 (pieci jautājumi) jautājumu bloku tiek noskaidrots respondenta viedoklis par atbildības sadalījumu starp ieinteresētajām pusēm dabas un kultūras mantojuma vērtību saglabāšanā GNP. Ar Q8 jautājumu ir iespējams noteikt vispārējo respondentu informētības līmeni par Dabas aizsardzības plāna izstrādi. Q9 jautājumu bloks (trīs jautājumi) parāda respondenta informētību par Dabas aizsardzības plāna izstrādi. Ar četriem demogrāfiskiem jautājumiem aptaujas anketas beigās tiek noteikts respondentu vecums, dzimums, izglītība un iesaiste sociālās un politiskās aktivitātēs. Demogrāfiskie jautājumi nepieciešami, lai iegūtu respondentu raksturojumu.

Fokusa grupas diskusijas (turpmāk – arī FGD) vadlīnijās tika aprakstīta diskusijas plānotā gaita. Vadlīnijas sadalītas divās daļās. Pirmajā daļā aprakstīts diskusijas sākums – iepazīšanās ar diskusijas dalībniekiem, diskusijas temata izklāsts, otrajā daļā – ieskicēti galvenie diskusijas jautājumi:

- sākuma jautājumi, kuru laikā diskusijas dalībnieki iepazīstina ar sevi;
- ievada jautājumi, kuru mērķis ir konkrētāk atklāt diskusijas tematu – tūrisma un dabas resursu pārvalde;
- pārejas jautājumi, kuri sasaista diskusijas sākumu ar galvenajiem jautājumiem – gan jau esošiem, gan potenciāli ieviešamiem tūrisma ierobežojumiem GNP teritorijā;
- galvenie jautājumi, kuru mērķis ir padziļinātāk izprast pētījuma tematu – kopīgo dabas resursu pārvaldība tūrisma nozarē GNP;
- noslēdzošie jautājumi, kuri diskusijas dalībniekiem dod iespēju apkopot galvenās tēzes un nepieciešamības gadījumā piebilst vēl nepateikto.

Respondentiem tika lūgts norādīt, vai pēdējo 12 mēnešu laikā viņi ir nodarbojušies ar minētajām sociālajām un pilsoniskajām aktivitātēm. NVO iesaistījušies 15% respondentu, brīvprātīgajā darbā – 18%, politiskajā partijā – 6% respondentu. Visvairāk – 61% – respondentu atbildēja, ka pēdējo 12 mēnešu laikā iesaistījušies sabiedriskajās aktivitātēs.

3.2.3. attēlā redzams, ka lielākā daļa respondentu ir apmeklējuši dabas takas, devušies garās pastaigās u. tml. (86%), pasīvi baudījuši apkārtnes ainavu (83%) un fotografējuši (80%). Ar elektrisko vai citu nemehānisko transportlīdzekli GNP ir braukuši 20% respondentu, arī ar mākslu nodarbojušies 20% respondentu.

Visiem respondentiem tika lūgts norādīt, kuros gadalaikos viņi ir apmeklējuši dabas tūrisma objektus GNP pēdējo 12 mēnešu laikā. Vairākums respondentu (93%) atbildēja, ka dabas tūrisma objektus GNP pēdējo 12 mēnešu laikā apmeklējuši vasarā, 85% – rudenī, 83% – pavasarī, 75% – ziemā.

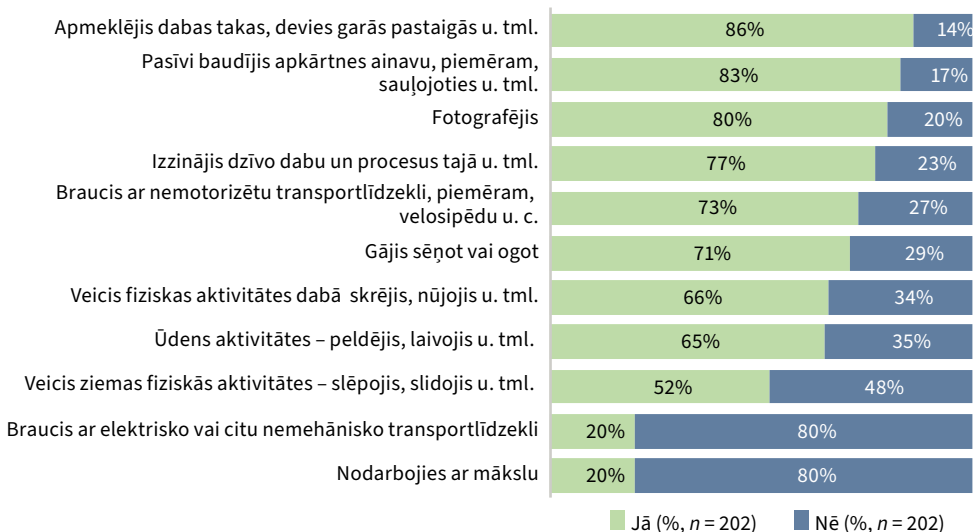
3.2.5. tabula. Respondentu demogrāfiskie rādītāji (Gatavi pārmaiņām, 2022b, aprīlis)

Respondentu dzimums	Skaitis % (n = 202)
Vīrietis	38
Sieviete	62
Respondentu sadalījums pa vecuma grupām	Skaitis % (n = 202)
18–34	22
35–44	20
45–54	27
55+	31
Respondentu dzīvesvieta	Skaitis % (n = 202)
Valmieras novads	8
Cēsu novads	36
Saulkrastu novads	6
Siguldas novads	14
Cēsis (pilsēta)	18
Sigulda (pilsēta)	18
Respondentu izglītības līmenis	Skaitis % (n = 202)
Pamatizglītība vai zemāka	1
Vidējā vai vidējā profesionālā	29
Augstākā	70

Respondentiem tika uzdots jautājums saistībā ar informētību par Dabas aizsardzības plānu. Lielākā daļa respondentu – 49% – atzina, ka nav informēti par šāda plāna izstrādi. 26% aptaujāto atzīmēja atbilžu variantu “Nē, nebiju, bet gribētu par to uzzināt vairāk”. Par to bija dzirdējuši, taču nebija pastiprināti interesējušies 21% respondentu, pilnībā informēti bija tikai 4% respondentu.

Visiem respondentiem tika lūgts novērtēt apgalvojumu “Manai pašvaldībai ir pienākums iesaistīties Dabas aizsardzības plāna izstrādē”. Vairākums respondentu (77%) pilnībā piekrita šim apgalvojumam un drīzāk piekrita 20% cilvēku. Vienāds respondentu īpatsvars (1%) norādīja atbilžu variantus “Drīzāk nepiekrītu” un “Pilnībā nepiekrītu”. Respondentiem tika lūgts novērtēt arī apgalvojumu “Iedzīvotāju viedoklis tiek ņemts vērā Dabas aizsardzības plāna izstrādes laikā”. Lielākā daļā respondentu (pat 74%) norādīja, ka piekrīt (pilnībā – 48%,

3.2.3. attēls. Respondentu aktivitātes GNP

Avots: Gatavi pārmaiņām “Latvijas iedzīvotāju – GNP iedzīvotāju aptauja par kopīgo dabas resursu pārvaldību tūrismā” dati (Gatavi pārmaiņām, 2022b, aprīlis).

drīzāk – 26%) šim apgalvojumam. Tas liecina par to, ka **vietējie iedzīvotāji uzticas pašvaldībai un Dabas aizsardzības plāna izstrādātājiem**, ka viņu kopīgais labums tiks īstenots jeb **vietējie iedzīvotāji leģitimizē Dabas aizsardzības plāna izstrādi** neatkarīgi no viņu pašu informētības par to vai iesaistes tā izstrādē.

Vairākums respondentu arī piekrīt apgalvojumam “Uzskatu, ka mana pašvaldība nodrošina dabas resursu saglabāšanu”. 54% respondentu pilnībā piekrita un 34% drīzāk piekrita šim apgalvojumam.

Vērtējot plašāk dažādu iesaistīto pušu atbildību, GNP iedzīvotāju aptaujas anketā arī tika iekļauts jautājumu bloks, kurā respondentiem bija jāatbild, cik lielā mērā nosauktās personas vai institūcijas ir vai nav atbildīgas par dabas un kultūras mantojuma vērtību saglabāšanu GNP. Atbilžu variantu “Pilnībā atbildīgs” saņēma:

- pašvaldības – 56%;
- valsts institūcijas – 68%;
- es pats – 72%;
- vietējās kopienas – 64%;
- brīvprātīgie un NVO – 44%.

Kopumā var teikt: lai gan personīgo atbildību vietējie iedzīvotāji atbalsta visizteiktāk, tomēr arī lielākā daļa uzskata, ka arī valsts institūcijas, pašvaldības un vietējās kopienas ir pilnībā atbildīgas par dabas un kultūras mantojuma vērtību saglabāšanu.

Tūrisma ietekme uz dabas resursiem un nepieciešamo ierobežojumu vērtējums

Aptaujājot GNP iedzīvotājus, tika noskaidrota viņu attieksme pret tūrismu GNP, taču FGD laikā vairāk tika pārrunāts par problēmām, kas ir tūrisma nozarē konkrētajā teritorijā.

Ar mērķi noskaidrot GNP iedzīvotāju attieksmi, tika izveidoti divi jautājumu bloki. Pirmajā jautājumu blokā bija 8 apgalvojumi saistībā ar tūrismu GNP, kurus tika prasīts novērtēt skalā no “pilnībā piekritu” līdz “pilnībā nepiekritu”:

- “Tūrisma dēļ tiek zaudētas neskartās dabas teritorijas”;
- “Tūrisms veicina izpratni par Latvijas dabas nozīmīgumu”;
- “Lielākā daļa tūristu piesārņo ūdens resursus”;
- “Tūrisma sniegtie papildu ienākumi ir nozīmīgi vietējām pašvaldībām”;
- “Tūrisma sniegtie papildu ienākumi ir nozīmīgi vietējiem uzņēmējiem”;
- “Lielākā daļa tūristu traucē GNP iedzīvotāju mieru”;
- “GNP būtu nepieciešams piesaistīt pēc iespējas vairāk tūristu”;
- “Tūrisma nodrošināšana GNP ir svarīgs nodarbinātības avots”.

Otrajā jautājumu blokā bija 5 apgalvojumi saistībā ar ierobežojumiem, kas attiecas uz tūrismu, kas bija jānovērtē skalā no “pilnībā atbalstītu” līdz “pilnībā neatbalstītu”:

- “Ieviest ieejas maksu dabas takās, kas līdz šim bijušas bez maksas”;
- “Paaugstināt autostāvvietu cenu pie tūrisma objektiem”;
- “Samazināt tūristiem pieejamo teritoriju”;
- “Sadzīves atkritumu izmešanas ierobežojumi dabas teritorijās (piemēram, atkritumu tvertnes tikai auto stāvlaukumos)”;
- “Vairāk vietas, kur nedrīkst braukt ar motorizētiem līdzekļiem (auto, elektroauto, mopēdi, kvadricikli u. tml.)”.

Darba pirmā hipotēze arī saistīta ar GNP iedzīvotāju attieksmi pret tūrismu, proti: “Respondenti, kuri lielākā mērā piekritīs, ka tūrisms nelabvēlīgi ietekmē GNP dabas resursus, lielākā mērā piekritīs arī tam, ka nepieciešami papildu tūrisma ierobežojumi ar mērķi mazināt radītās ekoloģiskās sekas.” Lai to pārbaudītu, atbildes uz jautājumiem (Q3 līdz Q5) tika analizētas ar Kendala korelācijām, kas tika veidotas no jau minētajiem diviem jautājumu blokiem.

No 40 korelācijām statistiski nozīmīgas ir tikai trīs korelācijas. Starp apgalvojumiem “Tūrisma dēļ tiek zaudētas neskartās dabas teritorijas” un “Samazināt tūristiem pieejamo teritoriju” pastāv statistiski nozīmīga korelācija, jo p vērtība

ir 0,005, kas ir mazāka par statistiskās nozīmības līmeni 0,05. Korelācijas koeficients 0,17 liecina par vāju pozitīvu korelāciju. Respondenti, kuri lielākā mērā piekrīt apgalvojumam “Tūrisma dēļ tiek zaudētas neskartās dabas teritorijas”, lielākā mērā piekrīt arī apgalvojumam “Samazināt tūristiem pieejamo teritoriju”. Korelācija statistiski nozīmīga divpusējai hipotēzei.

Statistiski nozīmīga korelācija pastāv starp apgalvojumiem “Lielākā daļa tūristu traucē GNP iedzīvotāju mieru” un “Samazināt tūristiem pieejamo teritoriju”, jo p vērtība ir tuvu nullei, kas ir mazāka par statistiskās nozīmības līmeni 0,05. Korelācijas koeficients 0,27 liecina par vāju pozitīvu korelāciju. Respondenti, kuri lielākā mērā piekrīt apgalvojumam “Lielākā daļa tūristu traucē GNP iedzīvotāju mieru”, lielākā mērā piekrīt arī apgalvojumam “Samazināt tūristiem pieejamo teritoriju”. Korelācija statistiski nozīmīga divpusējai hipotēzei.

Arī starp apgalvojumiem “Tūrisma nodrošināšana GNP ir svarīgs nodarbinātības avots” un “Vairāk vietas, kur nedrīkst braukt ar motorizētiem līdzekļiem (auto, elektroauto, mopēdi, kvadricikli u. tml.)” pastāv statistiski nozīmīga korelācija, jo p vērtība ir 0,038, kas ir mazāka par statistiskās nozīmības līmeni 0,05. Korelācijas koeficients 0,13 liecina par vāju pozitīvu korelāciju. Respondenti, kuri lielākā mērā piekrīt apgalvojumam “Tūrisma nodrošināšana GNP ir svarīgs nodarbinātības avots”, lielākā mērā piekrīt arī apgalvojumam “Vairāk vietas, kur nedrīkst braukt ar motorizētiem līdzekļiem (auto, elektroauto, mopēdi, kvadricikli u. tml.)”. Korelācija statistiski nozīmīga divpusējai hipotēzei.

Iegūtie dati liecina, ka pirmā hipotēze “Respondenti, kuri lielākā mērā piekritīs, ka tūrisms nelabvēlīgi ietekmē GNP dabas resursus, lielākā mērā piekritīs arī tam, ka nepieciešami papildu tūrisma ierobežojumi ar mērķi mazināt radītās ekoloģiskās sekas” nav apstiprinājusies. Respondenti, kuri paiduši viedokli, ka tūrisms nelabvēlīgi ietekmē GNP dabas resursus, lielākoties neuzskata, ka ir nepieciešami papildu tūrisma ierobežojumi ar mērķi mazināt radītās ekoloģiskās sekas, jo vērtē esošos ierobežojumus kā pietiekamus.

Kopumā iespējams secināt, ka problēmu ir daudz un tās ir dažādas: gan parka neskaidro robežu, gan funkcionālo zonu ignorēšanas, gan informācijas, tostarp bukletu vispārīguma, gan naudas ietekmes, gan esošo ierobežojumu funkcionalitātes trūkuma dēļ. Tiesa gan, ne visi (lielākajā daļā gadījumu tikai mazākā daļa) GNP iedzīvotāji piekrīt to problēmu esamībai, par kurām runāja FGD dalībnieki. Līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka iedzīvotāju pieredze par jautājumiem, kas saistīti ar tūrisma, ir citādāka nekā tūrisma nozares un valsts sektora dabas aizsardzības nozares darbinieku pieredze.

Analizējot GNP iedzīvotāju attieksmi pret jau esošajiem ierobežojumiem, var secināt, ka lielākā daļa respondentu visos anketā formulētajos apgalvojumos šajā tēmā uzskata, ka pašreizējie ierobežojumi ir atbilstoši. Diskusijā gan tika

runāts par problēmām ar esošajiem dabas aizsardzības ierobežojumiem, gan tika nosaukti konkrēti ierobežojumi un vēl citi to aspekti. Tika diskutēts, ka esošos ierobežojumus varētu iedalīt divās grupās. Pirmajā būtu tie ierobežojumi, kuri cilvēkiem ir zināmi, otrajā – tie, par kuriem cilvēki bieži vien nav dzirdējuši.

Zināmie ierobežojumi tūristiem bieži vien esot pašsaprotami, piemēram, nepiesārņot dabu, braukt tikai pa brauktuvi, neskrāpēt atsegumus vai neiet privātīpašumos. Tos varētu apzīmēt arī kā “kulturāla uzvedība”. Tamlīdzīgi ierobežojumi tika uzskaitīti arī GNP iedzīvotāju aptaujā. Vairāk nekā puse respondentu arī atzīmēja, ka tie ir atbilstoši:

- “Liegums bojāt vai iznīcināt dabas tūrisma un izziņas infrastruktūras labiekārtojuma objektus, informācijas un norādes zīmes” – 76%;
- “Liegums pārvietoties pa ūdenstilpēm ar motorlaivām, ūdens motocikliem un cita veida ūdenstransporta līdzekļiem, kurus darbina jebkāda tipa un jaudas dzinēji” – 62%;
- “Liegums izgāzt vai izmest atkritumus, izņemot atkritumu poligonus un izgāztuves” – 54%;
- “Liegums bojāt vai iznīcināt īpaši aizsargājamus kokus, kuri iekļauti dabas pieminekļu kategorijā” – 74%;
- “Liegums bojāt vai iznīcināt valsts un vietējās nozīmes ģeoloģiskos dabas pieminekļus” – 72%;
- “Liegums bojāt vai iznīcināt kultūrvēsturiskos objektus” – 77%.

Diskusijā sīkāk tika apskatītas arī problēmas, kas saistītas ar ierobežojumiem. Pirmām kārtām tika uzsvērts, ka ierobežojumi šobrīd ir salīdzinoši minimāli, taču pastāv nopietnas problēmas ar esošo ierobežojumu ievērošanu. Tam, ka ierobežojumi ir pārāk vāji, piekrit arī daļa aptaujāto GNP iedzīvotāju. Piemēram, nedaudz mazāk nekā puse respondentu jeb 43% atzīmēja, ka ierobežojums saistībā ar liegumu izgāzt vai izmest atkritumus ir pārāk vājš.

Sīkāk diskutējot par problēmām, tika atzīts, ka tūristi regulāri pārkāpj ierobežojumus, neievērojot pat fiziskos teritoriju norobežojumus. Problēmas sakne diskusijas laikā tika meklēta kontroles neesamībā un cilvēku zināšanu trūkumā, kas rezultējas tūristu vienaldzībā. Tika uzsvērts arī tas, ka daži cilvēki jūtas pārāki par citiem, uzskata, ka viņiem pienākas kādi atvieglojumi:

[..] īpašā kategorija ir cilvēki ar fotoaparātiem, jo viņš uzkarina sev kaklā fotoaparātu. Viņš saka: “Kā? Es taču esmu fotogrāfs!” Tas nozīmē, ka viņš drīkst iet visur. Viņš drīkst iet no otras puses pie dzīvniekiem, nu jebko viņš drīkst darīt. Nu viņam tāda kā zaļā gaisma.

Kontroles trūkums kā problēma diskusijā izskanēja vairākkārt, īpašu akcentējot to, ka nevar “noņemt” ierobežojumu pārkāpējus, tādējādi viņi izvairās no

sekām. Rodas domino efekts: pārkāpjot vienu ierobežojumu, cilvēki nesaskaras ar sekām, un viņi saprot, ka var pārkāpt arī nākamo, proti, viena ierobežojuma pārkāpums veicina jaunus pārkāpumus. Līdzīga saistība ir arī starp dažādiem tūristiem, pastāv uzskats – ja citi var, tad varu arī es. Cita problēma ir tā, ka tūristi nepamana ierobežojumu informatīvās zīmes, līdz ar to viņi nemaz nezina, kādi ierobežojumi noteikti. Netiek apzināti arī ierobežojumu iemesli.

Problēmas rada ne tikai tūristi, bet arī tūrisma nodrošinātāji, piemēram, maz regulējumu ir viesu mājās. Mazie tūrisma uzņēmēji bieži vien par ierobežojumiem nav informēti, tos nezina arī cilvēki, kuri strādā attiecīgās GNP teritorijas pašvaldībās, taču savā darbā nav cieši saistīti ar tūrisma vai dabas aizsardzības jautājumiem.

Diskutējot par problēmām ar ierobežojumiem, tika pausts ne tikai viedoklis, ka sākumā ir jāpārlicinās, ka esošie ierobežojumi strādā, bet arī – ka esošie ierobežojumi ir pārāk minimāli, tāpēc pētnieki vēlējas noskaidrot, kāda ir diskusijas dalībnieku attieksme pret papildu ierobežojumiem un kādus viņi tos iztēlojas.

Pirmkārt, tika spriests, ka varētu ieviest maksu par dažādiem apskates objektiem, piemēram, dabas takām:

Ir jāpelna, nu vai vismaz jāatpelna izdevumi, kas ir šo taku uzturēšanā, un tas, protams, ir karstais kartupelis, kas ir mētāts riņķī jau vismaz 15 gadus, par to, kā tad mēs tagad prasīsim ieejas maksu dabas takās. Bet es domāju, ka nu beidzot ir jāsaņemtas [...] jā, par dabu mēs arī maksājam.

Tika uzsvērts, ka viens no problēmu risinājumiem būtu apgūt citu valstu pieredzi:

Tai maksai kaut kādai tomēr ir jābūt, kaut vai simboliskai. Un es redzu, ka tomēr gan citviet pasaulē, gan Latvijā, kur ir tā saucamās nosacīti maksas takas, cilvēki taču brauc. Viņi kaut vai par auto stāvlaukumu samaksā, un tie divi eiro, nu tiešām cilvēki iet un maksā, un savukārt tajā brīdī, kad viņš ir atbraucis un samaksājis, viņam nešķiet, ka tas viss krit no zila gaisa.

Diskusijas dalībnieki pauda ideju, ka maksas ieviešana par dabas objektiem cilvēkiem stimulētu atbildības izjūtu. Viņiem šķistu, ka tā nav vienkārši pastaiga pļavā, bet gan dabas objekts, par ko kādam ir jārūpējas, kāds tajā iegulda savu laiku un darbu. Veicinot atbildības izjūtu, iespējams, pieaugtu arī cieņa pret dabu un cilvēku darbu, lai to sakoptu:

Tad, ja par to maksā, arī attiecīgi šī uzvedība drusciņ mainās atkarībā, nu, cik daudz par to arī maksā un cik ilgi uz to gaida. Līdz ar to kaut kādā veidā maksa regulē noteikti arī cilvēka attieksmi vai uzvedību.

Arī GNP iedzīvotāju aptaujas anketā tika iekļauts jautājumu bloks ar mērķi noskaidrot iedzīvotāju attieksmi pret potenciāliem ierobežojumiem. Divi apgalvojumi saistīti ar maksas ieviešanu vai cenu paaugstināšanu. Tikai 25% respondentu norādīja, ka atbalstītu (pilnībā + drīzāk) priekšlikumu, kas formulēts šādi “Ieviest ieejas maksu dabas takās, kas līdz šim bijušas bez maksas”. Vēl mazāku atbalstu ieguva priekšlikums “Paaugstināt autostāvvietu cenu pie tūrisma objektiem”, to atbalstītu (pilnībā + drīzāk) tikai 23% respondentu.

Otrkārt, FGD dalībnieki uzskatīja, ka varētu tikt izstrādāti papildu ierobežojumi saistībā ar tūristu plūsmu un tās regulēšanu. Sākotnēji varētu vienkārši dalīt tūristu plūsmas pa dienām, laikiem, gadalaikiem, vēlāk jau varētu izstrādāt alternatīvus maršrutus, ko piedāvāt tūristiem, ja maršruts, ko viņi vēlas apmeklēt, ir noslogots. To varētu izdarīt, ne tikai izveidojot jaunus maršrutus, bet drīzāk popularizējot tos, kas ir mazāk pazīstami. Svarīgi būtu cilvēkiem nodrošināt un piedāvāt dažādas iespējas. Lai tādu ideju realizētu, būtu nepieciešams iepazīt vienu otru: “ja mēs pazīsim viens otru, mēs ieteiksim labas kvalitātes pakalpojumu, un cilvēks apceļos dažādus uzņēmumus secīgi un pēc iespējas mazāk piemēšos”, lai varētu droši ieteikt citu uzņēmumu vai pat veidot tūrisma uzņēmēju apvienības.

Tika runāts arī par kvotu sistēmas ieviešanu, proti, noteikt tūristu skaita limitu. Tas varētu attiekties ne tikai uz dabas takām un citiem tūrisma objektiem, bet arī uz viesu mājām, nosakot to maksimālo ietilpību. Tūristu dalījums būtu nepieciešams arī pa sezonām, lai mazinātu sezonālo noslogotību. Tika diskutēts, ka šos ierobežojumus būtu vieglāk ieviest, ja tiktu izmantoti mārketinga rīki, kas palīdzētu tos aktualizēt un informēt potenciālos tūristus.

Vēl viens papildu ierobežojums, par kuru tika spriests FGD, būtu noteikt skaidrākas teritoriālās robežas. Pirmkārt, ja cilvēkiem būtu skaidri fiziskie norobežojumi, tad, iespējams, vismaz daļu tas atturētu no pārvietošanās ārpus atļautajām robežām, tādā veidā varētu pasargāt, piemēram, aizsargājamus augus, vienkārši šīm vietām pieliekot priekšā kādu barjeru, tādā veidā norobežojot tūristu piekļuvi. Otrkārt, tas palīdzētu kontrolēt tūristu plūsmu, īpaši, ja tiktu veidotas nelielas teritoriālās robežas, kur tiktu nodrošināts viss nepieciešamais:

[..] jāorganizē tiešām [..] šīs apvienības, ka varbūt kaut kādā nelielākā teritoriālā tādā plūsmā, ka šeit apskatās dabas objektu, tur aiziet paēst, un kaut kādi apskates objekti varbūt salīdzinoši nelielākā attālumā, ka šeit ir tas, tas, tas, un, ja cilvēks atbrauc uz vienu kādu objektu, tad viņš šeit var visu dienu pavadīt, un viņam nav tā, ka jābrauc diezgan tālu no punkta uz punktu.

Ar mērķi risināt problēmas, kas radušās saistībā ar tūristu darbībām, arī varētu tikt ieviesti papildu ierobežojumi. Galvenokārt tā varētu būt kontroles pastiprināšana ne tikai reālajā, bet arī virtuālajā vidē. Tika diskutēts gan par

kontrolieru ieviešanu dabas takās (ar kontrolieriem domājot ne tikai cilvēkus, inspektoros, bet arī novērošanas kameras), gan par tūristu kontrolēšanu ar operatoru palīdzību, gan par kontroles atbildības piešķiršanu tūrisma aktivitāšu piedāvātājiem un gidēm. Kontroles pastiprināšana virtuālajā vidē arī savā ziņā prasītu kontrolieru ieviešanu, tikai tādu, kas pārbaudītu interneta vidē ievietotās informācijas patiesumu un ticamību.

Kontrole varētu būt arī informēšana par paredzamām sekām pārkāpējiem, kā arī daudz sistemātiskāka pārkāpumu fiksēšana. Tika apspriests, ka apmeklētāji varētu kontrolēt viens otra uzvedību un viens otram aizrādīt par kādu neatļautu uzvedību, īpaši, ja tiktu papildināti ierobežojumi, kā arī aktualizēts apmeklējums grupās.

Diskutējot par ierobežojumiem, kas varētu palīdzēt risināt ar tūrisma ietekmi uz dabu saistītās problēmas, tika minēta dabas taku klasificēšana, kā arī tūristu grupu veidošana. Ja būtu ierobežojumi, ka konkrētus dabas objektus var apmeklēt tikai grupu nodarbībās ar gidu, tas uzlabotu dabas objektu, piemēram, taku, stāvokli. Šie ierobežojumi ietu roku rokā ar kontroles pastiprināšanu, jo organizētām tūrisma grupām vienmēr būtu gids, kurš tās uzraudzītu. Tas palīdzētu arī tad, ja viens no papildu ierobežojumiem būtu instruktāžu ieviešana. Ja grupas vadītu gids, instruktāžas būtu iespējams nolasīt pirms nodarbību sākuma.

Pēdējie apspriestie ierobežojumi saistīti ar infrastruktūru izveidošanas ierobežošanu. Pirmkārt, varētu slēpt potenciālās pārkāpumu vietas, ieviešot ierobežojumu, ka tādas vietas būtu īpaši jāuzrauga:

[..] ja mēs redzam, ka ir jau tā kā iemīcītas vietas, kur lien pāri takām, nu tāda zema, pāri margām vai tur zemākas vietas, vai kaut kādas tādas atvērtākas vietas, kur cilvēki ierauga, kur varētu pie dzīvniekiem aiziet no otras puses. Mēs gluži vienkārši tur piestādām mežu priekšā, un tajā brīdī, ja cilvēks kaut ko neredz vai viņam tur ir grūtāk izejams, viņi tur vairs neiet.

Fokusa grupas diskusijā vairākkārt tika pausts uzskats, ka būtu nepieciešama tieši sadarbība, lai optimāli kopīgi pārvaldītu dabas resursus. GNP iedzīvotāju aptaujas anketā arī tika iekļauti jautājumi par aktivitātēm, ko respondenti varētu veikt ar mērķi sadarboties kopīgo resursu pārvaldīšanā.

Sadarbības jautājums brīžiem tieši, brīžiem netieši caurvija visu diskusiju. Jau, uzdodot jautājumu par ierobežojumiem, atklājās, ka, piemēram, attiecībā uz privāto zemju īpašniekiem ir nepieciešams **meklēt kompromisu**. Kompromisu meklēšana diskusijas laikā iezīmējās arī citviet, piemēram, starp Dabas aizsardzības pārvaldi un tūrisma nodrošinātājiem. Tika atzīmēta arī cita sadarbības iezīme – konkrētu darbu **saskaņošana**. Lai izvairītos no dabas apdraudējuma gadījumos, kad cilvēki no malas individuāli uzņemas rīkot kādus pasākumus,

nepieciešama to saskaņošana ar vietējiem tūrisma nodrošinātājiem vai Dabas aizsardzības pārvaldi, kuri varētu informēt, ja plānotajā maršrutā ir kādas aizsargājamas vietas:

Tas, ko mēs darīsim dabas aizsardzības plānā, viens ir, ka individuālajos noteikumos būs prasība saskaņot ne tikai pasākumus, kas ir tādi organizētie pasākumi, bet arī šos digitālos maršrutus, lai nav tā, ka kāds ieliek šādu, tā kā [...] teica, ieliek objektus, re kur, nāciet, ja. Ka tas ir jāsaskaņo ar zemes tiesisko valdītāju, visdrīzāk, tāds punkts arī parādīsies. Tas viens, lai to kaut kā drusciņ ierobežotu.

Diskusijā iezīmējās priekšnoteikumi, kas būtu nepieciešami sadarbības attīstībai. Pirmkārt, ir jāveido **kopīgas pārrunas**. Tām būtu jānorisinās gan lielākā mērogā, proti, starp visām iesaistītajām pusēm, gan mazākā mērogā, proti, no iesaistītajām pusēm veidojot mazākas grupas vai runājot divatā. Aptaujātajiem GNP iedzīvotājiem tika uzdots jautājums par dalību dabas aizsardzības plāna informatīvajā sanāksmē. Tikai 5% atzīmēja, ka pēdējo 12 mēnešu laikā tādā ir piedalījušies. Tātad diskusijas dalībnieku viedoklis no iedzīvotāju iesaistes reālajā situācijā atšķiras.

Otrkārt, diskusijas dalībnieki uzskatīja, ka nepieciešams optimizēt **saziņu** starp iesaistītajām pusēm. Īpaši tika akcentēta saziņa starp kādas konkrētas teritorijas, piemēram, Liepas pagasta, uzņēmumiem, lai kontrolētu tūristus. Svarīga ir saziņa arī starp potenciālajiem tūristiem un tūrisma nodrošinātājiem, jo tad jau laikus varētu tūristus informēt par esošajiem ierobežojumiem teritorijā, kuru viņi vēlas apmeklēt. No GNP iedzīvotāju aptaujas datiem iespējams konstatēt, ka tikai 5% pēdējo 12 mēnešu laikā ir sazinājušies ar GNP dabas aizsardzības plāna izstrādātājiem. Nedaudz vairāk respondentu – 7% – pēdējo 12 mēnešu laikā ir izteikuši priekšlikumus ar mērķi optimizēt dabas vai ainavisko vērtību saglabāšanu. Anketā netika precizēts, kam šie ierosinājumi tika adresēti. Dati parāda, ka saziņas attīstība ir nepieciešama.

Treškārt, tika diskutēts, ka jāpastāv iespējai iesaistīties dažādās **darba grupās**: “[...] es nesen piedalījos arī vienā darba grupā, precīzi nepateikšu, kādā, bet tur arī runa bija par upēm, par Gauju tieši konkrēti [...] bija tā informācijas sniegšana [...] paši laivu nomātāji izrādīja gatavību [...] kādas tādas sadarbības veidot un risināt.” Aptaujas anketā tika iekļauts jautājums, vai GNP iedzīvotāji pēdējo 12 mēnešu laikā ir apmeklējuši pasākumu “Dabā ar ekspertu”, kura mērķis ir izglītot dalībniekus par dabas resursiem GNP. Pasākumā bija piedalījušies 10% respondentu.

Diskusijā tika minēti arī citi sadarbības priekšnoteikumi, kuriem GNP iedzīvotāju anketā nav pielīdzināmu jautājumu. Jāsaprot, ka gatavība iesaistīties un sadarboties bieži vien ir **atkarīga no naudas**. Sadarbība šobrīd īpaši svarīga

esot starp tiem, kuri ar GNP kā objektu pelna naudu, taču optimālā gadījumā būtu nepieciešams, lai iesaistītos visi, arī tie, kuri no GNP naudu nepelna, piemēram, tūristi un vietējie iedzīvotāji. Attīstot sadarbību, varētu **mācīties no citu valstu pieredzes**. Diskusijas laikā īpaši tika pieminētas tās valstis, kurām izdodas uzturēt skaistus un sakoptus dabas parkus, piemēram, Amerikas Savienotās Valstis. Tiesa gan, šādi parki bieži ir fiziski norobežoti, kas ir būtiski; GNP tāda norobežojuma nav. Pēdējais priekšnoteikums – **jāiepazīst vienam otru**, tādā veidā varētu mācīties ne tikai no citu valstu, bet arī no vietējās pieredzes. Tika pausts uzskats: jo labāk tūrisma nodrošinātāji, citi uzņēmumi, kuri arī pelna no tūristiem (kafejnīcas, suvenīru veikali u. tml.), un dabas aizsardzības nodrošinātāji labāk pazīst cits citu, jo lielāka ir iespēja neatkārtot kļūdas un izvairīties no problēmām.

GNP iedzīvotāju aptaujā tika izvirzīti divi jautājumi par tādu darbību veikšanu, kuras sniedz tūlītēju rezultātu. Pēdējo 12 mēnešu laikā cita rīkotā talkā bija piedalījušies 34% respondentu, pēc pašu iniciatīvas apkārtni sakopuši 73% respondentu.

Diskusijā iezīmējās arī konkrētāki nosacījumi, kādai būtu jābūt sadarbībai ar galvenajām iesaistītajām pusēm. Pirmkārt, **sadarbība ar uzņēmējiem tūrisma nozarē jeb tūrisma nodrošinātājiem**. Viņu interesēs ir piesaistīt pēc iespējas vairāk klientu. Būtu jāattīsta uzņēmumu un uzņēmēju savstarpējā sadarbība, kā arī sadarbība ar tiem uzņēmumiem, kuri nenodrošina tiešos tūrisma pakalpojumus, bet kurus tāpat tūrists, visdrīzāk, apmeklēs, piemēram, ēdināšanas pakalpojumu iestādes. Varētu veidot kādu apvienību, lai attiecīgie uzņēmumi fiziski atrastos netālu cits no cita. Īpaši ieguvēji no šīs savstarpējās sadarbības varētu būt mazie uzņēmumi. Tika minēts, ka ir nepieciešama tūrisma nodrošinātāju izglītošana, lai iespējami labāk pārvaldītu kopīgos dabas resursus. To arī varētu panākt, attīstot sadarbību starp dabas aizsardzības un tūrisma nozari, piemēram, dabas aizsardzības speciālisti varētu nodrošināt kursus par konkrētajiem ierobežojumiem GNP, kurus apmeklētu tūrisma nodrošinātāji. Diskusijas laikā tika atzīts, ka pašreizējā sadarbība ar Dabas aizsardzības pārvaldi ir ātra un veiksmīga, piemēram, kad tiek ziņots par kādu pārkāpumu vai nokritušiem kokiem, Dabas aizsardzības pārvalde nekavējoties reaģē. Sadarbība ir cieši saistīta ar atbildības sadalījumu. Tika paustas idejas, ka tūrisma nodrošinātājiem vajadzētu būt **atbildīgiem par apkārtnes sakopšanu** ap saviem tūrisma objektiem.

Otrkārt, **sadarbība ar privāto zemju īpašniekiem**. Par to gan netika diskutēts tik plaši kā par sadarbību ar tūrisma nodrošinātājiem. Akcentēta tika galvenokārt nepieciešamība panākt vienošanos, kas apmierinātu gan privāto zemju īpašniekus, gan citas iesaistītās puses.

Treškārt, **sadarbība ar tūristiem**. Nepārprotami ir nepieciešama tūristu izglītošana, un, lai to izdarītu, ir vajadzīga šī sadarbība, tiesa gan, netika skaidri

definēts, vai iniciatīva būtu jāuzņemas dabas aizsardzības vai tūrisma nozares pārstāvjiem. Viena iespēja, kā to īstenot, ir sociālajos tīklos ievietot informāciju, kas konkrētajā brīdī ir aktuāla tūrisma objektā, piemēram, ierobežojumi, kuri tūristam jāievēro. Otrs variants būtu izveidot mobilo lietotni, kurā būtu pieejama informācija par maršrutiem. Trešais variants – izveidot drukātus uzskates materiālus, piemēram, informatīvus bukletus. Tādi bukleti jau ir, taču tajos iekļautā informācija vai nu nav aktuāla, vai ir pārāk plaša. Ceturtais variants ir veidot tūristu attieksmi pret dabu, stāstot par labajiem piemēriem vai tos parādot, veidojot izglītojošas grupu nodarbības par to, kā jāuzvedas dabā, lai nenodarītu tai kaitējumu. Piektais variants – grupu izglītošana ar tūrismu saistītos pasākumos, kā arī pasākumos, kas saistīti ar dabas aizsardzību, ietvert arī tūrisma jautājumus. Sestais variants – tūristiem iedalīt lomas, tiesa gan, šis variants derētu tikai organizētos masveida pasākumos, kurus vada gids vai kāds cits tūrisma vai dabas aizsardzības nozares darbinieks:

Katram cilvēkam, nu, ne gluži katram, bet tiem, kuri ir aktīvākie, viņiem tiek iedalītas lomas. Ir, kas iet pa aizmuguri ar oranžo vesti, ir, kas iet ar atkritumu maisu un vāc atkritumus pa ceļam, un mēs viņus nesam līdz pat galam, un pēc tam tiek aizvesti uz lielo konteineru pilsētā, un tādā veidā cilvēki līdziesaistās.

Tūristu līdziesaiste un cilvēku atbalsts ir ļoti nepieciešams, jo bez viņu iesaistīšanās, nav iespējams pasargāt kopīgos dabas resursus. Septītais variants – veidot izglītojošus pasākumus, kuros potenciālajiem tūristiem tiktu pastāstīts par to, kā dabā justies droši, kā justies patīkami mežā, kā uzvesties, tāpat varētu izskaidrot, ka ir jāveic izpēte par maršrutu, pirms tajā dodas. Tādējādi tiktu veicināta izpratnes attīstība.

Cita veida sadarbība, ko varētu attīstīt ar tūristiem, ir naudas ziedojumi. Tika diskutēts, ka varētu nebūt noteiktas konkrētas ieejas maksas par dabas takām, bet ieeja būtu par ziedojumiem. Iespējams, ka varētu noteikt kādu minimālo summu, kas būtu jāsasniedz, lai tiktu atļauta ieeja objektā, piemēram, ziedojumi ar minimālo summu 2 eiro.

Ceturtkārt, **sadarbība ar izglītības iestādēm**. Tika pausta ideja, ka būtu efektīvi izglītēt cilvēkus jau agrā vecumā. Bērniībā ir vieglāk iemācīt jaunu uzvedību, līdzīgi arī diskusijas dalībnieki bija novērojuši, ka bērni biežāk ievēro gidu norādījumus vai citas instruktažas saistībā ar dabas aizsardzību. Bērnu audzināšanu varētu organizēt vairākos veidos. Viena ideja, kas izskanēja diskusijā, bija veidot un uzturēt izglītojošos centrus, kuros strādātu konsultanti, kuri ar aktivitātēm, kas bērniem būtu interesantas un piesaistošas, iemācītu, kā uzvesties dabai draudzīgi. Otra ideja bija veidot sadarbību ar skolām un bērnudārziem, piemēram, piedāvājot dabas aizsardzības nozares konsultantu vieslekcijas.

Piektkārt, **sadarbība ar pašvaldībām**. Diskusijā tika minēti ne tikai tie pašvaldību darbinieki, kuri strādā tūrisma vai dabas aizsardzības nozarēs, tika runāts arī par pārējiem. Vairākkārt tika precizēts, ka nepieciešama īpaši to pašvaldības darbinieku izglītošana, kuri nestrādā attiecīgajās jomās, ka jāturpina izglītot arī tūrisma nozares darbiniekus. Viens no variantiem būtu informatīvi izbraukumi, kurus organizētu, piemēram, dabas aizsardzības plāna izstrādātāji, iepazīstinot ar jaunajiem noteikumiem. Lai tūrisma objektus vēl vairāk piesaistītu tūristiem, svarīgi būtu, ka tiem varētu piekļūt ar sabiedrisko transportu. Iespējams, arī šis jautājums būtu jārisina, sadarbojoties ar pašvaldībām. Kopumā sadarbība ar pašvaldībām tika vērtēta kā laba, bet tās varētu būt vairāk. Tika atzīts, ka šāda sadarbība ir ļoti nepieciešama.

Pirmkārt, var secināt, ka GNP iedzīvotāju un tūrisma nozares pārstāvju viedokļi par tūrisma ietekmi uz dabas resursiem GNP ir atšķirīgi. Kvantitatīvā pētījuma daļā atspoguļojas priekšstats, ka tūrisma industrija ne īpaši ietekmē neskartās dabas teritorijas, turpretī FGD dalībnieki to uzsver kā nozīmīgu problēmu. Viedokļu dažādība līdzīgi tika pausta jautājumos par parka pārslogotību un skaņas piesārņojumu. Saistībā ar ierobežojumu funkcionalitāti kritiku pauda tikai tūrisma nozares pārstāvji un valsts sektora dabas aizsardzības nozares darbinieki. Par to liecina arī trešās hipotēzes apstiprināšanās: “GNP iedzīvotāji galvenokārt uzskatīs, ka līdz šim īstenotā dabas aizsardzība tūrisma objektos jau ir pietiekama.” Tātad vietējie iedzīvotāji lielākoties nesaskata problēmas īstenotajā dabas aizsardzībā GNP tūrisma objektos.

Otrkārt, analizējot dažādus atbildības aspektus, iespējams secināt, ka visas iesaistītās puses – GNP iedzīvotāji, tūrisma nozares pārstāvji, valsts sektora dabas aizsardzības nozares darbinieki un tūristi – ir gatavas uzņemties atbildību un iesaistīties kopīgo dabas resursu pārvaldībā GNP. Arī kopīgo resursu pārvaldības teorētiski akcentējuši, ka apzināšanās ir viens no pamatelementiem, lai iesaistītās puses spētu optimāli sadarboties. Par sakarību starp piederības apzināšanos GNP un iesaistīšanos GNP norisēs liecina ceturtais hipotēzes apstiprināšanās: “Jo lielāka piederības izjūta GNP, jo lielāka iesaiste GNP dabas tūrisma objektu ilgtspējīgā attīstībā.” Līdz ar to var secināt, ka tikpat būtiska ir reālā iesaiste. Konkrētajā gadījumā tika minēts, ka sadarbība ir, tomēr tā ir minimāla; iespējams, tāpēc, ka daļa no iesaistītajām pusēm paļaujas uz citu iesaisti, nevis rīkojas paši, kā dēļ rodas problēma ar nerēķiniekiem.

Pēc atbildēm uz pētījuma galveno jautājumu, kā kopēja sadarbība vai tās trūkums starp ieinteresētajām pusēm var ietekmēt GNP dabas resursus, kuri tiek pakļauti ekoloģiskajiem riskiem tūrisma dēļ, iespējams secināt, ka šī sadarbība ir būtiska. Neveiksmīgas sadarbības gadījumā ekoloģiskie riski palielinās – GNP dabas tūrisma objekti tiek apdraudēti. Sadarbības nozīmību apstiprina arī aģentu tīkla teorijas idejas.

Kopīgo resursu situācija, no vienas puses, ir tāda, ka pastāv konkurence resursu patēriņā, no otras puses, ir sarežģīti norobežot resursu lietošanu vai sarežģīta *frīraideru* izslēgšana. *Frīraideru* jeb nerēķināšanos ar citiem problēmu veicina tas, ka iespējamais ieguvējus nevar vienkārši ierobežot resursu lietošanas ziņā, ja viņi neveic atbilstošu ieguldījumu preču vai pakalpojumu sniegšanā (Ostrom, 2014, p. 78).

Ierobežojumi nedarbojas, darbojas **savstarpējas atbildības piemēri**, izglītošana, mācīšana utt. – refleksija par nevarēšanu “izbraukt” uz citu rēķina.

3.3. Meža ekosistēmu aspekti meža dabas resursu lietošanā

Meža dabas resursu lietošanas izpētē ir būtiski apzināties un aprakstīt cilvēku atkarību no ekosistēmas un to funkcionēšanas. Railijs E. Danleps (*Riley E. Dunlap*) un Viljams Roberts Ketons (*William Robert Catton*) izstrādāja jauno ekoloģisko paradigmu (*New Ecological Paradigm*) vides socioloģijā, kuras pieeja bija daudz mazāk balstīta uz antropocentriskumu (cilvēka orientētu), vairāk uz ekocentriskumu (cilvēki kā viena no visām sugām uz zemes). Sociologiem ir svarīgi apzināties vides problēmas kopumā, lai izprastu cilvēka patieso atkarību no bioloģiskās daudzveidības un vides (Hannigan, 2014). Vides sociologs Frederiks Batels (*Frederick Buttel*) runā par holistiskāku pieeju, konceptualizējot sociālos procesus plašākā biosfēras kontekstā (Hannigan, 2014). Ekosistēmu izpratnē saskaņā ar Flečera un Hārpera darbā norādīto svarīgākais ir sistēmas kā “savstarpēji saistītu un savstarpēji atkarīgu tīklu” jēdziens (Harper & Fletcher, 2011, p. 12), kurā notiek ne tikai, piemēram, mežu biofizikālie procesi, bet arī to vadību, virzību noteicošā cilvēku darbība.

Tā sauktajiem vecajiem mežiem ir raksturīga neliela mežsaimnieciskās darbības ietekme (vai tādas nav nemaz). Vecie meži ir dzīvotne daudzām apdraudētām sugām. Šīm sugām ir nepieciešama atmirusi koksne, konkrēts mikroklimats un mežaudze. Ir palicis ļoti maz fragmentu no neskartiem mežiem, un intensīvās mežsaimniecības dēļ šie svarīgie mežu elementi izzūd, kas ietekmē mežu bioloģisko daudzveidību (Lārmanis, 2013). Tātad veco mežu un to ekosistēmu pastāvēšana ir būtisks nosacījums ne tikai sugu daudzveidībai, bet arī ekosistēmu noturībai pret klimata krīzes riskiem un arī izrietoši – ekonomiskajām iespējām saimniekot un izmantot meža resursus arī cilvēku vajadzībām, preču un pakalpojumu ražošanā. Bioloģiskās daudzveidības ziņā veci, dabiski meži, ar dažādu sugu un dažādu vecumu kokiem, ir visvērtīgākie, jo tie funkcionē kā dzīvotne dažādām sugām, tostarp aizsargājamām sugām, tomēr šādi meži veido tikai 1% Latvijas teritorijas.

Plašākā mērogā raugoties, gan sugu vai biotopu aizsardzība, gan mežu ekosistēmu ilgtspējīga funkcionēšana nav iespējama, ja tiek aizsargātas tikai dažas

platības un konkrētas mežu teritorijas. Daudzām sugām ir svarīga dzīvotnes platība un **tās mijiedarbība** ar citām dzīvotnēm. Šīs nepieciešamās platības bieži vien ir lielākas nekā dabas liegumu vai rezervātu robežas. Dabas apstākļu vai cilvēku saimnieciskās darbības dēļ biotopi var izzust vai to platība samazinās, kas izraisa biotopu fragmentāciju – kad konkrēti biotopi tiek sadalīti mazākos biotopos, tiek nodalīti un izolēti viens no otra, mazinot piemērotas dzīvotnes platību, kas ietekmē bioloģisko daudzveidību. Biotopu fragmentācija ir viens no lielākajiem bioloģiskās daudzveidības draudiem, jo dzīvotnes platība tiek samazināta. Daudzi pētnieki biotopu fragmentāciju saista ar sugu skaita samazināšanos (Ikauniece, 2017, 36. lpp.). Sugu mijiedarbību ar citām dzīvotnēm arī var interpretēt kā priekšnoteikumu kopumu jeb periodiski darbojošos *heterogēnu elementu* (Latour, 2013) kopumu meža ekosistēmu funkcionēšanā, kuru nepārtrauktība ir pašsaprotama un nemanāma, ja ir nodrošināti heterogēnu elementu darbības priekšnoteikumi jeb nodrošināšanas iestatījumi (*set-ups*). Piemēram, šajā ziņā biotopu fragmentāciju saimnieciskās darbības ietekmē varētu interpretēt kā noteiktus iestatījumus, kuri nevis veicina **meža ekosistēmu nodrošinātās saimnieciskās darbības iespējas**, bet gan apdraud tās.

Turpinot par meža ekosistēmu nodrošināto saimniecisko darbību iespēju monitorēšanu, laikposmā no 2016. līdz 2023. gadam tiek īstenots projekts “Dabas skaitīšana”. Mērķis ir noskaidrot bioloģisko daudzveidību dažādās ekosistēmās Latvijā, lai veicinātu bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu, uzskaiti un ekosistēmu aizsargāšanu. Tādā veidā iespējams identificēt, kuras ir aizsargājamās zonas, kurām ir nepieciešams speciāls plāns teritorijas, dažādu sugu un biotopu aizsardzībai. Tiek arī noskaidrota biotopu teritoriālā izplatība un kvalitāte valstī. Projekts paredzēts, lai iegūtu datus par biotopu daudzumu un kvalitāti, lai varētu radīt līdzsvaru ar dabas aizsardzību un tautsaimniecību (Dabas aizsardzības pārvalde, 2021).

Latvijā ir noteiktas 333 Eiropas nozīmes aizsargājamās dabas teritorijas, kurās ir jānodrošina aizsardzība, t. i., bioloģiskajai daudzveidībai un platībai ir jābūt stabīlai vai jāpalielinās. Šīs teritorijas tiek izvēlētas pēc konkrētām sugām un biotopiem. Lai varētu pārbaudīt, vai konkrētās teritorijās sugas un platība netiek apdraudēta, ir jāveic šo sugu un biotopu monitorings. Tas valstī notiek izlases veidā, lai iegūtu priekšstatu par Latvijas Natura 2000 teritorijām kopumā. Latvijā Natura 2000 monitoringu organizē Dabas aizsardzības pārvalde, iegūstot datus par sugu populāciju un biotopu platību izmaiņām. Iegūtā informācija tiek apkopota par sešu gadu laika posmu un ievietota Natura 2000 datubāzē. Pēdējais apkopotais monitorings bija laikposmā no 2013. līdz 2018. gadam (Dabas aizsardzības pārvalde, 2020b). Meža īpašniekiem pastāv iespēja tiešā veidā saskarties ar Natura 2000 tīklu, ja, piemēram, viņam piederošā meža teritorija tiek iekļauta aizsargājamo teritoriju kategorijā.

3.3.1. tabula. Meža resursu lietotāju izlases sastāvs pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm

	<i>N</i>	%
Vīrietis	164	53%
Sieviete	147	47%
Vidējā vai zemāka izglītība	98	31%
Augstākā izglītība	214	69%
Līdz 34 gadiem	48	15%
35–44 gadi	63	20%
45–54 gadi	71	23%
55–64 gadi	87	28%
Virš 65 gadiem	43	14%
	<i>N</i>	%
Rīga	66	21%
Pierīga	32	10%
Zemgale	34	11%
Latgale	58	19%
Kurzeme	56	18%
Vidzeme	66	21%
Meža īpašnieki	178	58%
Nav meža īpašnieki	129	42%
Kopā	312	100%

2013.–2018. gada ziņojumā par dabas stāvokli ES tika secināts: lai gan kopumā ES ir manāmi uzlabojusies dzīvotņu ar nelabvēlīgu stāvokli saglabāšanās stāvokļa tendences mežu dzīvotnēs, tomēr vēl joprojām mežsaimniecības darbības ir otra lielākā sugu noslogojuma kategorija. Daudzas no mežu resursiem atkarīgas sugas ietekmē nokaltušu, mirušu un vecu koku aizvākšana, sanitārās cirtes, meža apsaimniekošana, kas iekļauj veco mežaudžu samazināšanu un kailcirtes. Salīdzinājumā ar 2015. gadu konkrētiem meža tipiem ir konstatēta stāvokļa pasliktināšanās – labs stāvoklis samazinājies no 16% līdz 14%, slikts stāvoklis palielinājies no 27% līdz 31% (Eiropas Komisija, 2020b).

Īstenojot projektu “Gatavi pārmaiņām” un pētījumu “Dabas aizsardzības aspekti mežu teritoriju apsaimniekošanā un tajā iesaistīto aģentu sadarbība”, tika veikta kvantitatīva meža resursu lietotāju aptauja, izmantojot regulāru interneta aptauju dalībnieku paneli.

Izlasē tika iekļauti meža resursu lietotāji, un, ņemot vērā meža īpašnieku īpatsvaru Latvijas iedzīvotāju vidū (14% +/-3%) un izlasē iekļuvušo meža īpašnieku (58%, +/-6%) īpatsvaru, no interneta aptauju paneļa regulāro respondentu īpatsvara tika aptverti apmēram 20–39% Latvijas iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka faktiski var runāt par nevarbūtīgu izlasi meža resursu lietotāju grupā.

Aptaujas anketa tika veidota interneta vidē, izmantojot QuestionPro programmu. Aptaujas lauka darbu jeb datu iegūšanu veica pētījumu centrs SKDS 2022. gada 8.–11. aprīlī. Tika intervēti 319 respondenti, kuri ir meža īpašnieki un meža resursu lietotāji. Anketā iekļauti jautājumi par meža teritoriju izmantošanu un novērtējumu saistībā ar mežu stāvokli un to apsaimniekošanu, par to, kā tiek realizēti paredzētie sociālie, ekonomiskie un ekoloģiskie mērķi.

3.3.1. Meža ekosistēmu vērtējumi un atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju grupās

Aptaujā iekļauti jautājumi gan par meža resursu lietošanu (skatīt 3.3.2. tabulu), gan meža ekosistēmu vērtējumu un atbalstu noteiktām darbībām Laikerta skalā, kur 1 – pilnībā nepiekrītu un 5 – pilnībā piekrītu (skatīt 3.3.3. tabulu).

3.3.2. tabula. Meža resursu tēmas aptaujas anketā

Meža resursu tēma	Jautājums
Meža apmeklējuma nolūks	Ar kādu nolūku Jūs parasti apmeklējat meža teritoriju?
Meža apsaimniekošanas iesaiste	Kādās meža apsaimniekošanas aktivitātēs Jūs esat iesaistījies pēdējā gada laikā?
iesaiste NVO	Kādās nevalstiskās organizācijās esat iesaistījies?

3.3.3. tabula. Meža ekosistēmu vērtējums un atbalsts noteiktām darbībām aptaujas anketā

Meža ekosistēmu vērtējums	Atbalsts noteiktām darbībām
Mežu teritorijas nav sakoptas	Ir nepieciešams pastiprināt vides aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā
Mežu izciršana ir pārāk intensīva	Jāpiešķir lielākas finanses vides aizsardzībai meža apsaimniekošanā
Mežos novērojams liels atkritumu piesārņojums	Sabiedrība ir vairāk jāinformē par vides aizsardzības nozīmi mežos
Mežos novērojamas ir mehānisko transportlīdzekļu sekas (izbraukāti ceļi, bojāta zemsedze u. tml.)	Jāveic vairāk pētījumu par meža apsaimniekošanas ietekmi uz vidi
Mežos novērojama ogu un sēņu daudzuma samazināšanās	

3.3.4. tabula. Bioloģiskās daudzveidības vērtējums un atbalsts noteiktām darbībām aptaujas anketā

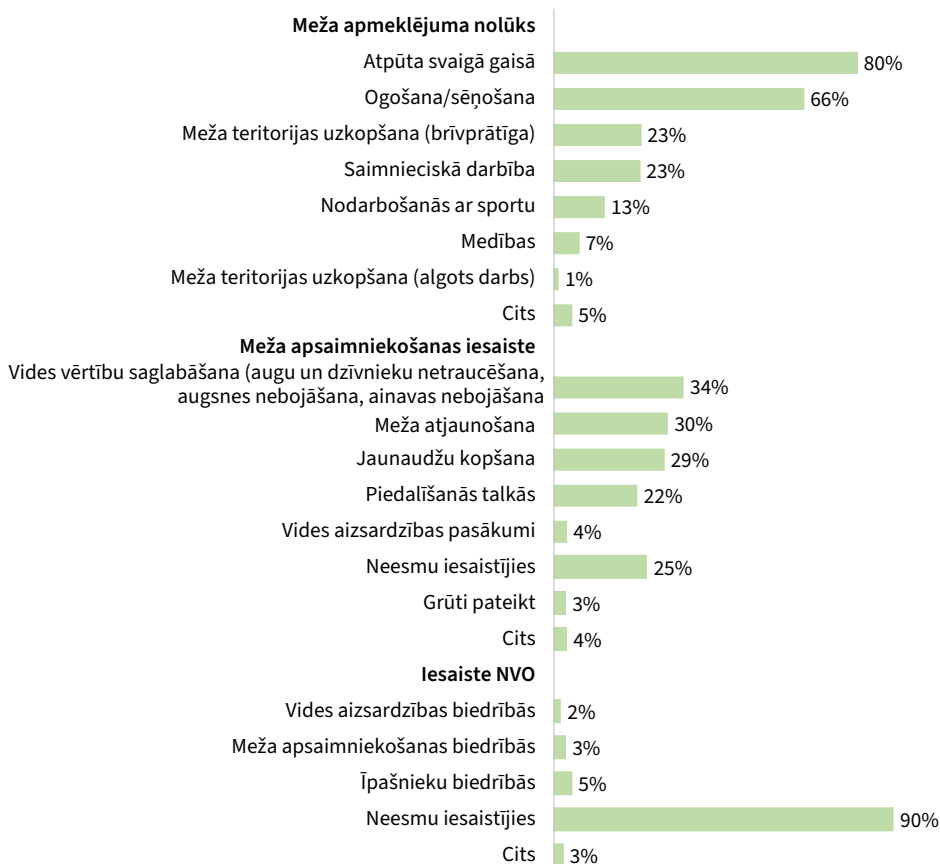
Bioloģiskās daudzveidības un meža ekosistēmu vērtējums	Atbalsts noteiktām darbībām
Latvijā mežaudžu skaits pieaug, tas nozīmē, ka bioloģiskā daudzveidība nesamazinās	Pastiprināt bioloģiskās daudzveidības saglabāšanas noteikumus
Dabas aizsardzības likumdošana ierobežo ekonomisko izaugsmi	Jāpiešķir lielākas finanses bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai mežos
Būtu nepareizi ierobežot kokapstrādes un mežsaimniecības darbību, lai aizsargātu meža bioloģisko daudzveidību	Vairāk jāinformē sabiedrība par bioloģiskās daudzveidības nozīmi mežos
Latvijā meži dod pārāk lielu ekonomisko devumu, lai būtu vērts ierobežot mežsaimniecības darbību konkrētu sugu aizsardzības nolūkos	Jāveic vairāk pētījumu par mežsaimniecības ietekmi uz vidi
Latvijas koku ciršanas apjomi negatīvi ietekmē bioloģisko daudzveidību	
Sabiedrība nepietiekami uztraucas par bioloģiskās daudzveidības samazināšanos	
Jāatrod veidi, lai apstādīnātu bioloģiskās daudzveidības samazināšanos	
Bioloģiskā daudzveidība ir neaizstājama tādu preču ražošanā kā pārtika, materiāli un medikamenti	
Valstij būtu jārikojas tā, lai ir labāk videi, pat ja tas nav ekonomiski izdevīgi	
Daba pati spēj pietiekami atražot no tās paņemtos resursus	
Katram savā īpašumā ir jāatļauj rīkoties pēc savas gribas, neatkarīgi no tā, ka tas var ietekmēt bioloģisko daudzveidību	
Latvijā ir pietiekami lielas mežu platības, tādēļ nebūtu jāuztraucas par mežu izciršanu	

Līdzīgā veidā arī bioloģiskās daudzveidības mežos interpretācijas analīzē (Titāne, 2021) tika adaptēti vērtējumi un atbalsts noteiktām darbībām no starptautisku salīdzinošo kvantitatīvo pētījumu instrumentārijiem (European Commission, Brussels, 2019) (skatīt 3.3.4. tabulu).

Meža resursu lietotāju vidū izplatītākais meža apmeklējuma nolūks ir atpūta svaigā gaisā (80%) un ogošana vai sēņošana (66%) (skatīt 3.3.1. attēlu).

Turpmākā analīzē atsevišķi mainīgie, starp kuriem ir relatīvi lielāka korelācija, tiks apvienoti. Tā kā “meža atjaunošana” un “jaunaudžu kopšana” faktiski ir ļoti cieša iesaiste (Kendala tau korelācijas koeficients 0,46), tad šie mainīgie tiks apvienoti – “meža atjaunošana vai jaunaudžu kopšana”. Cieša saistība ir arī starp iesaisti “meža apsaimniekošanas biedrībās” un “īpašnieku biedrībās” (Kendala tau

3.3.1. attēls. Meža resursu lietošanas īpatsvars

Avots: Gatavi pārmaiņām “Meža resursu lietotāju aptauja” dati (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis)

korelācijas koeficients 0,38), līdz ar to izveidots apvienots mainīgais “meža īpašnieku apsaimniekošanas biedrības”. Apvienotas arī nenoteiktas atbildes – “neesmu iesaistījies” un “grūti pateikt”. Nav arī iekļauti neiesaistīšanās atbilžu varianti, ņemot vērā, ka tiek grupēti meža resursu lietotāji.

No sociāli demogrāfiskajām pazīmēm iekļauts arī vecums pilnos gados, dzimums, dzīvesvietas reģions, meža īpašuma statuss.

Aptaujā iekļautie jautājumi (skatīt 3.3.2. tabulu) par meža resursu lietošanu ļauj apvienot sniegtās atbildes kopā ar sociāli demogrāfiskajām pazīmēm, lai veidotu meža resursu lietotāju profilus, grupējot lietotājus pēc viņu dabiskajām pazīmēm. Meža resursu lietotāju grupēšana veikta, izmantojot hierarhiskās

3.3.5. tabula. Meža resursu lietotāju klasteri

Klastera nosaukums	Respondentu apjoms klasterī	Būtiskākie raksturojumi
Meža apsaimniekošanā neaktīvie	$N = 87$; 28% no visiem respondentiem	Nav iesaistījušies meža apsaimniekošanā, teju visi nav iesaistījušies NVO, proporcionāli vairāk Rīgā dzīvojoši
Vides vērtību sargātāji	$N = 91$; 30% no visiem respondentiem	Vides vērtību saglabātāju īpatsvars ir augsts (78%), teju visi nav iesaistījušies NVO, proporcionāli vairāk Rīgā dzīvojoši, proporcionāli vairāk sievietes, zemāks vidējais vecums
Meža saimniekotāji	$N = 128$; 42% no visiem respondentiem	Daudzveidīga iesaiste gan meža apmeklēšanā, gan apsaimniekošanā – iesaistījušies meža atjaunošanā vai kopšanā (90%), saimnieciskajā darbībā (50%), meža teritoriju uzkopšanā (45%). Proporcionāli daudz no šā klastera pārstāvjiem ir meža īpašnieki (82%), proporcionāli vairāk vīriešu un augstāks vidējais vecums, dažādos Latvijas reģionos dzīvojoši

un nehierarhiskās klasteranalīzes kombināciju – divpakāpju klasteranalīzi (*the two-step clustering*).

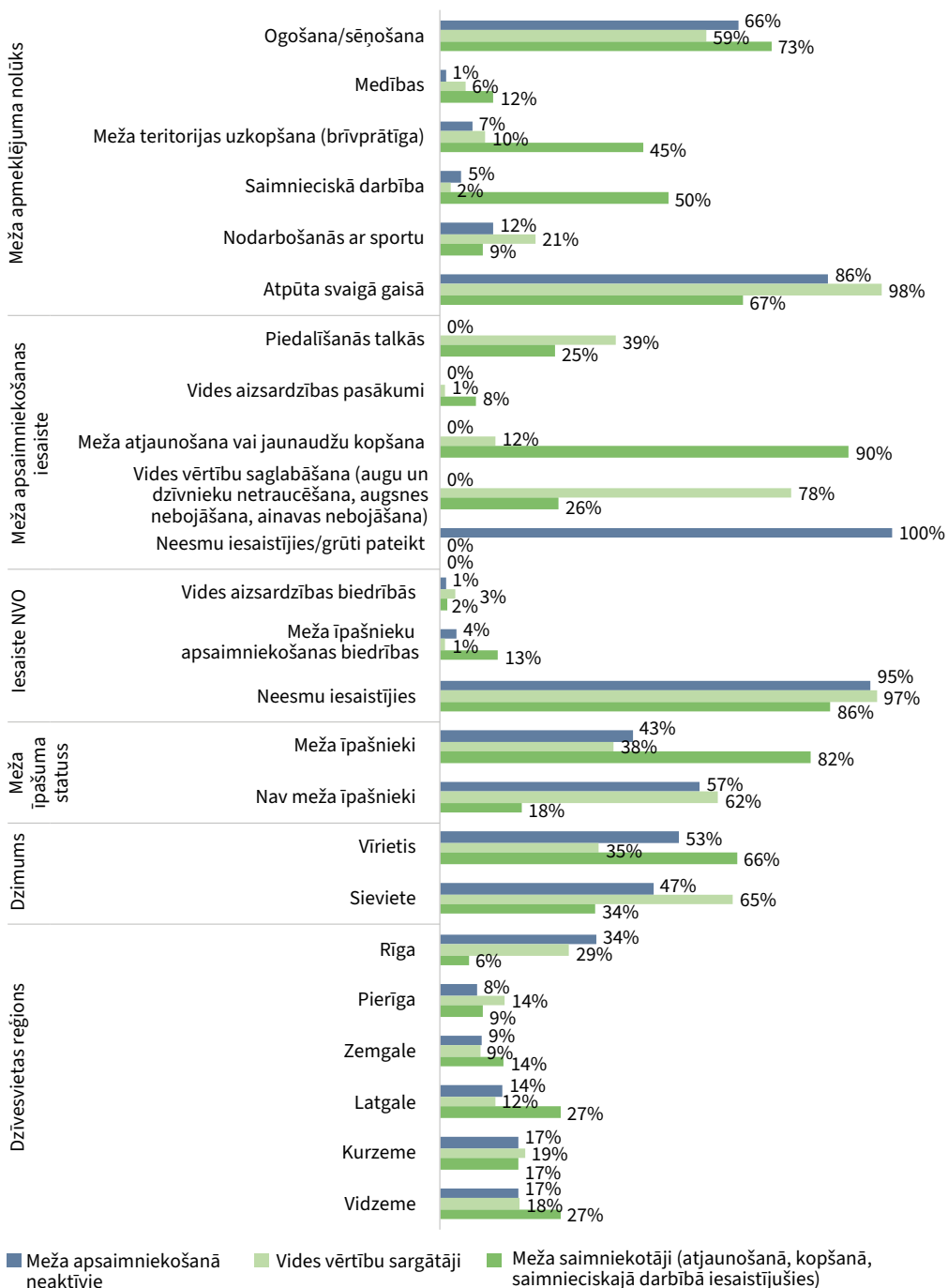
Divpakāpju klasteranalīzē ar hierarhiskās klasteranalīzes palīdzību tika noteikts klasteru skaits un profilēti klasteru centri, kurus var izmantot kā sākuma punktus (*cluster seeds*) nehierarhiskajai klasteranalīzei. Optimālais skaits šajā analīzē bija trīs punkti. Turpmāk ar nehierarhiskās klasteranalīzes palīdzību visi gadījumi tika klasterēti, izmantojot šos trīs sākuma punktus, lai noteiktu precīzāku klasteru piederību.

Līdz ar to divpakāpju klasteranalīzē izveidojās trīs grupas – meža resursu lietotāju klasteri. Visās grupās ir atpūtnieki (67–98% no meža resursu lietotāju klasteriem), ogotāji, sēņotāji (59–73%). Grupas visizteiktāk atšķir meža apsaimniekošanas iesaiste, tāpēc arī klasteru nosaukumi šajos datos veidoti atbilstoši tam (skatīt 3.3.5. tabulu).

Jāpiebilst, ka respondentu skaits **meža resursu lietotāju klasteros** ir tikai indikatīvs, jo pētījuma izlasē faktiski izmantota meža resursu lietotāju izlase, līdz ar to ar citiem respondentiem klasteru kompozīcija būtu citāda. Tomēr šāds klasteru iedalījums dod ieskatu par tipiskākajām meža resursu lietošanas grupām, ņemot vērā pašu respondentu, bet tieši noteiktās aptaujas respondentu atbildes.

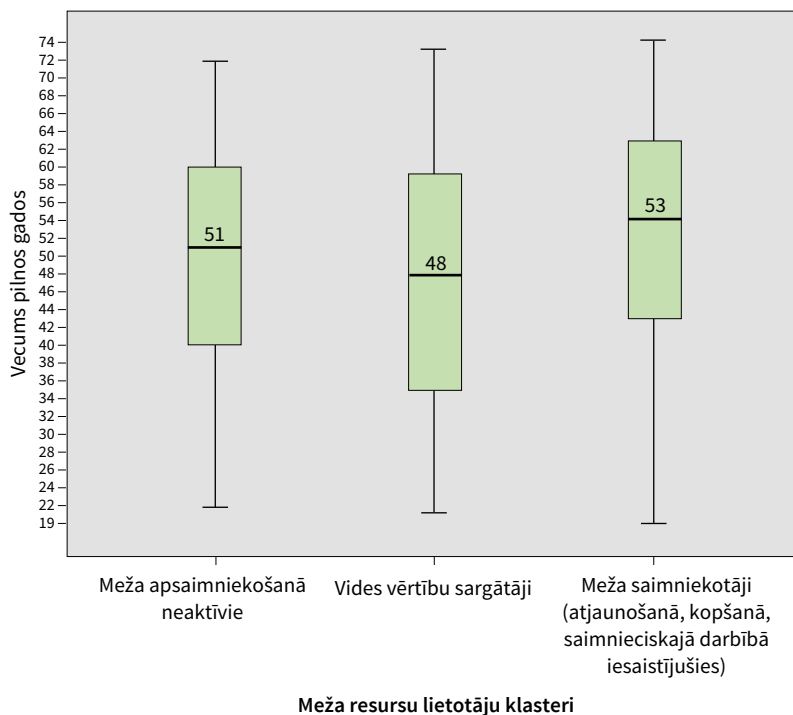
Grupu atšķirību analīzē tika izmantots Manna-Vitnija (*Mann-Whitney*) tests, lai noskaidrotu, vai pastāv statistiski nozīmīgas saistības starp nomināliem grupējošiem mainīgajiem (meža resursu lietotāju klasteri, meža īpašnieki, noteiktos

3.3.2. attēls. Meža resursu lietošana meža resursu lietotāju klāstos

Avots: Gatavi pārmaiņām "Meža resursu lietotāju aptauja" dati (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis)

3.3.3. attēls. Meža resursu lietotāju klasteru respondentu vidējais vecums

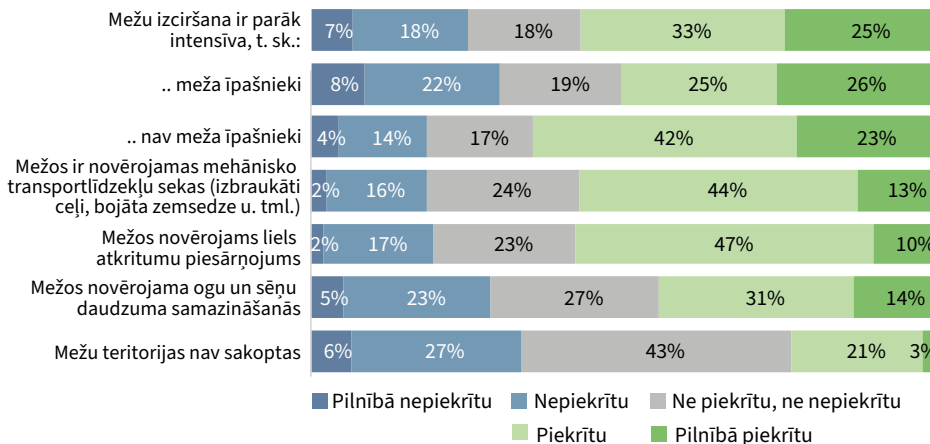
Avots: Gatavi pārmaiņām “Meža resursu lietotāju aptauja” dati (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis)

reģionos dzīvojošie, iedzīvotāji noteiktās vecuma grupās, pēc dzimuma, izglītības) un ordinālās jeb kārtas atbilžu skalas iznākuma mainīgajiem – **meža ekosistēmu vērtējumi un atbalsts noteiktām darbībām.**

Rezultātu analīze rāda, ka **meža ekosistēmu vērtējumā** nav statistiski nozīmīgu atšķirību ne meža resursu lietotāju klasteros, ne meža īpašnieku, ne sociāli demogrāfisko grupu vidū, kas liecina, ka varam vērtēt atbilžu biežumsadalījumus, vidējos vērtējumus un to standartnovirzes šajos jautājumos (skatīt 3.3.4. attēlu).

Vienīgā atšķirība: lai gan lielākā daļa gan meža īpašnieku (51% respondentu), gan ne meža īpašnieku (pat 65%) piekrīt, ka “mežu izciršana ir pārāk intensīva” (kopumā 58% respondentu), tomēr meža īpašnieki kopumā statistiski nozīmīgi retāk piekrīt šim apgalvojumam. Vislielākā nevienprātība (augstākie standartnoviržu no vidējā rādītāji) ir jautājumos par mežu izciršanas intensitāti un mežos novērojamu ogu un sēņu daudzuma samazināšanos, bet kopumā lielākā daļa meža resursu lietotāju piekrīt apgalvojumiem, ka “mežu izciršana ir pārāk intensīva”

3.3.4. attēls. Meža ekosistēmu vērtējums

Avots: Gatavi pārmaiņām “Meža resursu lietotāju aptauja” dati (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis)

(58% respondentu), “mežos ir novērojamas mehānisko transportlīdzekļu sekas (izbraukāti ceļi, bojāta zemsedze u. tml.)” (57% respondentu) un “mežos novērojams liels atkritumu piesārņojums” (58% respondentu).

Savukārt **atbalsts noteiktām darbībām** ir atšķirīgs dažādās meža resursu lietotāju klasteru grupās, meža īpašnieku un sociāli demogrāfiskajās grupās. Rezultātu analīze liecina, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības, ar dažādu efekta stiprumu (skatīt 3.3.4. tabulu). Dzīvesvietas reģioni un vecuma grupas ir mainīgie, kas nav saistīti ne ar **atbalstu noteiktām darbībām**, ne arī **meža ekosistēmu vērtējumiem**, bet gan meža resursu lietotāju klasteru, gan meža īpašuma statusa grupās, gan pēc dzimuma pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības (skatīt 3.3.6. tabulu).

Kopumā noteiktām darbībām (skatīt 3.3.5. attēlu) respondenti visizteiktāk piekrīt apgalvojumam “Sabiedrība ir vairāk **jāinformē** par dabas aizsardzības nozīmi mežos” (vidējais rādītājs 4,1) un “Jāveic vairāk **pētījumu** par meža apsaimniekošanas ietekmi uz vidi” (3,8), seko “Jāpiešķir lielākas **finanses** dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanas procesā” (3,6) un “Ir nepieciešams **pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus** meža apsaimniekošanā” (3,4). Attiecīgi visos rādītājos kopumā lielākā daļa meža resursu lietotāju atbalsta noteiktās darbības (no 53% līdz pat 85% atbalsta sabiedrības informēšanu).

Atsevišķās grupās sistemātiski atšķiras piekrišana. “Vides vērtību sargātāju” klastera grupā vidējie vērtējumi ir pat 4,4; 4,2; 3,9; cilvēku grupā, kuriem nav

3.3.6. tabula. Atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju klasteru respondentu vidū

			Ir nepieciešams pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā	Jāpiešķir lielākas finanses dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanas procesā	Sabiedrība ir vairāk jāinformē par dabas aizsardzības nozīmi mežos	Jāveic vairāk pētījumu par meža apsaimniekošanas ietekmi uz vidi
Meža resursu lietotāju klasteri	Meža apsaimniekošanā neaktīvie	Vidējais rangs	147,2	137,7	144,2	127,0
<i>Metode: Kruskala-Vollisa (Kruskal Wallis) tests</i>	Vides vērtību sargātāji	Vidējais rangs	171,7	162,6	168,5	174,4
	Meža saimniekotāji	Vidējais rangs	112,0	128,4	127,9	128,8
		Efeka stiprums, η^2	0,10**	0,04*	0,05*	0,07*
		Hī kvadrāta vērtība (χ^2)	29,7	10,3	14,8	21,2
		Statistiskā nozīmība, p	0,00	0,00	0,00	0,00
Meža īpašuma statuss	Meža īpašnieki	Vidējais rangs	123,1	129,3	135,9	129,1
	Nav meža īpašnieki	Vidējais rangs	164,1	159,3	158,7	160,9
		Efeka stiprums, r	-0,26*	-0,19*	-0,15*	-0,20*
		Z vērtības	-4,3	-3,2	-2,5	-3,4
		Statistiskā nozīmība, p	0,00	0,00	0,00	0,00
Dzimums	Vīrietis	Vidējais rangs	129,0	124,6	132,8	132,5
	Sieviete	Vidējais rangs	156,8	163,7	163,9	157,3
		Efeka stiprums, r	-0,18*	-0,25*	-0,20*	-0,16*
		Z vērtības	-3,0	-4,3	-3,5	-2,6
		Statistiskā nozīmība, p	0,00	0,00	0,00	0,00

* maza ietekme/efekts

** vidēja ietekme/efekts

meža īpašumu, attiecīgi 4,3; 4,0; 3,9; 3,8. Arī sievietes kopumā izteikti biežāk piekrīt dažādiem atbalsta pasākumiem, vidējie rādītāji ir 4,3; 4,0; 3,9; 3,6.

Mazāks īpatsvars meža saimniekotāju (atjaunošanā, kopšanā, saimnieciskajā darbībā iesaistījušies) atbalsta minētos pasākumus, informēšanā par dabas aizsardzības nozīmi vidējais rādītājs 3,9; pētījumu veikšanā – 3,6; finanšu piešķiršanā – 3,4; dabas aizsardzības noteikumu pastiprināšanā – 3,0. Meža īpašnieki un vīrieši vidēji līdzīgi kā meža saimniekotāji atbalsta minētos pasākumus – gan meža īpašnieku, gan vīriešu grupā vidējie rādītāji ir 4,0; 3,6; 3,4; 3,2.

Meža apsaimniekošanā neaktīvo viedoklis atšķiras par pētījumu veikšanas nepieciešamību, kam ir salīdzinoši zemāks atbalsts; par citiem jautājumiem – līdzīgs kā vidēji kopumā.

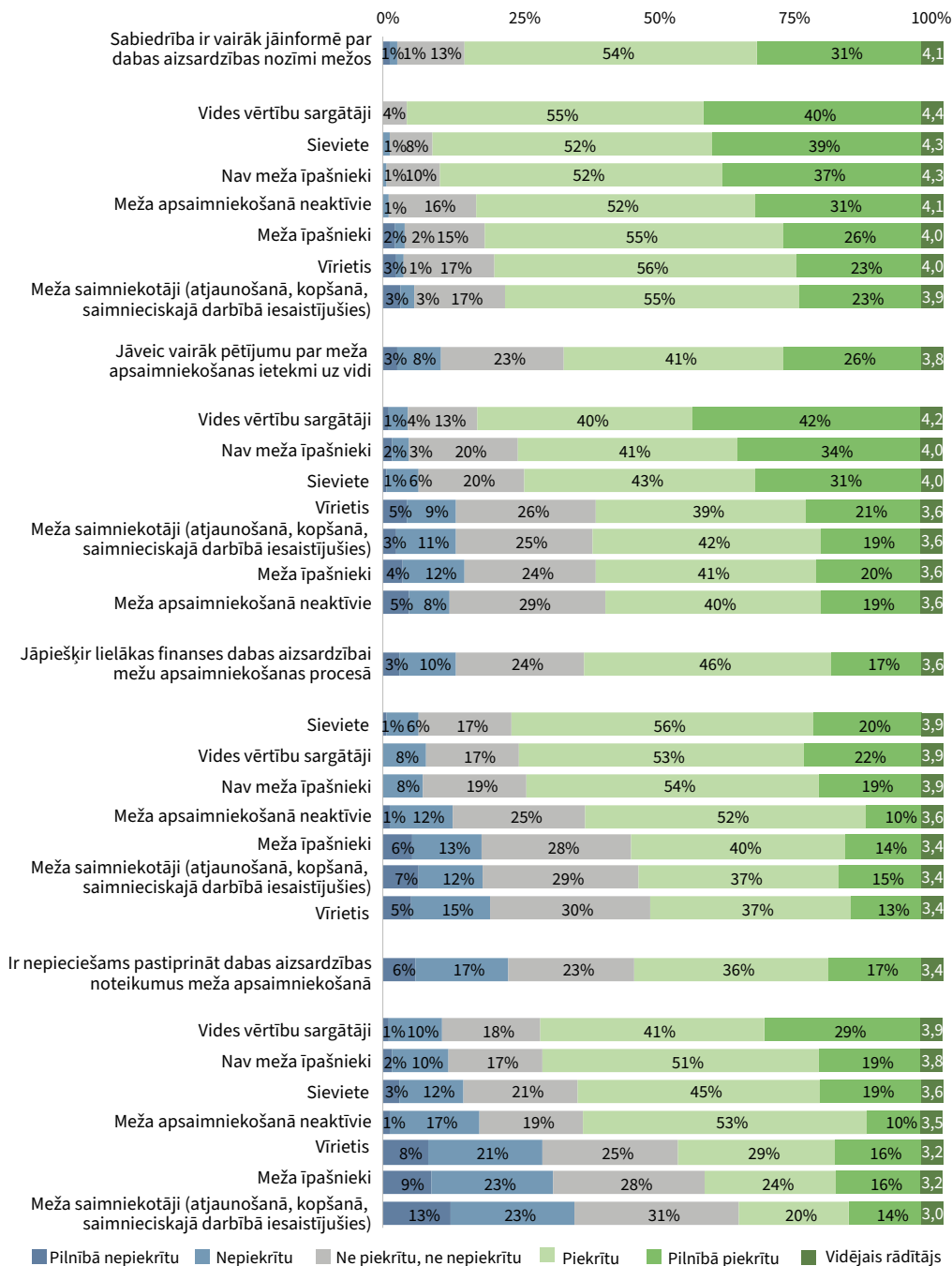
Fokusa grupas diskusijā meža īpašnieki izteicās par daudzveidīgiem atbalsta pasākumiem, kā kompensēt saimnieciskās darbības ierobežošanas sekas, tostarp par finansiālu atbalstu, taču, līdzko runa ir par lielāku finanšu piešķiršanu dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanā, to atbalsta 54% meža īpašnieku, 52% – meža saimniekotāju klastera grupā esošie, bet gandrīz piektā daļa (18–19%) neatbalsta. No tā izriet turpmāki pieņēmumi par **dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanā piešķirto finanšu pārvaldīšanu un apsaimniekošanu** un taisnīgumu šajā procesā.

Tikai 40% meža īpašnieku un tikai 34% meža saimniekotāju (lielākoties meža īpašnieki, kuri turklāt ir aktīvi dažādās saimnieciskās darbības izpausmēs mežos) atbalsta viedokli, ka ir nepieciešams pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā. Tātad rodas pietiekami daudz izaicinājumu, kā īstenot esošo dabas aizsardzības noteikumu ievērošanu.

Kopumā var secināt, ka ekonomiski ievirzīti meža īpašnieki, meža resursu lietotāji, kuri veic saimniecisko darbību mežos, atjauno un kopj mežus, līdzīgi kā citi meža resursu lietotāji piekrīt meža eksosistēmu kritiskam vērtējumam, piemēram, intensīvai mežizstrādei, tomēr, līdzko runa ir par atbalstu noteiktām darbībām, tad šie iedzīvotāji – intensīvie meža resursu lietotāji – ir izteikti piesardzīgāki kritiska vērtējuma paušanā.

Salīdzinot atbalstu noteiktām darbībām, jāsecina, ka dominē “**finanses vispirms**” domu gājiens. Ar Vilkoksona saistīto pāru testa (*Wilcoxon signed-rank test*) metodi salīdzinot piekrišanu apgalvojumam “Jāpiešķir lielākas finanses dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanā” ar piekrišanu apgalvojumam “Ir nepieciešams pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā”, var teikt, ka meža resursu lietotāji biežāk piekrīt lielākai finanšu piešķiršanai (vidējais rangs 58) nekā dabas aizsardzības noteikumu stiprināšanai (vidējais rangs 55; $z = -2,99$, $p \leq 0,05$, $r = -0,18$). Atšķirības ir statistiski nozīmīgas, bet nav ciešas.

3.3.5. attēls. Atbalsts noteiktām darbībām meža resursu lietotāju un sociāli demogrāfiskajās grupās

Avots: Gatavi pārmaiņām "Meža resursu lietotāju aptauja" dati (Gatavi pārmaiņām, 2022c, aprīlis)

Turpmākā analizē, izmantojot kvalitatīvo pētījumu metodoloģiju – fokusa grupas diskusiju ar meža īpašniekiem, intervijas ar dabas aizsardzības speciālistiem – tiks iekļauti saistību jautājumi (*matter of concern*), lai niansētāk saprastu meža īpašnieku argumentāciju un interpretāciju par šiem dabas aizsardzības jautājumiem meža apsaimniekošanā.

Izmantojot aģentu tīkla teorijas jēdzienus, būtiskāki par faktoloģiskiem (*matter of fact*) ir saistību jautājumi (*matter of concern*), kas papildus kvantitatīvai metodoloģijai aģentu veidotajos stāstos ļauj identificēt to, kādā veidā un kā viņi liecina par noteiktu šķietamu faktu izpaušanos.

Lai gan aptaujas instrumentāriju piemēros tabulā (skatīt 3.3.7. tabulu) redzams, ka arī faktoloģiskos jautājumus, ņemot vērā atbilžu skalu, var uzskatīt par saistību jautājumiem, jo pozicionē piekrišanu/nepiekrišanu, tomēr būtiski ir papildu jautājumi – kā un par ko tie ir?

Potenciālo saistību jautājumu izziņā var izmantot sadarbības analīzi starp dabas aizsardzības jautājumos iesaistītajiem meža apsaimniekošanā. Tās izklāsts sekos nākamajās apakšnodaļās.

3.3.7. tabula. Faktoloģisku jautājumu piemēri no kvantitatīvā instrumentārija un tiem atbilstošie potenciālie saistību jautājumi

Faktoloģisks jautājums (kas? cik?)	Saistību jautājums (kā? kādā veidā?)
<i>Matter of fact</i>	<i>Matter of concern</i>
Cik bieži Jūs iesaistāties meža apsaimniekošanas likumdošanā par dabas aizsardzības jautājumiem?	Kā/kādā veidā Jūs iesaistāties meža apsaimniekošanas likumdošanā par dabas aizsardzības jautājumiem?
Ir nepieciešams pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā	Papildus – kādā veidā pastiprināt?
Jāpiešķir lielākas finanses dabas aizsardzībai meža apsaimniekošanas procesā	Papildus – kā notiks finanšu piešķiršana, no kā tās veidosies utt.?
Sabiedrība ir vairāk jāinformē par dabas aizsardzības nozīmi mežos	Papildus – kā jāinformē? Par ko jāinformē?
Jāveic vairāk pētījumu par meža apsaimniekošanas ietekmi uz vidi	Papildus – kādu ietekmi/kāda veida ietekmi?

3.3.2. Sadarbība starp dabas aizsardzības jautājumos iesaistītajiem meža apsaimniekošanā

Intervijās, fokusa grupas diskusijā un anketā tika uzdoti jautājumi par sadarbību starp mežu nozares aģentiem, vides ekspertiem un dabas aizsardzības institūcijām. FGD un interviju dalībnieki izvirzīja vairākas problēmas saistībā ar sadarbību, sākot ar finansiālo pusi un beidzot ar likumdošanu. Vides eksperti norāda, ka meža īpašnieki mēdz būt dažādi, tāpat arī meža īpašnieki saredz pozitīvo sadarbībā, runājot par Dabas aizsardzības pārvaldi, tomēr sadarbība tiek vērtēta lielākoties negatīvi.

Raksturojot, kāda ir sadarbības pieredze ar vides ekspertiem, meža īpašnieki norādīja, ka **dabas aizsardzības speciālistus neinteresē specifiski individuālas situācijas**, kurās dabas aizsardzības speciālistu dēļ **meža īpašniekiem nākas ciest finansiālus zaudējumus**. Lai gan abi viedokļi ir ļoti negatīvi, atsevišķi cilvēki uzsver, ka problēma nav tikai pašos vides ekspertos, viņuprāt, **nesaskaņas rodas tāpēc, ka katram ir savi darba uzdevumi un mērķi**. Pēc meža īpašnieku domām, vides ekspertiem tomēr būtu jāskatās uz visu plašāk, jo vides eksperti redz tikai to, ka nepieciešams aizsargāt vidi, un neko citu. Vienā pieredzes stāstā tika arī uzsvērts, ka vides un biotopu eksperti arī ir tikai cilvēki un: *“tad, kad tu esi visu dienu bridis un neko neesi atradis, un pēkšņi tu ieej septiņdesmitgadīgu apšu mežā, kas ir aizaugusi pļava, tu nopriecājies un nosauc to par boriālo mežu.”* Šeit pat tiek uzsvērts, ka arī meža īpašnieks ir cilvēks un viņš pēc tam nezina, ko ar šo mežu turpmāk darīt, jo tā cirsmu vairs nav iespējams izmantot. Tomēr, lai arī saimnieciski darīt neko nevar, tas nenozīmē, ka mežs kļūst pilnīgi nevajadzīgs, jāsaprot, ka šādos gadījumos pastiprinās bioloģiskā daudzveidība, kas nepieciešama pilnvērtīgai meža ekosistēmu pastāvēšanai.

Turpretī meža īpašnieku sadarbība ar dabas aizsardzības institūcijām ir bijusi daudz sarežģītāka. Pirmām kārtām tiek uzsvērts, ka sadarbība nav pilnīgi bezjēdzīga, bet ir ar lielām grūtībām un problēmām, ka **lielākā problēma ir nevēlēšanās vienam otru uz klausīt**, tātad sadarbības problēmas ir abpusējas. Vēl tiek uzskatīts, ka bieži vien diskusija ir nevis par to, ko vēlas sasniegt, bet gan par to, kuras puses variants būs labāks, lai sasniegtu rezultātu; tiek stāstīts arī par to, ka **vides aizsardzības mērķi ir labi, bet metodes nav pareizas**. Tātad nav pat īsti skaidrs, ko meža īpašnieki un dabas aizsardzības institūcijas vēlas sasniegt, skaidrs vienīgi tas, ka viens otru vēlas pārspēt ar labāko risinājumu, kas atkal parāda to, ka problēma saistībā ar komunikāciju ir abpusēja.

Tika minēta arī konkrētāka pieredze, piemēram, **sadarbība dabas teritoriju administrēšanā ir ļoti birokrātiska**, plāni un individuālie aizsardzības noteikumi ir pārāk lēns un necilvēcis process; arī ļoti konkrēts piemērs saistībā ar Gaujas Nacionālo parku – parkam nepieciešama bioloģiskā daudzveidība, bet īpašnieki

vēlas nosargāt savus mežus no mizgraužiem, kopumā sniedzot vērtējumu par sadarbību kā negatīvu. Meža īpašnieki arī nesaprot, kāpēc dabas takas netiek aizvērtas uz to laiku, kad atsevišķiem putniem ir ligzdošanas periods, bet mežsaimniekiem šajā laikā ir aizliegts nodarboties ar jebkāda veida saimniecību. Arī dabas aizsardzības speciālisti norāda, ka ir svarīgi nodrošināt bioloģisko daudzveidību, tostarp pasargājot atsevišķus dzīvniekus, ja ir šāda nepieciešamība. Tika arī minēts, ka norit intensīvas diskusijas ar meža īpašniekiem par ierobežojumiem putnu ligzdošanas laikā, uzsverot, ka “putni ir ļoti būtiski gan meža, gan lauksaimniecības kaitēkļu pretieroči un tad, ja viņu šeit nebūs, tā ķēdes reakcija aiziet tālāk”. Tātad putnu, kā arī dzīvnieku dzīvotspējas nodrošināšana ir ļoti svarīga, lai saglabātu dabas vērtības un nodrošinātu pilnvērtīgu saimniekošanas procesu.

Skaidrojot, kā veidojas sadarbība saistībā ar aizsargājamo teritoriju apsaimniekošanu, FGD dalībnieki uzskata, ka attiecībā uz meža biotopiem, pļavām, takām un upēm pastāv vides aizsardzības monopols. Respondenti skaidro, ka, viņuprāt, **meža īpašniekiem nav iespējas piedalīties vides aizsardzības projektos**; savus vides aizsardzības projektus piedāvāt viņi var, bet tiek saņemts atraidījums un jāiet sūdzēties, turklāt, ja grib piedalīties procesā par aizsargāto teritoriju apsaimniekošanu, jāveido biedrība.

Ir respondenti, kas uzskata, ka **sadarbība ar Dabas aizsardzības pārvaldi** ir ļoti laba un ar viņiem veidojas arī laba komunikācija, dažiem tomēr šķiet, ka Dabas aizsardzības pārvaldes pārstāvji nav bijuši viņu mežā un uzliek liegumu, jo sistēmā redz, ka mežs ir vecs. Acīmredzot daļa īpašnieku ne pārāk uzticas Dabas aizsardzības pārvaldei.

Meža īpašnieki arī izjūt diskrimināciju, kad vēlas iesaistīties vides aizsardzībā: **dabai draudzīgos īpašniekus ar likumu soda** un īpašniekus, kuri saglabā dabas vērtības, soda, bet tos, kuri visu izcērt un neko neatstāj, neaiztiek. Papildus tam, ka meža īpašnieki, pēc viņu domām, bieži vien, kad cenšas būt videi draudzīgi, tiek sodīti, viņi uzsver arī, ka tiesas spriedumi balstās uz to, ka īpašniekiem it kā naudas pietiek. Apskatot apsaimniekošanu un liegumus, tiek konstatēts, ka valsts nepalīdz un zaudējumus par uzliktajiem liegumiem nesedz, jo, neraugoties uz reālo situāciju, tiek uzskatīts, ka meža īpašnieki ir labi nodrošināti.

Meža īpašnieki īpaši dalās pieredzē ar atkritumu apsaimniekošanu mežos un to, kāda sadarbība veidojas starp viņiem un atkritumu savācējiem. Atkritumu savākšanas pakalpojumu sniedzēju attieksme nav laba, un bieži vien šī atkritumu problēma kļūst par privātā meža īpašnieka problēmu, un viņu var sodīt par to, ka viņa īpašumā kāds izgāž atkritumus, līdz ar to **nepieciešama infrastruktūras uzlabošana saistībā ar atkritumu nodošanu un pieņemšanu**.

Dabas speciālisti norāda, ka meža īpašnieki ir dažādi un to rīcība, kuri sava meža apsaimniekošanā respektē dabas aizsardzības nozīmi, vērtējama pozitīvi.

Tā kā meža īpašnieki dabas aizsardzību mežsaimniecībā iekļauj ļoti **selektīvā veidā**, var rasties sadarbības problēmas. Ir meža īpašnieki, kuri dabas aizsardzību uzskata par sekundāru, atzīstot, ka tās iekļaušana mežsaimniecībā rada lielus zaudējumus. Likumdošana saistībā ar meža apsaimniekošanu fokusēta uz ekonomisko guvumu un neparedz atvieglojumus meža īpašniekiem, kuri apsaimnieko savus mežus dabai draudzīgā veidā.

Sadarbību svarīgi uzlabot arī tāpēc, ka meža īpašnieku kompetence mežsaimniecībā attiecībā uz mežu ekoloģisko stāvokli ir nepietiekama. Daļai meža īpašnieku nav sapratnes par daudziem dabas procesiem, un vājās komunikācijas dēļ par dabas aizsardzību viņi īpatnējos apsaimniekošanas gadījumos bieži pieļauj dabas aizsardzības kļūdas. Piemēram, koku izvākšana, kuri ir nogāzušies. Daudz meža īpašnieku ir pārliecināti, ka tas ir traucēklis meža apsaimniekošanā un nodara pāri meža veselības stāvoklim, tāpēc šo nokritušo koku izvāc, taču patiesībā tāds koks mežu ekoloģisko stāvokli negatīvi neietekmē. Šis nokritušais koks sniedz jaunas iespējas, jo mirušajā koksnē ir daudz dažādu sugu, kas nodrošina bioloģisko daudzveidību šajā meža teritorijā. Tā kā meža īpašnieki nepietiekami apzinās dabas procesu savstarpējo saistību un savas izvēles balsta ekonomiski racionālos apsvērumos, bieži vien rodas ekoloģiski iracionālas situācijas, kas ietekmē mežu un tā dabas vērtības kopumā. Šādi gadījumi mežu ekoloģisko stāvokli pasliktina. Meža īpašnieku izglītošana ir svarīgs aspekts dabas aizsardzības veicināšanā, un to var panākt, pilnvērtīgi sadarbojoties ar dabas aizsardzības speciālistiem un valsts institūcijām. Dabas aizsardzības speciālisti saskata arī pozitīvas pazīmes meža īpašnieku informētībā, jaunākiem cilvēkiem iesaistoties meža nozarē, tādējādi īstenojot ilgtspējīgāku apsaimniekošanu un realizējot meža resursu izmantošanas iespējas arī nākotnē.

No 178 meža īpašniekiem 174 atbildējuši uz aptaujas 13. jautājumu “Cik bieži Jūs iesaistāties meža apsaimniekošanas likumdošanā par dabas aizsardzības jautājumiem?”, no kuriem tikai septiņi atbildējuši “vienmēr” un septiņi – “bieži”. Divas trešdaļas jeb 131 meža īpašnieks reti iesaistās likumdošanas procesos, kas saistīti ar dabas aizsardzību. Desmit meža īpašnieki iesaistījušies meža apsaimniekošanas biedrībās, deviņi – vides aizsardzības biedrībās, viens respondents, kuram nepieder meža īpašums, iesaistījies vides aizsardzības biedrībā. Trīspadsmit pašreizējie meža īpašnieki piedalās īpašnieku biedrībās. Var secināt, ka darbošanās speciālās meža biedrībās vai vienkārši biedrībās, kurās kopā sanāk cilvēki ar līdzīgām interesēm, lai risinātu problēmas, nav populāra prakse, ko varētu skaidrot ar to, ka cilvēki nav guvuši pozitīvu priekšstatu vai pieredzi šādās biedrībās.

Pēdējā gada laikā tikai 11 respondenti, no kuriem astoņi ir meža īpašnieki, piedalījušies kādā vides aizsardzības pasākumā, kas liecina, ka interese par tādiem pasākumiem nav liela, tātad sadarbība starp dažādiem aģentiem ir, taču tā nav plaša.

Dabas aizsardzības speciālisti intervijās akcentējuši likumdošanas lomu meža apsaimniekošanas procesos un tās ietekmi uz dabu un tās aizsardzības iespējām. Galvenā atziņa – ar dabas aizsardzību saistītā likumdošana pati par sevi arī ir balstīta uz ekonomiskām interesēm. Meža īpašnieku iesaiste meža apsaimniekošanas likumdošanā saistībā ar dabas aizsardzības jautājumiem aptaujas atbildēs atspoguļojas kā zema. Lielākā daļa respondentu – 131 jeb 42% – reti iesaistās likumdošanā, trīs meža īpašnieki to nekad nav darījuši (skatīt 6. pielikumu). Lai gan iesaistīšanās likumdošanā ir maza, likumi saistībā ar meža apsaimniekošanu šobrīd ir par labu meža īpašniekiem, un tas skaidrojams ar to, ka mežu nozares pārstāvjiem ir arī lielāka vara šo likumu pieņemšanā. Tikmēr intervijās minētās institūcijas – Labklājības ministriju, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministriju – bieži neinteresē iesaistīšanās meža apsaimniekošanas likumu izstrādāšanā – vai tā nav pietiekama, lai īstenotu izmaiņas par labu dabai. Turklāt daļa no lēmumu pieņēmējiem nav pietiekami zinoši dabas procesos un dabas aizsardzībā, lai realizētu ilgtspējīgu meža apsaimniekošanas politiku. Rodas jautājums, kā var iekļaut dabas aizsardzību likumdošanā pilnvērtīgā veidā, ja lielāka ietekme ir ekonomiskajām interesēm un to pārstāvjiem? Dabas aizsardzības speciālisti norāda, ka Eiropas Savienības saistības attur dabas aizsardzību meža apsaimniekošanā iekļaut vēl mazāk. Tāpat viņi uzsver, ka dabas aizsardzības jautājumi, kas saistīti ar daudzveidības saglabāšanu un ilgtspējīgāku mežsaimniecību, tiek arvien vairāk aktualizēti, pieņemot lēmumus, lai izstrādātu atbilstošu likumdošanu. Līdzīgi arī meža nozarē sāk iesaistīties arvien vairāk indivīdu, kas pārstāv dabas aizsardzības nozari, un izglītotāki meža īpašnieki, kas vairāk apzinās dabas vērtības savos mežos. Tomēr nepieciešams likumdošanu vēl vairāk balstīt zinātniskos avotos, statistikas datos, nevis tikai ekonomiskos ieguvumos, kas bieži vien nav pamatoti, tāpat nevis ignorēt, bet gan pētīt un apzināties globāla mēroga ilgtspējīgas mežsaimniecības prakses, kas palīdzētu tās īstenot arī Latvijā.

3.3.3. Ilgtspējīga meža apsaimniekošana un ekonomiski virzītās darbības meža apsaimniekošanā

Pētījumā uzmanība tika pievērsta jautājumiem par mežu ilgtspējīgu apsaimniekošanu, it īpaši fokusa grupas diskusijas dalībnieku un vides ekspertu vērtējumā, un dažādu pušu pārstāvju viedokļi nonāca pretstatā, jo saimnieciskajā darbībā iesaistītie izteica diezgan pozitīvu vērtējumu par meža apsaimniekošanas ilgtspējību Latvijā, savukārt vides ekspertu viedoklis bija kritiskāks.

Saistībā ar ilgtspējīgu meža resursu politikas īstenošanu meža īpašnieki pirmām kārtām uzsver, ka Latvijā vidējais ilgtspējības rādītājs ir ļoti labs. Tiek minēts arī tas, ka ir padomāts, lai meži saistītos ar apsaimniekošanu, nevis citām darbībām. Tomēr, pēc meža īpašnieku domām, ilgtspējība ir atšķirīga starp valsts

un privātajiem mežiem, tāpēc valsts un privātie meži jāskata atsevišķi, lai saprastu, kur nepieciešami lielāki uzlabojumi un kur – ne. Tiek minēts arī, ka mūsdienās izmanto vairākus resursus, ne tikai koksni, un, ja neskaita biotopus, tad no meža tiek iegūts viss iespējamais (koksne, augi u. tml.).

Tajā pašā laikā meža īpašnieki uzmanību pievērš arī ekonomiski virzītājām darbībām, piemēram, uzsverot, ka kādreizējo lauksaimniecības zemju meži nav tik kvalitatīvi un salīdzinoši maz ir stādīto 40–50 gadu vecu mežu, kas ir kvalitatīvi.

Par problēmu tiek atzīta arī pārmantošana – jaunieši līdz 30 gadiem, kas saņem savā īpašumā mežu, vai nu redz, ka tajā teritorijā nekā nav, vai saskata iespēju nopelnīt, šo zemi pārdodot.

FGD dalībnieki pievērša uzmanību arī cērtamo mežu raksturojumam. Pēc diskusijas dalībnieku teiktā, meži Latvijā ir sasnieguši cērtamo vecumu, un tiek cirsti meži, kas izauguši kara vai kolektivizācijas laikā. Latvijā ir augstāks ciršanas vecums nekā kaimiņvalstīs. Neraugoties uz to, ir arī problēmas, un kā piemērs tika minēta situācija, kad, strādājot otrajā cirsma, tika pieredzēts, cik “šausmīgi” tā izskatās, kad pirmajā cirsma tika izzāģēti visi vērtīgie koki.

FGD dalībnieki atzina, ka dabas liegumu dēļ nevar saimniekot savā īpašumā tajā laikā, kad, piemēram, pie ezeriem tiek novākti labā stāvoklī esošie koki, un ka dabas liegumu dēļ atsevišķu mežu stāvokli var raksturot kā nolaistu un nekoptu.

Dabas aizsardzības speciālisti intervijās nodalījuši to, ko varētu vairāk vai mazāk uzskatīt par ilgtspējīgu un neilgtspējīgu apsaimniekošanu. Viena no galvenajām dabas aizsardzības speciālistu atziņām arī ir tas, ka **meža apsaimniekošana ir ekonomisku mērķu vadīta**. Meža īpašnieki bieži vien apsaimniekošanā dabas aizsardzību iekļauj ļoti selektīvi, uzsverot, ka, pirmkārt, tā rada zaudējumus ciršanas un citu ierobežojumu dēļ, otrkārt, pieprasījums ir jāattaisno ar pietiekamu piedāvājumu. Meži bieži tiek pārāk intensīvi apsaimniekoti un tiek uzskatīti par “koksnes krātuvi”, norādot uz to, ka tas **tiek uztverts kā resursu ieguves punkts un nevis kā dabai vērtīga teritorija**, kas nodrošina bioloģisko daudzveidību un dabas labklājībai nozīmīgus procesus, bet rada priekšnoteikumus arī saimniecisku darbību veikšanai. Lai nodrošinātu ilgtspējīgāku apsaimniekošanu, nepieciešami ne tikai noteikti dabas aizsardzības likumi un ierobežojumi saistībā ar to, bet arī jāuzlabo vispārējā sadarbība, komunikācija un izglītošana. Viens dabas aizsardzības speciālists īpaši uzsver, ka meža īpašnieki nespēj apsaimniekot mežus pietiekami ilgtspējīgi, jo nav pietiekamu zināšanu par to, kā notiek šis process un kā to realizēt pilnvērtīgi. Tāpēc **meža īpašnieki ir jāizglīto par dabas aizsardzību**, kā arī – kā vienkārši apsaimniekot mežus tā, lai daba netiktu skarta un tās **stāvoklis nebojātos ilgtermiņā**. Svarīgi arī, ka izglītošana attiecas ne tikai uz meža īpašniekiem, bet arī uz sabiedrību kopumā, tādēļ,

lai veicinātu mežu un to resursu izmantošanu arī nākotnē un nodrošinātu dabas labklājību, jāiesaistās visiem aģentiem. Mazinot sabiedrības pieprasījumu pēc mežā izgūtajiem resursiem, nostiprinot viedokļus, kas atbalsta dabas aizsardzības pasākumus kā primārus, nevis selektīvus meža īpašnieku uztverē, kā arī sadarboties ar lēmēj institūcijām par atbilstošu politiku, kas aizsargā dabu un tās vērtības, būs iespēja tiekties uz ilgtspējīgu apsaimniekošanu. Gan viedoklis, gan uzvedība ir jāveido par labu dabai, tādējādi jāveicina ilgtspējīga resursu un teritoriju izmantošana.

Līdz ar citiem dabas aizsardzības veidiem meža apsaimniekošanā dabas aizsardzības speciālisti norāda uz aizsargājamām meža teritorijām kā ilgtspējīgu veidu mežu ekoloģiskā stāvokļa labklājības nodrošināšanā. Informanti aizsargājamajās teritorijās saskata gan pozitīvo, gan negatīvo. Dabas aizsardzības speciālisti uzsver: ņemot vērā, ka aizsargājamās teritorijas nevar apsaimniekot tik intensīvi kā privātas mežu teritorijas, tās var nodrošināt ilgtspējīgu meža apsaimniekošanu, taču vienlaikus šīs teritorijas nesniedz ekonomisko labumu, ko parasti no mežiem sagaida. Turklāt ārpus šīm teritorijām meža apsaimniekošana ir daudz intensīvāka, kas nozīmē, ka tās būtu jāveido vēl vairāk, lai nodrošinātu **pilnvērtīgu dabas aizsardzību**. Tātad, apskatot aizsargājamo teritoriju ietekmi uz mežiem un dabas aizsardzību tajos, secināms: lai gan aizsargājamās teritorijas palīdzētu īstenot ilgtspējīgāku mežu izmantošanu, ekonomiski tās nav rentablas. **Aizsargājamās teritorijas neatrisinātu dabas problēmas kopumā, tāpēc fokusu nevar vērst tikai uz tām, drīzāk uz dabas aizsardzībā balstītu teritoriju apsaimniekošanu.**

3.3.4. Sadarbības uzlabojumi ilgtspējīgā meža apsaimniekošanā

Kopējās situācijas vērtējums par meža apsaimniekošanā iesaistīto aģentu sadarbību ir dažāds, taču FGD un intervijās izteiktie iespējamie risinājumi, kā to uzlabot, ir līdzīgi. Par svarīgāko iesaistītās puses atzīst komunikāciju un objektīvas informācijas apriti gan starp dažādu meža nozares aģentiem, gan visā sabiedrībā kopumā, kas var uzlabot ne tikai aģentu sadarbību, bet arī kopējo mežu stāvokli.

Līdzīgi kā raksturojot meža nozares aģentu sadarbību vispārīgi, arī aprakstot iespējamus veidus, kā uzlabot šo sadarbību, vispirms tika apskatītas vides ekspertu izvirzītās atziņas. Fokusa grupas diskusijas dalībnieki atzina, ka sadarbībā ar vides ekspertiem sagādā grūtības, piemēram, problēmu risināšana un vēstulju rakstīšana, un piedāvātie risinājumi var sekmēt komunikāciju. Vides ekspertiem nepieciešams **vairāk fokusēties uz kopīgajiem mērķiem**, nevis uz to, kuram būs taisnība. Katrai teritorijai nepieciešams viens cilvēks, kas apkopo informāciju un strādā ar cilvēkiem, kuri tur ir, lai vienkāršotu darbu gan ekspertiem, gan meža īpašniekiem. Tika uzsvērts, ka informācija, piemēram, par liegumiem mežā ir nepilnīga, ka īpašniekiem ir jāzina, kuras sugas ir atrastas konkrētajās teritorijās

ar liegumu, un **vides ekspertiem ir jāsniedz precīza informācija par to, kas atrodas mežā, lai zinātu, kas ir jāsargā.**

Sadarbības uzlabošanai ar dabas aizsardzības institūcijām tiek izvirzītas šādas iespējas: nepieciešamas finansiālas kompensācijas par saimnieciskās darbības liegumu noteikšanu, jāuzlabo likumi un jākorrigē samaksa, jāprecizē vērtības valstiskā līmenī, lai saprastu, uz kuriem virzīties, kā arī nepieciešama kvalitatīva diskusija. Kā vēl viens risinājums tiek piedāvāta iespējama vides aizsardzības ekspertu vai meža īpašnieku piekāpšanās: jāspēj vienoties vai kādam vajadzētu piekāpties, jo katra puse uzstāj uz savām interesēm.

Runājot par institūcijām, tiek minēta arī **sabiedrības iesaiste problēmjaucējumos** meža apsaimniekošanā. Respondenti uzsver, ka šobrīd netiek uzdoti īstie jautājumi visai sabiedrībai, lai saprastu, kā rīkoties visiem, un ka arī ar sabiedrību nepieciešams diskutēt par meža apsaimniekošanas jautājumiem un to, cik gatava tā būtu maksāt par dabas aizsardzību. Vajadzētu noteikt, cik daudz sabiedrībai jādara, lai veicinātu dabas aizsardzību mežos, un cik daudz sabiedrība ir gatava ieguldīt dabas aizsardzībā mežos. Intervijās minēta līdzīga atziņa, ka ekoloģiska mežsaimniecība un dabas aizsardzība kopumā ir atkarīga ne tikai no tieši iesaistītajām pusēm, piemēram, mežsaimniekiem, īpašniekiem un dabas aizsardzības aģentiem, bet arī no visas sabiedrības kopumā.

Zināmā mērā par grūtībām informācijas apmaiņā aizsargājamo meža teritoriju apsaimniekošanā var spriest arī pēc FGD dalībnieku atsauksmēm par apsaimniekošanas procesu. Piemēram, **vēl nav izdevies izveidot meža apsaimniekošanas plānu, kurā netiktu iekļauti arvien jauni liegumi.** Liegumu izveidošana ir viens no veidiem, kā īstenot dabas aizsardzību, taču, spriežot pēc meža apsaimniekošanā iesaistīto cilvēku teiktā, tas ierobežo saimniecisko darbību. Tomēr meža īpašnieki ne vienmēr saskata dabas aizsardzības ilgtermiņa ietekmi uz meža apsaimniekošanu. Meža apsaimniekošanā iesaistītās puses bioloģiskās daudzveidības stāvokli mežos vērtē pozitīvi, taču arī šajā jomā ir grūtības ar informācijas apmaiņu. Piemēri ar jaunu liegumu izveidošanu un pozitīvu bioloģiskās daudzveidības novērtējumu liek secināt: vai nu dabas aizsardzībā iesaistītās puses pārāk kritiski vērtē situāciju, vai arī meža apsaimniekošanā iesaistītie nav pietiekami informēti, lai apzinātos uz dabas aizsardzību vērstas meža politikas nozīmi.

Atsevišķu fokusa grupas diskusijas dalībnieku, konkrēti meža īpašnieku, atsauksmes atklāj apgrūtinātu un, iespējams, brīžiem neveiksmīgu savstarpēju komunikāciju un informācijas apmaiņu. Teiktais, **ka liegums jāvērtē vai nu brīvprātīgi, vai tiesas ceļā,** liek domāt par neapmierinātību ar veidu, kā tiek noteikti un veidoti liegumi, vai neapmierinātību ar institūcijām, kuru kompetencē ietilpst liegumu izveide.

Svarīgi būtu **fokusēties uz kopīgiem mērķiem**. Tā būtu tiekšanās uz veiksmīgu sadarbību, kas sekmētu arī informācijas apmaiņu.

FGD dalībnieki vairākkārt izteicās par kompensācijām, kas nav taisnīgas un atbilstošas pašreizējai situācijai privātajos mežu īpašumos un kuras ir nepieciešams uzlabot ar likumu. Meža īpašnieki ir acīmredzami neapmierināti ar kompensāciju apmēriem un veidu, kā tās tiek piešķirtas.

Varētu teikt, ka svarīgs veids, kā uzlabot dabas aizsardzību meža apsaimniekošanā, ir tieši finansiālās kompensācijas. Piemēram, meža taksācijas un tas, ka 100 eiro par hektāru neatbilst meža vērtībai, ka kompensācijas kopumā nav pietiekamas un tās ir jāizvērtē, vēl pirms tiek uzlikts liegums. Jābūt arī ikgadējai kompensācijai, kam ir jāklūst par normu, kompensācijām jāspēj konkurēt ar samaksu par koksnī. Apskatot dabas aizsardzības aspektu nozīmību attiecībā uz kompensācijām, tiek izvirzīti divi aspekti. Pirmais – **ja aizsargā Eiropas sugas, tad Eiropai ir jāfinansē kompensācijas**, tātad ne tikai valstij, bet arī visai Eiropai jāfinansē dabas aizsardzības atbalsts. Otrs – meža īpašnieki saprot, ka **vajag saglabāt vecos mežus, bet par to netiek piešķirta taisnīga kompensācija**. Tātad mežu dabas aizsardzība savā veidā ir balstīta arī tajā, cik izdevīgi tas būs meža īpašniekam no finansiālā aspekta. Taču, fokusējoties tikai uz īstermiņa finansiālu prioritāti, netiek ņemts vērā tas, ka bioloģiski daudzveidīgas mežu ekosistēmas nodrošina ekonomiskās iespējas ilgtermiņā.

Secinājumi

Rezultātu analīze liecina, ka meža ekosistēmu vērtējumā nav statistiski nozīmīgu atšķirību meža resursu lietotāju grupās (klasteros, ne arī meža īpašnieku, ne sociāli demogrāfisko grupu vidū), tomēr, lai gan lielākā daļa meža īpašnieku (51% respondentu) un ne meža īpašnieku (pat 65%) piekrīt, ka “mežu izciršana ir pārāk intensīva” (kopumā 58% respondentu), meža īpašnieki statistiski nozīmīgi retāk piekrīt šim apgalvojumam. Lielākā daļa meža resursu lietotāju piekrīt apgalvojumiem, ka “mežu izciršana ir pārāk intensīva” (58% respondentu), “mežos ir novērojamas mehānisko transportlīdzekļu sekas (izbraukāti ceļi, bojāta zemsedze u. tml.)” (57% respondentu) un “mežos novērojams liels atkritumu piesārņojums” (58% respondentu).

Intervijās ar dabas aizsardzības speciālistiem, ekoloģiem minēts, ka meži bieži tiek pārāk intensīvi apsaimniekoti, tiek uzskatīti par “koksnes krātuvi”, mežs **tiek uztverts kā resursu ieguves vieta un nevis kā dabai vērtīga teritorija**, kas nodrošina bioloģisko daudzveidību, dabas labklājībai nozīmīgus procesus un rada priekšnoteikumus arī saimnieciskai darbībai.

Lai gan kopumā 53% meža resursu lietotāju atbalsta viedokli, ka ir nepieciešams pastiprināt dabas aizsardzības noteikumus meža apsaimniekošanā, to

atbalsta tikai 40% meža īpašnieku un 34% meža apsaimniekotāju (lielākoties meža īpašnieki, kuri turklāt ir aktīvi dažādās saimnieciskās darbības izpausmēs mežos). Tātad rodas pietiekami daudz izaicinājumu, kā īstenot esošo dabas aizsardzības noteikumu ievērošanu. Papildus tam **rodas dilemma**, kur, no vienas puses, ņemot vērā, ka aizsargājamās teritorijas nevar apsaimniekot tik intensīvi kā privātas mežu teritorijas, var nodrošināt ilgtspējīgu meža apsaimniekošanu. Bet, no otras puses, šīs teritorijas nesniedz ekonomisko labumu, kas parasti no mežiem tiek sagaidīts. Līdz ar to **ārpus šīm teritorijām meža apsaimniekošana ir daudz intensīvāka**, un tas nozīmē, ka **pilnvērtīgu dabas aizsardzību** iespējams nodrošināt ar kompleksiem risinājumiem.

Kopumā var secināt, ka ekonomiski ievirzīti meža īpašnieki, meža resursu lietotāji, kuri veic saimniecisko darbību mežos, atjauno, kopj mežus, līdzīgi kā citi meža resursu lietotāji piekrīt dažādiem meža ekosistēmu kritiskiem vērtējumiem, piemēram, intensīvai mežizstrādei, tomēr, līdzko runa ir par atbalstu noteiktām darbībām, šie iedzīvotāji, resp., intensīvie meža resursu lietotāji, ir izteikti piesardzīgāki, piekrītot vai nepiekrītot tam. Šeit un kopumā šajā darbā rodas jautājums – **ko vēlas saimnieciski intensīvi orientēti meža resursu lietotāji, ko viņi piedāvā kā risinājumus?** Pieņemt kārtību, kāda tā ir, proti, labi veikt intensīvu mežizstrādi un ar to arī aprobežoties? **Kapitālisma spēles noteikumu pieņemšana** meža apsaimniekošanā ar ekonomisku ievirzi varētu būt atbilde uz šo jautājumu.

Tiesiski normatīvajā līmenī (dabas aizsardzības, meža apsaimniekošanas, politikas un likumdošanas, tiesiskā regulējuma un rīcībpolitikas) dabas aizsardzības speciālisti intervijās daudzkārt akcentējuši likumdošanas lomu meža apsaimniekošanā un tās ietekmi uz dabu, un tās aizsardzības iespējām. Galvenā atziņa – ar **dabas aizsardzību saistītā likumdošana** arī ir **balstīta uz ekonomiskām interesēm**. Dabas aizsardzības speciāli norāda, ka Eiropas Savienības saistības attur no dabas aizsardzības vēl mazākas iekļaušanas meža apsaimniekošanā. Viņi uzsver arī, ka dabas aizsardzības jautājumi, kas saistīti ar daudzveidības saglabāšanu un ilgtspējīgāku mežsaimniecību, tiek arvien vairāk aktualizēti, pieņemot lēmumus un atbilstošus likumus.

Var teikt, ka bieži vien, ņemot vērā, ka meža īpašnieki nepietiekami apzinās dabas procesu savstarpējo saistību un, balstot savas **izvēles ekonomiski racionālos apsvērumos, rada ekoloģiski iracionālas situācijas**, tostarp mežu un tā dabas vērtībām kopumā, rodas šādi gadījumi, kas bieži traucē uzturēt mežu ekoloģisko stāvokli. Meža īpašnieku izglītošana ir svarīgs aspekts dabas aizsardzības veicināšanā, un to var panākt, pilnvērtīgi sadarbojoties ar dabas aizsardzības speciālistiem un valsts institūcijām. Dabas aizsardzības speciālisti arī norāda uz pozitīvām pazīmēm meža īpašnieku informētībā, jaunākiem cilvēkiem iesaistoties meža

nozārē, tādējādi īstenojot arī ilgtspējīgāku apsaimniekošanu ilgtermiņā un realizējot meža resursu izmantošanas iespējas arī nākotnē.

Kolektīvajā līmenī (organizāciju un sadarbības formu – NVO, biedrības, kopienas – pārvaldības modeļi, t. i., organizāciju darbības principi, stratēģiskās attīstības plānošana utt.) iesaistītajām organizācijām ir atšķirīgas stratēģijas, un tajās noteiktie principi un to ievērošana rada dažādas sadarbības grūtības. Piemēram, dabas speciālisti norāda, ka meža īpašnieki ir dažādi un to rīcība, kuri sava meža apsaimniekošanā uzsver dabas aizsardzības svarīgumu, vērtējama pozitīvi. Tomēr arī šeit var rasties sadarbības problēmas, ņemot vērā, ka meža īpašnieki dabas aizsardzību mežsaimniecībā iekļauj ļoti **selektīvā veidā**. Lai gan neviens meža īpašnieks dabas aizsardzības iekļaušanu neuzskata par izvēli un patiesi strādā pie tās meža apsaimniekošanā, ir daļa, kuri to vērtē kā sekundāru, jo tās iekļaušana rada lielus zaudējumus. Sadarbību šajā gadījumā apgrūtina tas, ka likumdošana saistībā ar meža apsaimniekošanu fokusēta uz ekonomisko ieguvumu un neparedz atvieglojumus meža īpašniekiem, kuri apsaimnieko savus mežus labai draudzīgā veidā.

Ņemot vērā dažādi orientētu meža īpašnieku organizāciju, biedrību vai tiklu atšķirības **kolektīvajā līmenī**, meža īpašnieki izjūt netaisnību arī **operacionālajā līmenī** – darbības principu ievērošanā, lēmumu pieņemšanā un ikdienas darbību veikšanā. Papildus netaisnības izjūtai minēti dabas aizsardzības pretargumenti nozīmīgā meža apsaimniekošanā.

- Pirmkārt, noteiktas meža īpašnieku grupas, vēloties iesaistīties dabas aizsardzībā, izjūt netaisnību, jo labai draudzīgos īpašniekus un īpašniekus, kuri saglabā dabas vērtības, soda, bet tos, kuri visu izcērt un neko neatstāj, neaiztiek. Meža īpašnieki arī uzsver, ka tiesas spriedumi balstās uz to, ka īpašniekiem it kā naudas pietiek. Apskatot apsaimniekošanu un liegumus, tiek konstatēts, ka valsts palīdzību nesniedz un zaudējumus par uzliktajiem liegumiem nesedz, jo meža īpašnieki tiek uzskatīti par labi nodrošinātiem, neraugoties uz reālo situāciju.
- Otrkārt, meža īpašnieku neizpratne par to, kāpēc dabas takas netiek aizvērtas uz to laiku, kad atsevišķiem putniem ir ligzdošanas periods, bet mežsaimniekiem šajā laikā ir aizliegts veikt jebkāda veida saimniecību. Dabas aizsardzības speciālisti gan norāda, ka ir svarīgi nodrošināt bioloģisko daudzveidību, tostarp pasargājot atsevišķus dzīvniekus, ja ir tāda nepieciešamība. Īpaši izceļot putnu nozīmību, tiek minēts, ka ir intensīvas diskusijas ar meža īpašniekiem par ierobežojumiem putnu ligzdošanas laikā, uzsverot, ka “putni ir ļoti būtiski gan meža, gan lauksaimniecības kaitēkļu pretieroci un tad, ja viņu šeit nebūs, tā ķēdes reakcijā aiziet tālāk”. Tātad putnu, kā arī citu dzīvnieku dzīvotspējas

nodrošināšana ir ļoti svarīga, saglabājot dabas vērtības un nodrošinot pilnvērtīgu saimniekošanu.

- Treškārt, meža īpašnieki fokusa grupas diskusijā uzsver neatbilstošas un netaisnīgas kompensācijas par saimnieciskās darbības ierobežošanu. Neapmierinātība saistīta ar pašreizējo kompensāciju apmēriem un veidu, kā tās tiek piešķirtas. Runa ir par finansiālajām kompensācijām. Piemēram, meža taksācijas un tas, ka 100 eiro par hektāru neatbilst meža vērtībai, ka kompensācijas kopumā nav pietiekamas un par tām ir jāvienojas, pirms tiek uzlikts liegums. Tika arī uzsvērts, ka ir jābūt ikgadējai kompensācijai, kam jāklūst par normu, kompensācijām jāspēj konkurēt ar samaksu par koksni. Saistībā ar dabas aizsardzības aspektu nozīmību attiecībā uz kompensācijām tika uzsvērts, pirmkārt, ja aizsargā Eiropas sugas, tad Eiropai ir jāfinansē kompensācijas, jo dabas aizsardzības atbalsts jāfinansē ne tikai valstij, bet arī visai Eiropai; meža īpašnieki saprot, ka vajag saglabāt vecos mežus, bet par to nav taisnīgu kompensāciju. Taču, fokusējoties tikai uz īstermiņa finansiālu prioritāti, netiek ņemts vērā, ka bioloģiski daudzveidīgas mežu ekosistēmas nodrošina ekonomiskās iespējas ilgtermiņā.

Operacionālajā līmenī, kur runa ir par darbības principu ievērošanu, lēmumu pieņemšanu un ikdienas darbību veikšanu, no meža īpašnieku, valsts pārvaldes institūciju un dabas aizsardzības speciālistu sadarbības pieredzes var secināt, ka **sadarbība dabas teritoriju administrēšanā ir birokrātiska**, plānu un individuālo aizsardzības noteikumu izstrāde ir pārāk lēna. FGD dalībnieki uzsvēra arī, ka sadarbība ar vides ekspertiem sagādā lielas grūtības, piemēram, problēmu risināšana un vēstuļu rakstīšana, un piedāvātie risinājumi varētu atvieglot komunikāciju. Vides ekspertiem nepieciešams **vairāk fokusēties uz kopīgiem mērķiem**, nevis uz to, kuram būs taisnība. Katrai teritorijai būtu nepieciešams viens atbildīgais, kas uzkrātu informāciju un strādātu ar cilvēkiem, atvieglot darbu gan ekspertiem, gan meža īpašniekiem. Tiek uzsvērts, ka informācija, piemēram, par liegumiem mežā ir nepilnīga, ka īpašniekiem ir precīzi jāzina, kuras sugas ir atrastas konkrētajās teritorijās ar liegumu, ka **vides ekspertiem ir jāsniedz informācija par to, kas atrodas mežā, lai zinātu, kas ir jāaizsargā**.

Kopumā iespējami dažādi šo problēmjautājumu risinājumi. Nepieciešamas finansiālas kompensācijas par saimnieciskās darbības liegumu noteikšanu, jāpilnveido likumi un samaksa, jāprecizē vērtības valstiskā līmenī, lai saprastu, uz kurieni virzīties, nepieciešama arī kvalitatīva diskusija. Svarīgi **fokusēties uz kopīgiem mērķiem**. Tā būtu tiekšanās uz veiksmīgu sadarbību, kas sekmētu arī informācijas apmaiņu.

3.4. Bioloģiskā lauksaimniecība un klimata krīzes resilience

Klimatisko un ekoloģisko apstākļu izmaiņas ir arvien pamanāmākas arī Latvijā, kur tās izpaužas galvenokārt kā garāki siltuma periodi, siltākas ziemas vai to trūkums – kā 2019. gadā, spēcīgas lietavas un plūdi – kā 2017. gadā Latgalē, neparedzamākas un ekstrēmākas laikapstākļu izmaiņas. Latvijā veiktās klimata pārmaiņu prognozes liecina par vidējās gaisa temperatūras paaugstināšanos turpmākajos gados (Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs, 2017). Neizbēgami mainīgi un neprognozējami laikapstākļi atstāj ietekmi uz lauksaimniecību. Lauksaimnieki ir spiesti pielāgot saimniekošanas sistēmas, lai padarītu tās noturīgākas pret arvien mainīgākiem laikapstākļiem, vienlaikus pielāgojoties un samazinot siltumnīcefekta gāzu rašanos (Arbuckle, 2015). Lauksaimniecība ir ar vidi tiešā veidā saistīta tautsaimniecības nozare, kuras loma un ietekme valsts attīstībā izpaužas gan pārtikas ražošanā, gan dabas resursu apsaimniekošanā un cilvēku sociālās un kultūras dzīves veidošanā, attiecīgi ietekmējot valsts ekonomiku, vidi un sociālos jautājumus.

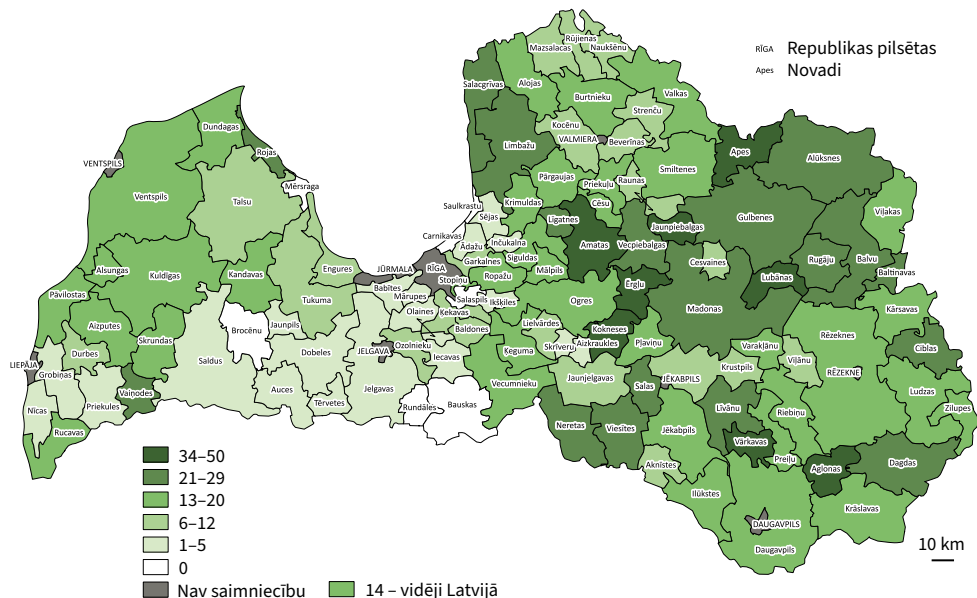
Mūsdienās atkarībā no lauksaimniecībā izmantotajām metodēm un tehnoloģiskajiem paņēmieniem vienlaikus pastāv dažādas lauksaimniecības sistēmas: **industriālā, integrētā un bioloģiskā** (Bušmanis, 1999), kā arī dažādas **agroekoloģiskās** prakses (Ferguson & Lovell, 2014; Hathaway, 2016; Felcis, 2021). Lauku attīstībā iespējamie piemērošanās pasākumi klimata krīzei šajā pētījumā ietver bioloģiskās lauksaimniecības sektoru gan no klimata krīzes radīto seku viedokļa, gan gaidāmiem resilience izaicinājumiem.

Klimata krīze un tās iespējamās negatīvās sekas uz ražošanu lauksaimniekus ir darījušas bažīgus. Piemēram, nokrišņu sadalījuma maiņa, vidējās gaisa temperatūras paaugstināšanās var negatīvi ietekmēt ražas stabilitāti. Tāpēc ir svarīgi izpētīt lauksaimniecības risku uztveri, lai saprastu lauksaimnieku resiliencei mainīgajam klimatam. Informācijas vākšana par pieredzi lauksaimnieku vidū var būt noderīga arī politikas veidotājiem, augu selekcionāriem, ekspertiem, pieņemot pašvaldību lēmumus. Lauksaimnieki ražošanu klimata krīzei var pielāgot vairākos veidos, piemēram, mainot stādīšanas un ražas novākšanas laikus, palielinot apūdeņošanas izmantošanu, samazinot augsnes apstrādi vai bezaršanas sistēmas vai izvēloties pret stresu izturīgas šķirnes (Macholdt, 2017).

Bioloģiskā lauksaimniecība Latvijā

Bioloģiskos lauksaimniekus Latvijā pārstāv Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija. Latvijā 2020. gadā bija sertificēti 4349 bioloģiskās lauksaimniecības operatori. Pēdējos gados bioloģisko saimniecību sertificētajai platībai Latvijā ir stabila tendence palielināties, notiek jau esošo saimniecību paplašināšanās.

3.4.1. attēls. Bioloģiski sertificētās lauksaimniecībā izmantojamās zemes īpatsvars kopējā lauksaimniecības zemē (%)

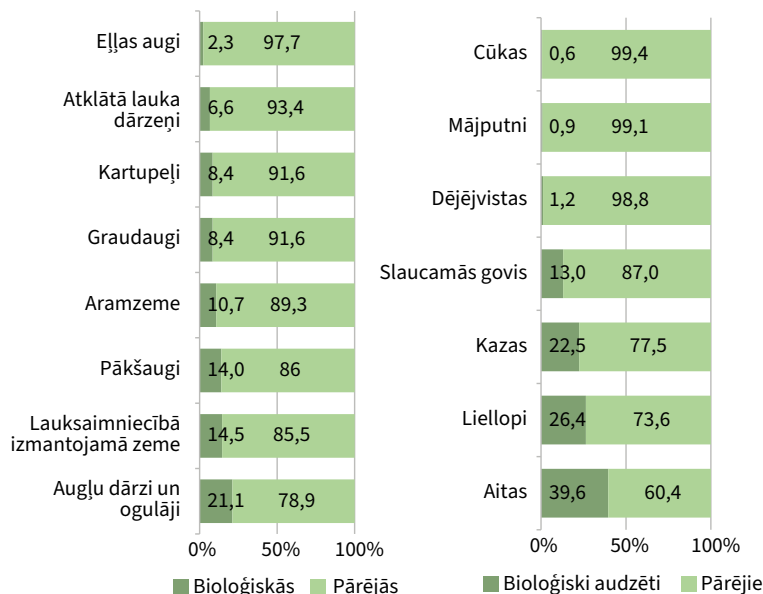
Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2022a, 5. lpp.

Sertificētā platība 2020. gadā aizņēma 980 289 hektārus, no kuriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība bija 291 469 hektāri jeb apmēram 14,8% no kopējās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības valstī, “savvaļas platība” (mežs, purvi, krūmāji, atmata u. tml.) – 688 820 hektāri.

Kā redzams 3.4.1. attēlā, bioloģiskās lauksaimniecībā izmantojamās zemes īpatsvars ir atšķirīgs Latvijas reģionos ar augstāku koncentrāciju Vidzemē un Latgalē. Tur astoņos novados trešā daļa vai pat puse zemes ir bioloģiski sertificēta. Lielā daļā citu novadu šis rādītājs arī ir būtiski augstāks par vidējo Latvijā. Vidzemes un Latgales zemnieku saimniecības ir vidēji mazākas pēc izmēra, tātad liela mēroga saimniecībām pāreja uz bioloģisku saimniekošanu ir sarežģītāka. Citviet šajā monogrāfijā aprakstītā iniciatīva par pilnīgi bioloģisku Gaujas Nacionālā parka teritoriju arī ir pamatota esošajā zemju struktūrā; īpaši Vidzemes reģions ir jau ļoti piemērots plašākai pārejai uz bioloģisko lauksaimniecību.

Bioloģiskajai lauksaimniecībai ir raksturīga daudznozaru ražošana, galvenokārt tiek audzēti graudaugi un ražoti piena produkti. 3.4.2. attēlā redzams dažādu bioloģiskās lauksaimniecības darbības sfēru īpatsvars kopējā lauksaimniecībā

3.4.2. attēls. Bioloģiski audzēto lauksaimniecības kultūraugu un lauksaimniecības dzīvnieku īpatsvars (%)

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2022a, 6. lpp.

Latvijā. Jau tagad aitu, liellopu un kazu turēšanas īpatsvars ir būtiski lielāks nekā bioloģiskajā lauksaimniecībā izmantojamās zemes proporcija Latvijā (nepilni 15%). Vienā no galvenajām nozarēm – piena lopkopībā – arī 13% no slaucamajām govīm ir bioloģiskajās saimniecībās. Savukārt mājputni un cūkas tiek turētas gandrīz tikai industriālās saimniecībās. No lauksaimniecības kultūraugiem tikai augļu dārzi un ogulāji (21%) pārsniedz vidējo bioloģisko zemju īpatsvaru (>15%), kamēr citu kultūraugu īpatsvars ir lielākoties ap 10 procentiem.

Statistikas dati liecina, ka laikapstākļi 2021. gada vasarā būtiski ietekmēja gandrīz visu lauksaimniecības kultūraugu, īpaši vasarāju graudaugu, ražu. Ziemāju kultūraugu vidējā ražība no viena hektāra salīdzinājumā ar 2020. gadu samazinājās par 7,2 centneriem, un iegūtā kopražība bija par 107,3 tūkstošiem tonnu jeb par 4,4% mazāka. Vasarāju kultūraugu vidējā ražība no viena hektāra samazinājās par 11,0 centneriem un bija zemākā pēdējo 11 gadu laikā (Statistika, 2022). Šajā statistikā iekļautie dati attiecas arī uz bioloģisko lauksaimniecību. Tāpēc šajā pētījumā tika izzināts iesaistīto aģentu – bioloģisko lauksaimnieku – viedoklis par klimata krīzes radītajām sekām viņu saimnieciskajā darbībā un apzināta pielāgošanās prakse.

Lauksaimnieku atziņas sniedza informāciju, ar kādām izmaiņām bioloģiskie lauksaimnieki ir saskārušies, piemēram, ražas zudumi, kaitēkļu vairošanās u. c., kā viņi rikojās, lai laikapstākļu straujo izmaiņu dēļ samazinātu zaudējumus. Tas deva ieskatu par rīcības modeļiem bioloģiskajā lauksaimniecībā. Viņu teiktais apliecināja, ka klimata krīze jau ir radījusi sekas bioloģiskajā lauksaimniecībā.

Pētījuma problēma un jautājumi

Klimata krīze ietekmē kopējo lauksaimniecības kultūru ražu, bet informācija par klimata krīzes radītajām sekām bioloģiskās lauksaimniecības sektorā (zemkopībā, lopkopībā, graudkopībā, piensaimniecībā) ir ierobežota, nav arī informācijas par bioloģisko lauksaimnieku resilienci savā saimnieciskajā darbībā pret klimata krīzēm.

Pētījumā tika izvirzīti **seši pētnieciskie jautājumi**:

1. Kādas ir biežākās problēmas, ar ko saskaras bioloģisko lauksaimniecību īpašnieki/vadītāji klimata krīzes dēļ?
2. Kādus izaicinājumus bioloģisko lauksaimniecību īpašnieki/vadītāji redz turpmāk savu saimniecību attīstībai klimata krīzes ietekmē?
3. Kādi ir pašreizējie un nākotnes riski un noturība bioloģiskajā lauksaimniecībā salīdzinājumā ar industriālo lauksaimniecību?
4. Kā bioloģisko lauksaimniecību īpašnieki/vadītāji raksturo valsts atbalstu klimata radīto seku novēršanai?
5. Kāda ir bioloģisko lauksaimnieku pieredze lauksaimniecības zemju un citu sava īpašuma ekosistēmu apsaimniekošanā, lai nodrošinātu to dzīvotspēju un bioloģisko daudzveidību?
6. Kādas bioloģiskās daudzveidības mainīšanās/izmiršanas pazīmes ievēro bioloģiskie lauksaimnieki savās apsaimniekojamās teritorijās?

Pētījumi par bioloģisko lauksaimniecību un klimata pārmaiņām/krīzi

2017. gadā Vācijā tika veikts pētījums, kura mērķis bija izpētīt lauksaimnieku šķirņu izvēles nozīmi bioloģiskajā un konvencionālajā graudaugu ražošanā un saprast, kuras kultūraugu šķirnes ir nepieciešamas lauksaimniekiem, lai pielāgotos klimata pārmaiņām (Macholdt, 2017). Pētnieki secināja, ka lauksaimnieki ir spiesti pielāgot lauksaimniecības sistēmas, lai padarītu tās noturīgākas pret arvien mainīgākiem laikapstākļiem un samazinātu SEG radīšanu.

Pētījumā tika izzinātas attiecības starp Aiovas lauksaimnieku uzticību vides vai lauksaimniecības interešu grupām kā klimata informācijas avotiem, uzskatiem par klimata pārmaiņām, uztvertajiem klimata riskiem lauksaimniecībai un atbalstu adaptācijas un seku mazināšanas pasākumiem.

Rezultāti liecināja, ka lauksaimnieku uzskati mainījās atkarībā no uzticības un viņu uzskatiem, būtiska ietekme uz klimata krīzes radītajiem riskiem bija arī uztverei. Atbalsts adaptācijai bija cieši saistīts ar uztvertajiem riskiem, savukārt attieksme pret SEG samazināšanu bija saistīta galvenokārt ar atšķirībām pārlicībā. Lielākā daļa lauksaimnieku atbalstīja pielāgošanās pasākumus, bet daži atbalstīja siltumnīcefekta gāzu samazināšanu, kas liecina, ka palīdzībai vajadzētu koncentrēties uz pasākumiem, kam ir adaptīvas un mazinošas īpašības (piemēram, samazināta augsnes apstrāde, uzlabota mēslošanas līdzekļu izmantošana). Pētnieki bija vienprātīgi: lai saglabātu sabiedrības ilgtermiņa nodrošinātību ar pārtiku, steidzami jāsamazina lauksaimniecības neaizsargātība pret prognozētajām klimata izmaiņām un SEG emisijas. Šā pētījuma rezultāti parādīja, ka Aiovas lauksaimnieki kopumā bija gatavi pielāgoties mainīgajiem klimatiskajiem apstākļiem. Tomēr valdības priekšstati par ietekmes mazināšanas pasākumiem nav tik viennozīmīgi. Lauksaimnieki, kuri uzskatīja, ka klimata pārmaiņas notiek, deva priekšroku valdības pasākumiem attiecībā uz siltumnīcefekta gāzēm, tomēr tā bija tikai neliela daļa no izlasē iekļautajiem lauksaimniekiem. Turklāt vairāk nekā puse nepiekrīta tam, ka notiek klimata pārmaiņas, nebija pārliecināti par to esamību vai uzskatīja, ka tās ir saistītas galvenokārt ar dabiskiem cēloņiem (Arbuckle, 2015).

Lauksaimnieki ir vairāk atvērti pielāgošanai, nevis seku mazināšanai. Viņi atzina, ka pielāgošanās bieži vien ir ievērojami lētāka nekā darbības, kuru galvenais mērķis ir ietekmes mazināšana. Daudzām metodēm, kas visefektīvāk samazina augkopības sistēmu neaizsargātību, – augsnes apstrādes samazināšana, stādaugu stādīšana, lai noturētu augsni atmatā, efektīvāka mēslošanas līdzekļu apsaimniekošana –, var būt arī nozīmīgas siltumnīcefekta gāzu samazinošas īpašības. Izmantojot informatīvās stratēģijas, kas vērstas uz adaptīvu praksi, kas samazina riskus un siltumnīcefekta gāzu emisijas, varētu sasniegt dubultos pielāgošanās un seku mazināšanas mērķus, vienlaikus iesaistot lielāko daļu lauksaimnieku, kuri netic klimata pārmaiņām.

Latvijā līdzīgi pētījumi attiecībā uz bioloģisko lauksaimniecību nav veikti, tāpēc šis pētījums dod ieskatu par bioloģisko lauksaimnieku spēju pielāgoties savā saimnieciskajā darbībā klimata krīzei, kā arī sniedz jaunas atziņas citiem pētījumiem.

Metodoloģija

Tika izmantots jaukta dizaina pētījums. Ar kvantitatīvajām metodēm tika noskaidrota problēmas izplatība, ar kvalitatīvajām metodēm – meklētas padziļinātākas atbildes uz jautājumiem, cenšoties izprast problēmjautājumus un rast iespējamus risinājumus.

Pētījuma **ģenerālkopa** ir visas bioloģiskajā saimniekošanā iesaistītās saimniecības Latvijā. Pētījuma izlasi veidoja bioloģisko saimniecību īpašnieki/vadītāji, kuri ar bioloģisko lauksaimniecību nodarbojas ne mazāk kā piecus gadus un līdz ar to spēja sniegt laikā salīdzināmu skatījumu par klimata krīzes radītajām izmaiņām saimnieciskajā darbībā.

Lai iegūtu priekšstatu par klimata krīzes radītajām pārmaiņām bioloģiskās lauksaimniecības darbībā, respondenti, izmantojot Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas starpniecību, tika lūgti aizpildīt aptaujas anketu.

Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas biedru sarakstā ir nepilni 2000 no vairāk nekā 4000 bioloģiskās lauksaimniecības operatoriem Latvijā, tāpēc šādi sasniegtu pētījuma izlasi nevar tehniski uzskatīt par reprezentatīvu visām Latvijas bioloģiskajām saimniecībām, tomēr ierobežoto iespēju gadījumā šī ir precīzākā izlases sasniegšana, lai varētu pētīt bioloģiskās saimniecības Latvijā. Ievērojot to, ka izlase nav reprezentatīva, pētījuma rezultātos un secinājumos izmantoti apzīmējumi “respondenti”, nevis “bioloģiskie lauksaimnieki”.

Savukārt padziļinātu ieskatu sniedza daļēji strukturētas telefonintervijas ar bioloģiskajiem lauksaimniekiem, kuri arī tika uzrunāti, izmantojot Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas un personīgos kontaktus, kā arī sazinoties ar tiem respondentiem, kuri aptaujas anketas beigās bija norādījuši savu e-pastu, lai piedalītos daļēji strukturētās intervijās.

Pētījumā gaitā tiešsaistes anketas elektroniski tika izsūtītas pirms daļēji strukturētajām telefonintervijām. Anketu pilnībā aizpildīja 42 respondenti, daļēji – 15 respondenti. Šīs anketas saite mūsu vārdā tika pārsūtīta Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas biedriem. Tā kā anketa tika izveidota vietnē *Question Pro*, bija arī iespējams novērot, cik respondentu līdz galam aizpildīja šo anketu un cik šo anketu nepabeidza. Iemesli, kāpēc respondenti nevēlējās aizpildīt vai pabeigt šo anketu līdz galam, varēja būt laika trūkums sakarā ar intensīvajiem saimniecības darbiem pavasarī vai vienkārši intereses trūkums par šiem jautājumiem.

Pirms elektroniskās anketas aizpildīšanas respondentiem bija iespējams iepazīties ar anketas mērķi, respondenti tika informēti, ka aptauja ir anonīma un iegūtie rezultāti tiks analizēti tikai apkopotā veidā. Pētniecības ētikas principi tika ievēroti, lai saglabātu cieņpilnu attieksmi pret respondentu.

Otrā metode, ko izmantojām, bija daļēji strukturētas telefonintervijas. Ar šo metodi tika iegūta padziļinātāka informācija par izplatītākajām problēmām, ar ko saskaras bioloģiskie lauksaimnieki klimata krīzes dēļ, kādā veidā ir saņēmts valsts atbalsts un kādi, viņuprāt, ir bijuši lielākie izaicinājumi saimniecību uzturēšanā, ar kuriem būtu jārēķinās turpmāk klimata krīzes dēļ. Šo informāciju

nebūtu iespējams tik precīzi noskaidrot, ja būtu veiktas tikai elektroniskās aptaujas. Respondenti daļēji strukturēto telefoninterviju laikā varēja izteikties brīvāk un sniegt arī papildu informāciju, kas noderēja pētījuma gaitā.

Sasniegt respondentus bija sarežģīti, jo lielākā daļa lauksaimnieku neatbildēja uz e-pastu vai telefona zvaniem. Zvanot uz norādīto kontaktu informāciju bioloģiskajiem lauksaimniekiem, vairāki lauksaimnieki atbildēja, ka nav laika, nav vēlmes piedalīties, vai arī vienkārši neatbildēja. No personīgajiem kontaktiem atradām citus bioloģiskos lauksaimniekus, un notika astoņas intervijas.

Empīrisku datu analīze

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, kādas ir klimata krīzes radītās sekas un pielāgošanās prakses bioloģiskās lauksaimniecības sektorā. Datu ieguvē izmantota anketēšana, izvirzīti seši pētnieciskie jautājumi un organizētas daļēji strukturētas intervijas ar bioloģisko saimniecību īpašniekiem/vadītājiem. Kvantitatīvie un kvalitatīvie dati iezīmēja galvenos darbības virzienus bioloģiskās lauksaimniecības sektorā. Bioloģiskie lauksaimnieki saimniecisko darbību veic apmēram 5–25 gadus, un viņu saimnieciskajai darbībai izmantojamo zemju platības lielākoties ir 30–40 hektāri. Kā visizplatītākā saimnieciskās darbības specializācija tika minēta liellopu gaļas ražošana (32%), graudkopība (26%), piensaimniecība (21%), aitkopība (19%) un putnkopība (12%), kas ir līdzīgi 2020. gada apkopotajiem statistikas datiem par bioloģiskās lauksaimniecības dzīvnieku skaitu Latvijā (Oficiālās statistikas portāls, 2022). Vairākos gadījumos tika minēta cūkkopība, augļu un ogu audzēšana, dārzkopība, atsevišķos gadījumos – zemes kompleksa un nenoplicinoša apsaimniekošana, kas ietver savvaļas zirgu audzēšanu, eļļaugu un pākšaugu audzēšana, ārstniecības augu audzēšana, kazkopība, medniecība un zaļmēslojuma augu sēklaudzēšana.

Nozīmīgākās vides problēmas bioloģisko lauksaimnieku skatījumā ir ikdienā lietojamajos produktos izmantoto ķīmisko vielu ietekme uz veselību (61%), atkritumu pieaugums (61%) un lauksaimnieciskais piesārņojums (51%). Šīs pašas vides problēmas respondentus ietekmē visbiežāk arī personīgi (attiecīgi 56%, 46% un 39%).

Lauksaimnieciskais piesārņojums ir viena no retāk minētajām vides problēmām visas Latvijas aptaujās. Bioloģiskās daudzveidības zudums un dabas resursu noplicināšana lauksaimnieku atbildēs tiek minēta biežāk nekā visā sabiedrībā. 2017. gada aptaujās tās par svarīgām problēmām atzina tikai attiecīgi 12% un 16% Latvijas iedzīvotāju. 2020. un 2021. gada aptaujas uzrāda, ka šīs problēmas vairāk aptver visas Latvijas iedzīvotājus kopumā, un šis pētījums norāda, ka bioloģiskie lauksaimnieki tās izjūt vēl asāk.

Klimata izmaiņas ir viena no retajām problēmām, kuras ietekmi lauksaimnieki personīgi ir izjutuši biežāk (32%), nekā to minējuši kā vienu no vides problēmām Latvijā (21%).

Klimata krīzes radītās problēmas bioloģisko lauksaimnieku perspektīvā

Kā minēts iepriekš, klimata krīze tiek izjauta mazāk kā nozīmīga vides aktualitāte, bet vairāk kā apstāklis, ar ko bioloģiskie lauksaimnieki saskaras saimnieciskajā darbībā. Tas īpaši spilgti parādās atbildēs uz anketas jautājumu “Vai Jūs izjutat straujākas vai neparedzamākas laikapstākļu izmaiņas pēdējā desmitgadē?”, uz kuru 77% bioloģisko lauksaimnieku atbildēja apstiprinoši. Tas nozīmē, ka klimata pārmaiņas vai klimata krīzi lauksaimnieki izjūt, bet ne vienmēr šos procesus apzīmē ar šādiem jēdzieniem. No šiem 77% gandrīz puse atzīst, ka šo iemeslu dēļ pēdējā desmitgadē viņi ir saskārušies ar darba plānošanas grūtībām, trešā daļa izjutuši ražas, piektā daļa – ienākumu samazinājumu.

Kvalitatīvajās intervijās saistībā ar klimata pārmaiņu apzināšanos pasaulē un Latvijā bioloģiskie lauksaimnieki savās atbildēs bija lielākoties atturīgi: par klimata pārmaiņām pārāk neinteresējas; nav pārāk informēti; nevar viennozīmīgi atbildēt.

Informāciju par klimata krīzi pasaulē lauksaimnieki iegūst televīzijā, internetā un medijos. Viena daļa respondentu atbild, ka nav ievērojuši klimata izmaiņas Latvijā vai arī tās neietekmē saimniecisko darbību, otra daļa min piemērus par temperatūras svārstībām vai gadalaiku sajaukumu klimata pārmaiņu dēļ Latvijā.

Par klimata pārmaiņu ietekmi un problēmu apzināšanos savā saimniecībā saņemto atbilžu spektrs bija plašs. Trešā daļa respondentu klimata izmaiņas saimnieciskajā darbībā izjutuši kā ražas un izslaukuma samazinājumu karstuma, sausuma un mitruma dēļ, dzīvnieku veselības pasliktināšanos karstuma un mitruma ietekmē, kaitēkļu savairošanos. Kāds respondents ir atteicies no agrāk tradicionālās ziemāju sēšanas: *“Mēs pārstājam audzēt ziemas labību, jo ziemā nav sniega, izsala, tad izslīka.”*

Var secināt, ka bioloģiskie lauksaimnieki Latvijā savā saimnieciskajā darbībā sistemātiski izjūt klimata krīzes radītās sekas – karstumu, sausumu, mitrumu u. tml., bet mazāk apzinās šo klimata pārmaiņu un krīzes globālo mērogu.

Izaicinājumi saimniecību attīstībai klimata krīzes ietekmē

Aptaujā klimata pārmaiņas kā būtisku faktoru nākotnes plānu attīstībā un realizācijā atzīst puse respondentu, otra puse norāda, ka vides problēmas neietekmē saimnieciskās darbības lēmumus. 21% respondentu apsver iespēju veikt izmaiņas saimnieciskajā darbībā nākotnē, 8% respondentu norādīja, ka ir jau mainījuši

savas darbības profilu, 13% – ka pieļauj iespēju atteikties no bioloģiskās saimniecības, 8% – ka pieļauj iespēju pārtraukt saimniecisko darbību.

Līdzīgi gandrīz puse bioloģisko lauksaimnieku pēdējās desmitgadēs izstrādā jaunus paņēmienus, lai mazinātu neparedzamāku laikapstākļu radītos riskus, kamēr nedaudz vairāk nekā puse nav mainījuši savu darbību šādu iemeslu dēļ. Intervijās un anketās minēti dažādi paņēmieni, kas jau tiek izmantoti praksē, – sējas uzsākšana iespējami agrāk, lai sējumi neizkalst; laistīšanas iekārtu iegāde; laikapstākļu kontrastu izturīgu šķirņu izvēle; krūmogulāju rindu neizpļaušana, tādā veidā veicinot mitruma saglabāšanos augsnē; pretsalnu līdzekļu lietošana; ganāmpulka samazināšana; aukstuma periodiem pielāgotu dzīvnieku mītņu būvniecība.

Kā izaicinājumus nākotnes saimnieciskajai darbībai lauksaimnieki atzina vairāku saimniecisku uzlabojumu nepieciešamību, piemēram, lauksaimniecības tehnikas nomaiņu ar tādu, kam ir mazāki izmeši; nepieciešamību paaugstināt bioloģiskās lauksaimniecības produkcijas pārdošanas cenu; nepieciešamību apdrošināt lauksaimniecības dzīvniekus; spēju pielāgoties produkcijas pieprasījumam; finansiāla atbalsta palielināšanu bioloģiskajiem lauksaimniekiem. Divas intervētās personas norādīja uz nepieciešamību ierobežot industriālo saimniecību darbību un herbicīdu un pesticīdu izmantošanas samazināšanu. Lauksaimnieki arī apgalvo, ka viņi tiks galā ar jebkādam pārmaiņām, taču konkrētas pārmaiņas viņi nenosauc.

Kā papildu problēma bioloģiskajā saimniecībā tika atzīts darbaspēka trūkums, jo darbspējīgie iedzīvotāji no laukiem aizbrauc un gados vecie cilvēki nomirst. Darbaspēka trūkums ir cieši saistīts ar pārmērīgu alkohola lietošanu laukos. Respondenti kā problēmu minēja arī izdegšanu darbā, jo ir jāstrādā bez brīvdienām, un veselības pasliktināšanos smago darba apstākļu dēļ. Šie izaicinājumi ir attiecināmi ne tikai uz bioloģisko saimniecību, bet arī uz visu lauksaimniecības nozari kopumā gan Latvijā, gan citur pasaulē.

Apkopojot datus, var secināt, ka respondenti izaicinājumus savā saimnieciskajā darbībā nākotnē saista pārsvarā ar praktisku un ekonomisku jautājumu risināšanu, vidi saudzējošu lauksaimniecības darbību, mazinot lauksaimniecībā izmantojamo ķīmikāliju lietošanas apjomu, un mazāk apzinās iespējamās izmaiņas saimnieciskajā darbībā klimata pārmaiņu ietekmē.

Pašreizējo un nākotnes risku izvērtējums bioloģiskajā un industriālajā lauksaimniecībā

Respondenti kā galvenās industriālo saimniecību darbības blaknes uzsver pārmērīgu lauku miglošanu, kā dēļ iet bojā bites, citi kukaiņi un saindējas meža zvēri, kā arī tiek atstāts negatīvs iespaids uz tiem laukiem, kuri robežojas ar industriālo

saimniecību zemi un kur netiek lietotas lauksaimniecībā izmantojamās ķīmikālijas. Lai stabilizētu saimniecisko darbību vides krīžu izraisītajos gadījumos, respondenti pārsvarā iesaka darbības, kas saistītas ar saudzējošu zemes apstrādi, izmantojot tikai organisko mēslojumu un nelietojot ķīmikālijas. Kā papildu darbības tiek minētas dažādu nomaļu vietu izpļaušana, lai nepieļautu to aizaugšanu, dabisko pļavu saglabāšana un noganišana, neizmantojot tehniku, lauku apsēšana uz ziemas periodu, lai pavasarī nepieļautu to izskalošanos.

Apkopojot respondentu atbildes, var secināt: lai mazinātu pašreizējos un nākotnes riskus, bioloģiskie lauksaimnieki izmanto bioloģiskajai saimniekošanai raksturīgās zemes apstrādes metodes, kas ir vidi saudzējošas un ilgtspējīgākas, viņi arī apzinās industriālo saimniecību darbību radīto negatīvo ietekmi, izmantojot ķīmikālijas zemes un sējumu apstrādē. Respondenti nedeva skaidras atbildes par pašreizējo un nākotnes risku apzināšanos un iespējamām rīcības modeļiem klimata krīzes dēļ. Tās raksturojamas kā spriedumu un rīcību kopums vidi saudzējošu darbību nodrošināšanai ilgtermiņā.

Valsts atbalsta pasākumu novērtējums klimata radīto seku novēršanā

Aptaujā iegūtie dati liecināja, ka valsts finansiālo atbalstu ir saņēmuši 78% respondentu, bet to nekad nav saņēmuši 22% respondentu. Līdzīga daļa respondentu uzskata, ka saņem pietiekamu vai nepietiekamu atbalstu, tikpat daudziem uz šo jautājumu bija grūti atbildēt. Padziļinātajās intervijās liela daļa lauksaimnieku valsts sniegto atbalstu vērtēja kā savlaicīgu un pietiekamu, līdzīgu tam vai lielāku, kādu saņem industriālie lauksaimnieki. Citi valsts atbalstu raksturoja kā savlaicīgu, bet nepietiekamu sausuma radīto seku mazināšanai, kā arī norādīja, ka *“valsts politika nekompensē zaudējumus par vētrās izpostītu mežu”* un finansiāls atbalsts tiek sniegts lielu projektu realizēšanā, nevis *“vienkāršu lauku sētu uzturēšanā”*. Tikai viens respondents savu viedokli, ka valsts atbalsts ir nepietiekams, paskaidroja plašāk: *“Šobrīd, kopumā skatoties, bioloģiskās lauksaimniecības saņem nedaudz lielāku atbalstu par hektāru nekā konvencionālās, bet pēc būtības šim atbalstam būtu jāsedz starpība starp maksājumiem. Tas nav tikai tā, ka es strādāju bioloģiski. Viņi iegūst astoņas tonnas no hektāra, mēs – trīs. Tas ir maksimums. Valsts atbalsts to starpību nesedz.”*

Tātad, apkopojot atbildes par valsts atbalsta pasākumiem, vērtējums ir pretrunīgs un ļoti subjektīvs, balstoties tikai pašu respondentu pieredzē, nevis zināšanās par valsts atbalsta mehānismu veidošanos un pieejamību.

Bioloģiskās daudzveidības mazināšanās/izmiršanas pazīmes

Uz šo jautājumu sniegtās atbildes tika analizētas un apkopotas nodaļā par pašreizējo un nākotnes risku un noturības izvērtējumu bioloģiskajā lauksaimniecībā.

Lai stabilizētu saimniecisko darbību vides krīžu izraisītajos gadījumos, respondenti pārsvarā iesaka izmantot saudzējošas zemes apstrādes metodes, nelietojot ķīmikālijas. Kā vides problēmu, kas skar tieši respondentus, 46% atzina atkritumu pieaugumu, 39% – lauksaimniecisko piesārņojumu pesticīdu lietošanas ietekmē, 35% – bioloģiskās daudzveidības mazināšanos, 23% – zemes noplicināšanu.

Datu analizē izkristalizējas divi viedokļi. Pirmais – bioloģiskie lauksaimnieki savās un/vai blakus esošajās apsaimniekojamās teritorijās nav ievērojuši vai konstatējuši bioloģiskās daudzveidības mazināšanās vai izmiršanas problēmu. Otrs – bioloģiskajiem lauksaimniekiem ir informācija par bioloģiskās daudzveidības mazināšanos vai maiņu citās ar savu saimniecību nesaistītās teritorijās, kas izpaužas kā baltās sūnas un ķērpju izzušana mežsaimniecībās, zemes noplicināšanās un zālāju vienveidības rašanās laukos, kur agrāk tika sēta labība, kukaiņu sugu sastāva maiņa, kaitēkļu savairošanās un varžu skaita samazināšanās. No intervijām iespējams izvirzīt pieņēmumu, ka bioloģiskajiem lauksaimniekiem bieži pietrūkst specifisku zināšanu, lai novērtētu bioloģiskās daudzveidības mazināšanās/izmiršanas pazīmes savās apsaimniekojamās teritorijās.

Secinājumi

Šajā darbā pētījām, kā Latvijas bioloģisko lauksaimnieku darbību ietekmē klimata krīzes radītas sekas, analizējot dažādus bioloģisko lauksaimnieku viedokļus par izaicinājumu apzināšanos un pielāgošanās prakses, kas izpaužas mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem un organizācijām, klimatu un dabu. Šā pētījuma veikšanā noderīga ir aģentu tīklu teorija, jo tā sniedz priekšrakstus, kā pētīt tieši šāda veida mijiedarbes, kas notiek starp dažādiem cilvēkiem un objektiem, arī tehnoloģijām. Aģentu tīkla teorijā aģents ir jebkura vienība, kas rīkojas jeb veic kādas izmaiņas. Tas ir kāds elements, kas izmanto savu rīcībspēju, veicot izmaiņas cita elementa stāvoklī. Aģents var rīcību veicināt, ierobežot, apturēt vai liegt (Latour, 2005, pp. 71–72; 194–195).

Aģentu tīkla teorija sniedz iespēju izsekot tīklus, ko veido dažādās mijiedarbības, proti, kādi sociālie tīkli tiek veidoti, sociāliem un ne-sociāliem aģentiem mijiedarbojoties. Ar tīklu ir jāsaprot darbību saistība, kur katrs iesaistītais aģents rada izmaiņas citā aģentā. Mijiedarbību tīkls neapzīmē kādu taustāmu vai redzamu saišu kopumu starp aģentiem. Tīkla apzīmējums drīzāk ļauj pētniekam sekot mijiedarbību virzībai, norādīt uz tiem elementiem, kas ir ietekmējuši citus, un fiksēt, ka ir notikušas pārmaiņas (Latour, 2005, pp. 128–129; 131–132).

Bioloģiskajā saimniekošanā ir iesaistījušies daudz aģentu – cilvēki, valsts pārvalde, privātie uzņēmumi, daba, klimats, lauksaimniecības dzīvnieki, lauksaimniecības tehnika u. c. Visi aģenti savā starpā mijiedarbojas tīklos, veidojot un pārveidojot zināšanas par bioloģiskās saimniekošanas praksi. Tīklu veidošanās

sniedz priekšnosacījumus aģentu funkcionēšanai – piemēram, lai saglabātos bioloģiskā daudzveidība, nepieciešami likumi, kas aizsargā lauksaimniecībā izmantojamās zemes vai mežus. Tāpat dažādiem pārstrādes uzņēmumiem ir nepieciešama lauksaimnieku ražotā produkcija, lai spētu pastāvēt, gūtu peļņu un attīstītu Latvijas ekonomiku. Bioloģiskā lauksaimniecība un tās radītie produkti būtiski ietekmē iedzīvotāju dzīves kvalitāti, īpaši veselību.

Zināšanas par bioloģisko saimniekošanu ir dažādu aģentu ietekmē veidotas, un konkrētu aģentu pārākums spēj noteikt, kuras zināšanas tiks uztvertas kā patiesība. Saskaņā ar aģentu tīkla teoriju šīs patiesības nav fiksētas un galīgas, tās ir pastāvīgi mainīgas, kā arī nevienlīdzīgas, jo spēj radīt sabiedriskajā telpā jaunus un citādus priekšstatus par realitāti. Šis atziņas par aģentu tīkla teoriju sniedz atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, kā dažādi iesaistītie aģenti interpretē klimata krīzes radītās sekas un izmaiņas saimniekošanas praksē bioloģiskajā saimniekošanā, kā notiek mijiedarbība starp aģentiem klimata krīzes radīto seku mazināšanā.

Pētījuma dalībnieku atbildes ļauj secināt, ka visi bioloģiskie lauksaimnieki savā saimnieciskajā darbībā atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā ar klimatiskajām svārstībām un dabas procesiem. Nespējot ietekmēt laikapstākļu stabilitāti, viņi ir spiesti praktiski pielāgot savu rīcību tiem apstākļiem, kuros nonāk. Tā ir gan pieredzes apmaiņa ar citiem lauksaimniekiem, gan palīdzības vai atbalsta lūgšana valsts iestādēm seku mazināšanai, gan lauksaimniecības dzīvnieku un sēklu šķirņu pielāgošana, tādā veidā nosakot tos darbības virzienus, kuros ir spējīgi veikt savu saimniecisko darbību.

Daļa pētījuma dalībnieku apzinās, ka saimniekošanas prakse tiek mainīta un pielāgota tieši klimata pārmaiņu iespaidā. Savukārt citi norobežojas no iespējamiem nākotnes izaicinājumiem un klimata pārmaiņu procesiem, dodot priekšroku vienkāršai ikdienas darbu plānošanai un realizācijai.

Veicot gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo datu analīzi, bija iespējams noskaidrot, kādas ir klimata krīzes radītās sekas un pielāgošanās prakses bioloģiskās lauksaimniecības sektorā. No iegūtajiem datiem izrietēja konkrēti secinājumi un padziļinātāka izpratne, kas būtu jāpēta vēl saistībā ar klimata krīzes radītajām sekām un bioloģisko lauksaimnieku pielāgošanās praksēm.

Analizējot informētību par klimata pārmaiņām Latvijā, intervijās lauksaimnieki sniedza divējādas atbildes. Liela daļa nav ievērojuši klimata pārmaiņu Latvijā ietekmi uz saimniecisko darbību, bet tāpat daudzi apgalvo, ka klimata pārmaiņu rezultāts Latvijā ir temperatūras svārstības, gadalaiku sajaukums. Var secināt, ka bioloģiskie lauksaimnieki Latvijā savā saimnieciskajā darbībā sistemātiski izjūt klimata krīzes radītās sekas – karstumu, sausumu, mitrumu, bet salīdzinoši maz izprot, ka viņu vai citu lauksaimnieku darbība ir daļa no globālajām klimata krīzes izraisītajām sekām.

Lauksaimnieki savos nākotnes plānos uzsver pārsvarā praktisku un ekonomisku jautājumu risināšanu. Respondenti arī uzsver, ka lauksaimniecības nākotni saistīs ar vidi saudzējošu lauksaimniecības darbību, mazinot lauksaimniecībā izmantojamo ķīmikāliju lietošanas apjomu, un mazāk apzinās iespējamās izmaiņas saimnieciskajā darbībā klimata pārmaiņu ietekmē. No aptaujā iegūtajiem datiem saprotams, ka lielākā daļa lauksaimnieku piekrīt, ka klimata pārmaiņas ietekmē viņu plānus attīstīt saimniecisko darbību. Arī intervijās lauksaimnieki atbildēja, ka ir grūti plānot uz priekšu, kad ir neprognozējamas gadalaiku sezonas, ka arī riskanti ir veikt ieguldījumus.

Analizējot riskus un noturību bioloģiskajā lauksaimniecībā salīdzinājumā ar industriālo lauksaimniecību, var secināt, ka pašreizējo un nākotnes risku mazināšanai bioloģiskie lauksaimnieki izmanto bioloģiskajai saimniekošanai raksturīgās zemes apstrādes metodes, kas ir vidi saudzējošas un ilgtspējīgākas. Tāpat viņi apzinās industriālo saimniecību radīto negatīvo ietekmi, un var apgalvot, ka bioloģiskie lauksaimnieki izmanto konkrētus paņēmienus, lai uzturētu bioloģisko daudzveidību. Diemžēl no respondentiem intervijās nebija iespējams iegūt skaidras atbildes par pašreizējo un nākotnes risku apzināšanos un iespējamiem rīcības modeļiem klimata pārmaiņu dēļ.

Saistībā ar valsts atbalstu lauksaimnieki vērtējumu sniedza, pamatā balstoties uz pašu pieredzi, un tāpēc tas bija pretrunīgs. Informācija par valsts atbalsta mehānisma veidošanos un pieejamību lauksaimniekiem nereti bija neskaidra. Pēc kvantitatīvo datu analīzes varēja arī secināt: kaut arī 78% ir saņēmuši valsts atbalstu lauksaimniekiem, lielākā daļa respondentu nav vērsušies pēc valsts finansiāla atbalsta gadījumos, kad ir cietuši dabas katastrofu izraisītus zaudējumus.

Pētījumā bija svarīgi noskaidrot, kādas prakses izmanto bioloģiskie lauksaimnieki, lai saglabātu bioloģisko daudzveidību, kas ir svarīga visai ekosistēmai. No iegūtās informācijas secināms, ka gandrīz visi intervētie lauksaimnieki izmanto zemes kopšanas pieeju, kas uztur bioloģisko daudzveidību, un nelieto ķīmikālijas. No intervijām bija iespēja arī iegūt plašāku informāciju par pazīmēm, ko lauksaimnieki ir ievērojoši saistībā ar bioloģiskās daudzveidības samazināšanos. Redzams, ka bioloģiskajiem lauksaimniekiem nereti pietrūkst specifisku zināšanu, lai novērtētu bioloģiskās daudzveidības mazināšanās/izmiršanas faktus savās apsaimniekojamās teritorijās. Klimata krīze pēdējās desmitgades laikā tiek izjusta arvien vairāk, un izstrādātie paņēmieni katram lauksaimniekam ir atšķirīgi, jo tas ir saistīts arī ar saimniecības atrašanās vietu un tās izvietojumu.

Līdz šim nav izstrādāti materiāli vai kāda rokasgrāmata lauksaimniekiem, kā pielāgoties klimata krīzes dēļ izraisītām dabas katastrofām. Šāda rokasgrāmata būtu ļoti noderīga topošajiem bioloģiskajiem lauksaimniekiem, kuriem iepriekš nav bijusi pieredze ar dabas katastrofu seku novēršanu. Jau šā pētījuma gaitā bija

saprotams, ka paņēmieni ir dažādi, tāpēc, ja pētījums tiks turpināts un paplašināts, vērtīgi būtu iegūt padziļinātāku informāciju par citiem paņēmieniem, kas vēl netika apzināti.

Lai palīdzētu topošajiem un jau esošajiem bioloģiskajiem lauksaimniekiem kontrolēt klimata krīzes radītās vides un sociālās sekas, būtu vērtīgi iekļaut šādus jautājumus Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas kongresos, konferencēs un pasākumos. Šis būtu veids, kā apspriest viedokļus un pieredzi, tā būtu iespēja diskutēt arī par citu lauksaimnieku pieredzi ārvalstīs. 2022. gada pavasarī Ungārijā norisinājās 5. Eiropas bioloģiskās lauksaimniecības kongress, kurā tika apspriesta ilgtspējīga lauksaimniecības politika un droša pārtikas ražošana. Šajā kongresā “Nākotnes kopējā lauksaimniecības politika – bioloģiskā lauksaimniecība kā kvalitātes un ilgtspējas instruments” tika pausts skaidrs redzējums, ka kopējai lauksaimniecības politikai jābūt orientētai uz lauksaimniecības ilgtspēju. Tika secināts, ka jābūt augstākām atbalsta likmēm pasākumiem, kas vērsti uz vides saglabāšanu, kas sniedz sabiedrisko labumu. Tas saskan ar kopējo ES lauksaimniecības politiku, kas, balstoties zinātnē, norāda uz nepieciešamību transformēt industriālās lauksaimniecības pieejas.

Latvijā, neraugoties uz plašu sabiedrības vēlmi pēc bioloģiskās lauksaimniecības pārmaiņām un tādas produkcijas, diemžēl vērojams politiskās gribas trūkums un industriālo lauksaimnieku lobījs, lai pārmaiņas lauksaimniecībā bremzētu, pat tādas pārmaiņas, kuras tiek virzītas ES līmenī. 2022. gadā klimata krīzes izaicinājumiem papildus klāt nāk pārtikas apgādes riski Ukrainas kara dēļ, lauksaimniecības minerālmēslu cenu pieaugums, fosilo resursu izmaksu pieaugums, ekonomiskās recesijas draudi un citi stagflācijas riski. Tas viss norāda uz nepieciešamību veidot noturīgāku, pašpietiekamāku lauksaimniecisko darbību ar daudz mazāku atkarību no fosilajiem resursiem. Daļa no atbildes uz šiem izaicinājumiem ir bioloģiskās lauksaimniecības un citas agroekoloģiskās prakses, kam ir iespēja padarīt lauksaimniecību noturīgāku pret daudzveidīgajām krīzēm, ar ko nākas saskarties nestabilā pasaulē.

3.5. Sieviešu perspektīva un sociālo resursu izmantošana resiliences veidošanā

Pētnieciskais projekts “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” sniedza iespēju pirmo reizi pētīt tēmu par Latvijas sieviešu neaizsargātību klimata krīzes laikā. Šo tēmu ārvalstīs plaši pētījuši ANO pētnieki, citās attīstības organizācijās, Eiropas Parlamentā (2017), tai pievērsušās ekofeminisma pētnieces Grēta Gārda (*Greta Gaard*), Maria Mīsa (*Maria Mies*), Ariela Salleha (*Ariel Salleh*) un Silvija Federici (*Silvia Federici*), daudzi pētījumi īpaši attiecas uz

situāciju tā sauktajās Globālo Dienvidu valstīs (Di Chiro, 2017; Isla, 2017; Jerneck, 2018; Dengler & Seebacher, 2019).

Latvijā šī tēma vēl nav skatīta ne akadēmiskajos, ne nevalstiskā sektora pētījumos. Lai gan ir izstrādāta politika pielāgošanos klimata pārmaiņām (Latvijas Vēstnesis, 2019; Ministru kabinets, 2019), pat Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija savos pētījumos tieši nerunā par sievietēm, izņemot to, ka sievietes pensionāres definē kā riska grupu starp daudzām citām, piemēram, nedzimušiem bērniem vai invalīdiem (VARAM, 2021b). Tādējādi šī inovatīvā analīze norāda uz ekofeministisko pētījumu (Mies & Shiva, 2014; Salleh, 2017) un feministiskās perspektīvas aktualitāti kopīgo resursu apsaimniekošanā (Federici, 2004; 2011; 2019), kas būtu jāpiemēro resilience pret klimata krīzes izpausmēm izpētē.

Sieviešu perspektīvas izpētes aktualitāte saistībā ar šiem izaicinājumiem izriet no ekofeministiskās tēzes, ka:

“Tas, kā sievietes iztikas nodrošināšanas darbs un kopīgo resursu nozīme vietējo iedzīvotāju izdzīvošanā tiek padarīti neredzami, tos idealizējot, ir ne tikai līdzīgi, bet tiem ir arī kopīgas saknes... Savā ziņā sievietes tiek uzskatītas par kopīgiem resursiem, un kopīgie resursi tiek uzskatīti par sievietēm.”

(Mies & Bennholdt-Thomsen, 1999: 157)

Ir svarīgi saprast, ka kopīgo resursu apsaimniekošanu var definēt arī kā kopības radīšanas un pārveidošanas procesu, un feministiskā perspektīva pievērš īpašu uzmanību ikdienas praksei, sociālajām attiecībām un radošuma un sociālās reprodukcijas telpai, kur cilvēki nāk, dalās un rīkojas kopā (pēc Federici 2011, 2019 in Clement et al., 2019).

Silvija Federici savā vēsturiskajā darbā “Kalibans un ragana” (*Caliban and the Witch*, 2004) ieskicē, ka sievietes pagātnē tika uzskatītas par vīriešu precī un kopīgiem resursiem, un uzsver, ka visos kopīgo resursu pārvaldības procesos ir jāanalizē vara (Łapniewska, 2016).

Tomēr tagad, kapitālisma sistēmas pārmaiņu laikmetā, kas ir tik postošs dabai, visintensīvākais reprodūktīvais darbs – dzemdēšana un bērnu audzināšana – joprojām ir jāapvieno atbalstošās kopienās, lai pārtrauktu produktīvā un reprodūktīvā darba nošķiršanas un privatizācijas tendences (Podlashuc, 2009).

Pētījuma pamatā ir septiņas diskusijas ar Latvijas sievietēm no dažādiem reģioniem un ar dažādām dzīves situācijām. Kopumā šajā pētījumā piedalījās vairāk nekā 50 sievietes. Fokusa grupu diskusiju galvenais mērķis bija izziņāt sievietes neaizsargātību saistībā ar sociālajiem resursiem, kas tieši saistās ar gatavību klimata krīzes sekām – vai sievietēm ir laiks un resursi sagatavoties klimata krīzei, un kā viņas to dara. Šajās diskusijās klimata krīze bija pamats un sociālie resursi – fokuss.

Tika izmantotas dažādas pieejas, lai veidotu savstarpējo uzticību dalīties par jūtīgām tēmām, lai vieglāk varētu izpaust savas emocijas, impulsus un bailes.

3.5.1. Sievietes kā riska grupa

Galvenās klimata katastrofas Latvijā ir jūras līmeņa paaugstināšanās, stipri vēji, neprognozējamas laikapstākļu izmaiņas, kuras gan ietekmē dārzu ražu, gan izraisa ekstremālas dabas parādības, piemēram, plūdus (no sniega un ledus kušanas). Šīs klimata izmaiņas vai katastrofas var pārveidot vairākas cilvēku dzīves sfēras: uzturu, mājsaimniecību un lopkopību (Kļaviņš & Zaļoksnis, 2016). Klimata pārmaiņas globālā mērogā maina visas ar sabiedrību saistītās sfēras, tostarp labklājību, **taču dažas iedzīvotāju grupas ir vairāk pakļautas ietekmes riskiem**, un, kā jau teikts iepriekš, sievietes šajā situācijā ir īpaši neaizsargātas. Lai gan, protams, ir svarīgi ņemt vērā savstarpējās mijiedarbības jautājumus (Latvijas situācija, ekonomiskais stāvoklis, izglītības līmenis, sociālais statuss u. c.), šis inovatīvais pētījums koncentrējas uz sievietēm iespējami plašā kontekstā un ir labs pamats turpmākām diskusijām, kas balstītas uz primārajiem secinājumiem.

Tāpēc ekofeminisma pētnieces pievērš uzmanību dzimuma nozīmei trīs plašās jomās: 1) klimata krīzes veidošanās, 2) klimata krīzes pieredze ikdienas dzīvē, 3) institucionāla un individuāla reakcija uz klimata krīzi.

Pētnieciskie jautājumi:

1. Vai sievietes novēro un/vai pamana klimata krīzi ikdienā?

Pirmā jautājums mērķis – izzināt sieviešu pieredzi saistībā ar klimata krīzi. Tā kā klimata krīze ir aktuāla problēma pasaulē, tika nolemts izpētīt, kā to pārdzīvo sievietes, kādas pārmaiņas viņas novēro ikdienā un vai klimata krīzes izpausmes ir kļuvušas pamanāmākas, biežākas, un kā tās ietekmē viņu dzīvi.

2. Kādi ir galvenie sieviešu sociālā kapitāla resursi, un kā viņas tos lieto ikdienā, lai pielāgotos klimata krīzes sekām?

Otrā jautājuma mērķis – noskaidrot, kādi ir sociālā kapitāla resursi. Atbilstoši teorijas ietvaram tas ir sociālais resurss, kuru var izmantot ikdienas problēmu risināšanā, piemēram, risināt problēmas, kas ir saistītas ar klimata krīzes izpausmēm un sekām.

3. Kādus naratīvus veido sievietes, kad stāsta par savu pieredzi saistībā ar klimata krīzi?

Trešā jautājuma mērķis – noskaidrot naratīvus saistībā ar klimata krīzi un pielāgošanos tai. Klimata krīze pakļauj sievietes nedrošai videi, kurai viņām jāpielāgojas, un, lai to izdarītu, sievietes izmanto savu sociālo kapitālu.

3.5.2. Sagaidāmās klimata pārmaiņas Latvijā

Gaisa temperatūra (gan vidējā, gan minimālās un maksimālās temperatūras) būtiski paaugstināsies. Ievērojami palielināsies vasaras dienu skaits, kā arī gaidāms izteikts tropisko nakšu palielinājums. Sala dienu skaits un dienas bez atkušņiem samazināsies, samazināsies arī sniega apjoms un ledus veidošanās un noturība. Būtiski palielināsies kopējais nokrišņu daudzums, dienu skaits ar stipriem un ļoti stipriem nokrišņiem. Nedaudz samazināsies vidējais vēja ātrums un palielināsies bezvēja dienu skaits, tomēr nozīmīgas vētrainso dienu skaita izmaiņas netiek prognozētas, taču tiek prognozētas atšķirības starp reģioniem Latvijas iekšienē. Palielināsies karstuma un sausuma periodi un to biežums, kuru laikā var pazemināties virszemes un pazemes ūdeņu līmenis (Latvijas Vēstnesis, 2019).

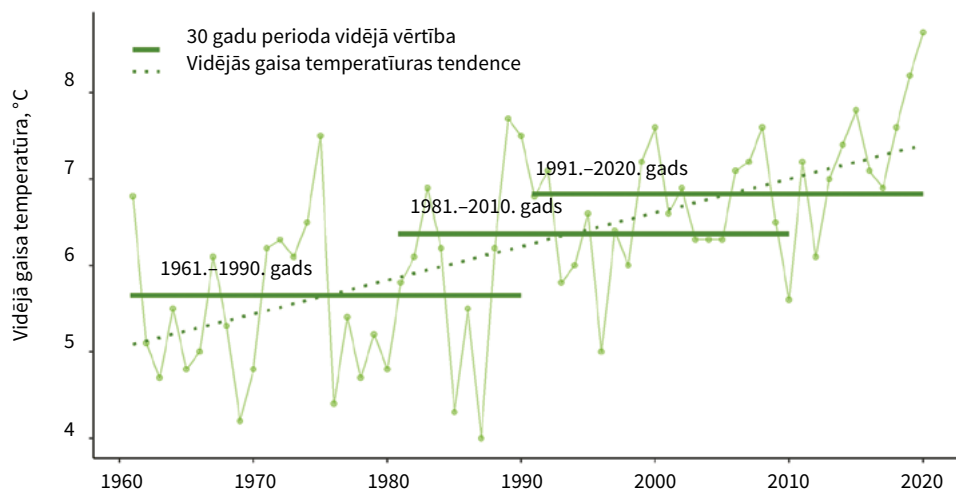
Krasta posmu kopējais garums, kur mūsdienās krasta līnija atkāpjas par 0,1–0,5 metriem gadā, veido apmēram 120 kilometrus; kur krasta līnija atkāpjas par 0,6–1,5 metriem – 50 kilometrus; kur krasta līnija atkāpjas par 1,6–3,0 metriem – 10 kilometrus. Pēdējo 20 gadu laikā ir novērojama krasta erozijas procesa ātruma palielināšanās un erozijai pakļautās teritorijas palielināšanās. Paralēli erozijas radītajām problēmām zemajās teritorijās ap piejūras ezeriem un upju grīvām pastāv applūšanas risks. Klimata krīze ir viens no svarīgākajiem šā procesa iemesliem (Lapinskis, 2016).

Viena no klimata krīzes izpausmēm ir vidējā jūras līmeņa paaugstināšanās, ar ko ir saistītas arī plūdu risku paaugstināšanās iespējas. Otra klimata krīzes izpausme ir biežākas un stiprākas vētras ar augstāku vēja ātrumu, kas palielina jūras uzplūdu un krasta erozijas risku (Lapinskis, 2016).

Cilvēki katru dienu patērē ļoti daudz dabas resursu, un mūsu darbības pakāpeniski, bet strauji ietekmē planētas klimatu. Kopā ar patēriņu cilvēks rada oglekļa dioksīdu (CO₂), kas cilvēku dēļ ir visbiežāk izdalītā siltumnīcefekta gāze. Gāzes pastiprina “siltumnīcas efektu” uz mūsu planētas, izraisot ārkārtīgi strauju temperatūras kāpumu un būtiskas klimata pārmaiņas (ES, b.g.). Novērojumu dati liecina, ka klimata pārmaiņas notiek arī Latvijā. Kā norādīts Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra vietnē (b.g.), “no 1961. gada līdz 2020. gadam ir novērojama vienmērīga gaisa temperatūras paaugstināšanās, kas ir izteikta gan vidējās gaisa temperatūras vērtībās, gan minimālās un maksimālās gaisa temperatūras vērtībās”.

Līdzšinējā klimata krīze Latvijā iezīmējusi ievērojamas izmaiņas gaisa temperatūras vērtībās un līdzīgi daudzviet pasaulē novērotajām tendencēm apstiprina izteiktu un stabilu pasiltināšanās tendenci. Latvijā gada vidējā gaisa temperatūra turpina paaugstināties un laika periodā no 2011. līdz 2040. gadam būs par 1,5–2,5 °C augstāka nekā no 1971. līdz 2000. gadam (Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs, 2017).

3.5.1. attēls. Gada vidējā gaisa temperatūra Latvijā laika periodā no 1961. līdz 2020. gadam

Avots: Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs (Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs, b.g.)

Galvenās klimata katastrofas Latvijā ir jūras līmeņa paaugstināšanās, plūdi, stipri vēji un neprognozējamas laikapstākļu izmaiņas. Latvijā daļa sieviešu ir ļoti atkarīgas no vietējiem dabas resursiem (kuri ir primāri atkarīgi no klimata pārmaiņām), jo sievietēm ir jāuzņemas galvenā atbildība par mājāsaimniecību, ēdiena gatavošanu un apkuri, kā arī par pārtikas nodrošināšanu (Osman-Elasha, 2012).

Sievietes novēro un pamana klimata krīzi ikdienas dzīvē. Pirmām kārtām tas ir sajūtams ar temperatūras paaugstināšanos gada laikā: vasarā ir karstāk, nekā bija 10 gadus iepriekš, tas mazina darbības, izraisa dažādas sirds un asinsvadu slimības. Temperatūras paaugstināšanos apstiprina apkopotie dati par vidējo gaisa temperatūru. Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs fiksējis, ka “klimatiskā standarta norma no 1981. līdz 2010. gadam ir par 1,1 °C augstāka nekā no 1961. līdz 1990. gadam. Ir skaidrs, ka šīs temperatūras izmaiņas progresē, šobrīd ir novērojamas vēl lielākas izmaiņas vidējā gaisa temperatūras tendencē” (Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs, b. g.).

Tā kā vidējā gaisa temperatūra paaugstinās, biežāk parādās sausums, kas rada ūdens trūkumu dažādos reģionos un mājāsaimniecībām. Sausums ietekmē arī dārza ražu un būtiski samazina darba spējas lauksaimniecībā strādājošajiem. Lai gan Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs apstiprina, ka pēdējos gados nokrišņu daudzums ir palielinājies, sausuma un karstuma periodi turpmāk

būs novērojami daudz regulārāk. Nokrišņu daudzums straujāk pieaugs ziemā, bet vasarā tas var pat samazināties. Prognozes liecina, ka biežāk būs gaidāms stiprs lietus, kas var izraisīt plūdus (LETA, 2019).

Draudi, ar kuriem saskaras sievietes, ir riski saistībā ar veselību, piemēram, vīrusi, lauksaimniecības draudi, kā augu slimības vai kaitēkļi, dzīvnieki, kuri izposta dārzus. 2022. gada pavasarī klimata apstākļu dēļ Latvijā savairojās dažādi kaitēkļi un slimības, piemēram, kartupeļu sausplankumainības izplatība palielinājusies līdz 24%, vēso nakšu un lielās rasas dēļ novērota arī lapu puve. Pupas piemeklē pupu rūsa ar 54% izplatību.

Vētras kopumā izraisa sliktas sajūtas un nedrošību. Latvijas novērojumu dati neuzrāda viennozīmīgu vēja ātruma palielināšanās tendenci, taču kopš 19. gadsimta Latvijas teritoriju ir skārušas vairākas spēcīgas vētras, kuras nodarījušas lielus postījumus mežsaimniecībai, elektrolīnijām, lauksaimniecībai un citiem objektiem. Rīgas līcī un Baltijas jūras piekrastes teritorijās vētru biežuma palielināšanās tiek prognozēta arī nākotnē. (Valsts augu aizsardzības dienests, b. g.)

3.5.3. Sociālā kapitāla nozīme sieviešu dzīvē

Sociālais kapitāls ir kā attiecību konstrukcija, kura sastāv no resursiem (darbs, transports, laiks, saites, spēks utt.). Resursiem var piekļūt tad, ja indivīdi izveidojuši saites ar citiem, starp kuriem valda uzticēšanās un kopīgas vērtības (Families & Social Capital ESRC Research Group, 2005). Sociālais kapitāls piemīt visai sabiedrībai. Galvenie sociālā kapitāla elementi ir sociālie tīkli, kopējās normas un vērtības un pārliecība par uzticēšanos. Šie elementi kļūst par sociālu kapitālu tikai tad, kad tos mērķtiecīgi izmanto (Igaune, 2010). "Sociālais kapitāls ir kā cilvēku izdevīga sadarbība, attiecību tīkls, kas atvieglo kolektīvās rīcības problēmu risināšanu." (Brehm & Rahn, 1997, 999. lpp.)

Šajā pētījumā sociālais kapitāls ir īpaši svarīgs kā sieviešu atbalsta loks vai citas sievietes, kas palīdz ikdienā vai kritiskā situācijā, dalās ar informāciju un palīdz viena otrai savās kopienās. Pamata līmenī sociālā kapitāla attīstībai ir nepieciešami laika un telpas resursi, drošība, sociālie un fiziskie līdzekļi, atkārtota un atvērta komunikācija. (Franklin et al, 2005) Kā to raksturoja diskusijas dalībniece no mazpilsētas Kurzemē:

"Ja tu esi viena, tu vienkārši organizē savu dzīvi ar visiem tiem resursiem, kas tev ir, ko tu vari, ko tu proti. Vari pajautāt vienam, otram. Mēs arī savstarpēji dalāmies un palīdzam viens otram. Arī tas, ka nav jau variantu. Tu vienkārši organizē. Meklē, kurš tev nocirtīs, kurš tev palīdzēs. Meklē variantus. Visu laiku problēmu risināšana."

(Sieviete mazpilsētā, Kurzeme)

Sociālais kapitāls ir svarīgs resurss sievietēm cīņā ar klimata krīzes izpausmēm. Sievietes bieži nevar krīžu sekām sagatavoties dažādu iemeslu, piemēram, laika un naudas trūkuma, dēļ. Lai atvieglotu sev dzīvi, sievietes ir ļoti atsaucīgas viena pret otru un piedalās dažādās kopienās un biedrībās, kurās ir cilvēki ar līdzīgiem dzīves pārdzīvojumiem. Sievietes izmanto sociālo kapitālu kā vienu no palīdzības instrumentiem, kad ir nepieciešamība. Krīzes situācijās palīdz izdzīvot arī reliģiskās kopienas un draudzes. Sievietes uzsver, ka īpaši svarīga ir komunikācija, ka sievietes prot paprasīt palīdzību un ka arī saņem to (saites ar cilvēkiem – sociālais kapitāls).

“Tā, kā jūs teicāt, – kamēr ir veselība –, tikmēr sievietes iztiks, jo ir pieticīgākas un neprasīs, bet izdzīvos. Bet ir arī tādi gadījumi, kad pietrūkst veselības un – neko darīt – jāprasa.”

(Pensionāre laukos, Kurzeme)

Sievietes stāsta par grūtībām, tomēr vienlaikus atzīmē, ka ir pieradušas dzīvot pašas, bez institūciju palīdzības, arī bez palīdzības no ģimenes un valsts. Sievietes saka: “prasīt palīdzību” un “lūgt palīdzību”, tas viņām liekas nepierasti, un kopumā pret šo iespēju viņas izturas kritiski. Attiecībā uz palīdzību no valsts tiek minēts, ka “nav saprotams, kam ticēt”, ir jūtama neuzticība, bailes prasīt palīdzību. OECD 2010.–2018. gada dati parāda, ka tikai 30,7% Latvijas iedzīvotāju uzticas valdībai. (OECD, 2022)

“Vecākam cilvēkam ir grūtāk dzīvot pašam par sevi. Viņi strādās līdz pēdējam, kamēr viņiem spēks. Pašvaldībai principā tādu instrumentu nav, vai pat iespēju. Vismaz tik, cik mēs te esam, mēs neesam neko prasījuši. Tik, cik varam, to darām, un tas ir viss.”

(Pensionāre laukos, Kurzeme)

Sievietēm ir grūtāk pielāgoties, preventīva seku mazināšana ir gandrīz neiespējama

Galvenie komentāri par ieradumiem bija tieši saistīti ar pielāgošanos klimata krīzes radītām dabas katastrofām. Dažas sievietes atzīmēja, ka nav iespējams tām sagatavoties iepriekš, jo laikapstākļu izmaiņas nav prognozējamas. Kopumā sievietes nozīmīgi nemaina savus ieradumus klimata krīzes dēļ, jo uzskata, ka tas notiks pats par sevi un “soli pa solim”. Kāda pensionāre no Kurzemes teica:

“Ir pārmaiņas, kas notiek lēnām un pakāpeniski, mēs tām pamazām pielāgojamies. Vienkārši ejam pamazām līdz.”

Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc sievietes nevar pievērst vairāk uzmanības klimata pārmaiņām, bija lielā slodze. Kāda vides aktiviste no Zengales 2022. gada aprīlī atzīst:

“Mēs nonākam pie tā paša, ka sieviete ir tā, kurai būs par visu jāparūpējas, ja būs kāda krīzes situācija. Viņa būs tā, kas paliks ar bērniem un meklēs to partīku. Tāpēc priekš sievietēm un bērniem mums ir jāuztur zeme un daba tādā līmenī, lai tā daba varētu parūpēties par sievietēm un bērniem, ja vīriešiem būs jāiet karā.”

Sievietes ir pieradušas pirmās reaģēt uz tuvākajām, smagākajām krīzēm, uz tuvāko cilvēku ikdienas vajadzībām.

“Tās klimata pārmaiņas ir piramīdā kaut kur augšā, tikai tad, kad tev ir laiks par to domāt. Tajā brīdī, kad pandēmija iesita, tās vairāk tādas personīgas lietas. Tad sanāk, ka tas klimats kaut kur aizbīdās, jo īstenībā, Latvijā dzīvojot, viņš ir tāds patāls.”

(Mamma ar diviem bērniem, vidējā pilsētā, Vidzeme)

Dalībniecēm tika arī demonstrēta karikatūra, kas tapa pandēmijas sākumā un kurai divu globālās veselības krīzes gadu laikā pēc sabiedrības lūguma tika pievienoti vēl citi viļņi, līdz pat kara vilnim pēc iebrukuma Ukrainā.

3.5.2. attēls. Karikatūra, kas ilustrē globālo krīžu riska prioritātes

Autors: Graeme MacKay. Karikatūra tapa no 2020. gada marta līdz 2022. gada martam vairākos atkārtojumos ar oriģinālo tekstu burbulī: “Noteikti nomazgājiet rokas, un viss būs labi.”

“Man ļoti patīk tā karikatūra, kur cilvēkiem nāk viļņi virsū – finanšu krīze, pandēmija un milzīgais vilnis par klimata krīzi. Mēs neredzam tos tālākos, jo, ja man tūlīt kaut kas gāzīsies virsū, man nav ne spēka, ne laika, ne resursu domāt par to, kas būs pēc tam. Man ir jāizdzīvo šis vilnis. Jāatrod veids, kā es varu gaisu ievilkt.”

(Vides aktīviste, Zemgale)

Neveicot padziļinātu analīzi, vai pašlaik šāda viļņu secība ir pareiza, dalībnieces ļoti bieži norādīja, ka viņu dzīvē lielajām, savstarpēji saistītajām globālajām krīzēm ir daudz tiešākas sekas. Piemēram, sagatavošanās klimata krīzei ir saistīta ar ekonomisko realitāti viņu dzīvē dažādu iemeslu dēļ: cenu paaugstināšanās, rūpes par bērniem, kredītu apmaksāšana un īpašuma neaizsargātība. Sievietes atzīst, ka ir ekonomiski neaizsargātas. Tāpēc šādam grafiskam attēlam vispirms būtu jāilustrē tiešākā slodze, piemēram, a) sociālā slodze – aprūpes darbs (tostarp atbalsts bērnu izglītošanā, veselības aprūpe vecāka gadagājuma cilvēkiem ģimenē) un atbalsts draugiem; b) ekonomiskā slodze, kas nopietnu finansiālu grūtību dēļ var novest pat pie dramatiskiem lēmumiem; c) dažādu veidu vardarbība, ļaunprātīga izmantošana, slihta izturēšanās un ekspluatācijas riski.

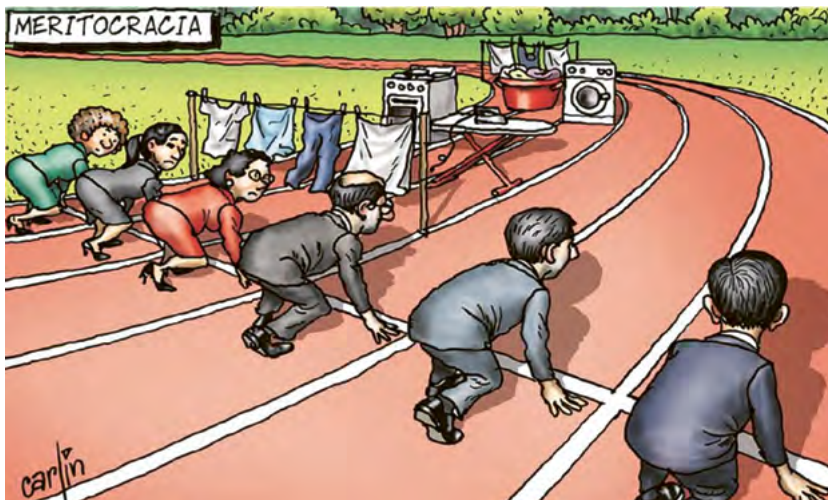
Tā kā šis attēls bija ļoti pamanāms internetā, uz to atsaucās vides aktīviste no Zemgales, apstiprinot šo spiedienu nozīmīgumu un pat attīstot šo domu tālāk:

“Man atnāca tāda doma, ka tur ir klimata pārmaiņas, pandēmija, ekonomiskā krīze, bet sievietēm parādās arī mazi vilniši – kā bērni, slēgtas skolas, uztraukums par saviem vecākiem. Parasti meitas to uzņemas vairāk nekā dēli. Rūpes par vecvecākiem. “Caregivers” [aprūpētāju] vilnis uzreiz vairāk parādās. Ir cits grafiks, ka skrējējiem vīriešiem nav nekā priekšā, bet sievietēm ir daudz – trauku mazgāšana utt.; ar tiem viļņiem ir tāpat. Īpaši Latvijā sievietēm rūpes vai saņemšanās krīzes laikā ir gadu gadiem no paaudzes paaudzē.”

Lai gan šī karikatūra sākotnēji tapa karjeras attīstības kontekstā, to var pilnībā attiecināt arī uz sieviešu resilience veidošanos, jo dubultās slodzes dēļ – bērnu audzināšana, rūpes par māsaimniecību – sievietēm laiks bieži ir mazāk pieejams, kas neļauj pielāgoties klimata krīzei un rūpēties par sevi. Saskaņā ar 2012. gada datiem Latvijā no visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem, kuri pēc apmaksātā darba laiku velta bērnu vai mazbērnu aprūpes pienākumiem un izglītošanai, ēst gatavošanai un mājas darbiem, 56,3% ir sievietes un 45,8% – vīrieši. (Latvijas Vēstnesis, 2018).

Vēl viens stāsts, kas ilustrē, ka šis spiediens, neraugoties uz nevienlīdzības apzināšanos, Latvijā paaudžu gaitā īpaši nemainās:

3.5.3. attēls. Karikatūra par papildu darbiem sievietēm ceļā uz personīgo attīstību

Avots: karikatūra "Meritocracia", autors – peruāņu politiskais karikatūrists Karlins (Carlin) (La Republica, 2019)

“Jāpiekrīt, ka arī manā burbulī sievietes ir tās, kuras uzņemas rūpes par veciem cilvēkiem. Arī manā ģimenes pieredzē ir viens sāpīgs piemērs, jo mums bija trīs 90 gadus veci cilvēki, un katrs savā vietā, ar 60 kilometru atšķirību. Mana mamma tajā laikā izdega, jo viņa bija gan pilna laika darbiniece, gan pilna laika sociālā aprūpētāja. It kā tētis arī varēja darīt vairāk, bet viņš to nedarīja. Tas ir diezgan sarežģīti, arī šobrīd mēģinām par to runāt. Es domāju, ka tur arī ir ļoti daudzi aspekti no vecāku un bērnu attiecībām gan tajā, gan iepriekšējā paaudzē, attiecību modeļi, kas ietekmē to, kā viņi veido savas attiecības, kur mums ir grūti kaut ko iezīmēt. Tur arī droši vien iezīmējas, kurš rūpējas par vecvecākiem. Manā pieredzē tās tomēr ir sievietes, arī es ļoti ieguldījos – 98% vairāk nekā mani brāļi. Man ir divi brāļi, es esmu vienīgā māsa, un es esmu tā, kas regulāri brauc griezt matus, nerunājot par higiēnas lietām un uzkopšanu. Tas ir tāds pilnas slodzes darbs, es domāju, ka tā ir daudziem.”

(Vides aktiviste, Zemgale)

Konkrētie individuāli stāsti pāraug sistēmiskās problēmās, kā sievietēm stiprināt savu resilienci. Politiskā līmenī tas ir jāanalizē feministiskās ekoloģijas ietvaros, kas aplūko vides tiesības un sieviešu aprūpētāju darbu. (Bauhardt & Harcourt, 2019)

3.5.4. Dažādu risku tipi sievietēm

Kad pieteicāmies šim pētnieciskajam projektam un sākām to, klimata krīze bija kļuvusi, iespējams, par lielāko globālo krīzi, kam uzmanību sāka pievērst arī Latvijā. Taču drīz pēc tam, 2020. gada pavasarī, visā Eiropā izplatījās Covid-19 pandēmija, un tā ne tikai apgrūtināja pētījuma īstenošanu, bet arī radīja daudz grūtību, spiedienu un spriedzi visiem sabiedrības locekļiem bez izņēmuma.

Kaut arī dažas respondentes nav izjutušas būtisku spiedienu uz ikdienas sabiedrisko dzīvi, lēnāku dzīves ritmu, laiku, lai pārdomātu savu dzīvesveidu un attiecības, lielākā daļa jutās noraizējušās par darba un izglītības situāciju, nepieciešamību pielāgoties ikdienas dzīves ierobežojumiem un jaunai attiecību dinamikai māsaimniecības locekļu un radnieku vidū. Bez labi zināmiem stresa mazināšanas veidiem bija grūti sasniegt veselīgu ikdienas dzīves līdzsvaru.

Apjukums ap medicīniskiem un politiskiem lēmumiem, risinot pandēmijas sekas, lika cilvēkiem pieņemt radikālas izvēles par saviem ekonomiskās drošības avotiem, un ir mainījies viņu sociālo kontaktu tīkls.

Piemēram, obligātā izolācija daudziem radīja ne tikai nopietnu nabadzības un atstāšanas novārtā risku, bet arī palielināja vardarbību pret sievietēm, bērniem un vecāka gadagājuma cilvēkiem dažās māsaimniecībās. Upuri bieži saņēma vēl mazāku atbalstu nekā iepriekš. Šīs tēmas tiek atspoguļotas arī Latvijas medijos 2022. gadā. Daudzos gadījumos, īpaši laukos, kur sieviešu dzīve bez vīrieša ir daudz skarbāka, tika runāts par latviešu adaptācijas modeli – “izturēšana”, kas liek pakļauties noteiktiem apstākļiem, jo trūkst cerības, ka ir iespējama kāda alternatīva.

Kā dažas respondentes raksturoja:

“Šķiet, ka latvietēm tiešām ir tā, ka vai nu vecmāmiņas vai mammas ir iemācījušas, ka tomēr ir jābūt stiprām, par to nav jārunā, katrai sievietei Latvijā ir grūti, un tam ir jāpielāgojas, un vēl vairāk tu pielāgosies, kad tev ir grūta dzīve.”

(Zinātniece 3, Rīga)

“Ļoti daudzās ģimenēs ir mammas, kuras teiks: “Nevari drusku paciesties, ka viņš uz tevi kliedz? Beidz taču, ko tu šķirsies. Tā tak visi dara.” Tā domāšana, esmu ļoti bieži dzirdējusi.”

(Vides aktīviste, Zemgale)

Tas gan nenozīmē, ka sievietes demonstrēja sevi kā vīriešu upuri. Daudzas ir atzinušas, ka arī vīrieši jau kopš agras bērnības piedzīvo vardarbību, tomēr viņi reti to definē kā vardarbību, reti sūdzas par to vai veselīgi dziedē šādu notikumu traumas. Tomēr māsaimniecībās sieviešu upuru skaits ir daudz lielāks – 60% sieviešu Latvijā ir cietušas no sava partnera psiholoģiskas vardarbības, kas

3.5.1. tabula. Vardarbības un izmantošanas veidi

<p>Fiziska vardarbība</p> <p>Fiziska vardarbība notiek tad, ja kāds izmanto ķermeņa daļu vai priekšmetu, lai kontrolētu kādas personas rīcību.</p>	<p>Seksuālā vardarbība</p> <p>Seksuālā vardarbība notiek, ja persona tiek piespiesta pret pašas gribu piedalīties seksuālās darbībās.</p>	<p>Emocionālā vardarbība</p> <p>Emocionālā vardarbība notiek, ja kāds saka vai dara kaut ko tādu, kas liek personai justies muļķīgai vai nevērtīgai.</p>
<p>Psiholoģiskā vardarbība</p> <p>Psiholoģiskā vardarbība notiek tad, ja kāds izmanto draudus un rada bailes, lai iegūtu kontroli.</p>	<p>Garīgā vardarbība</p> <p>Garīgā (vai reliģiskā) vardarbība notiek tad, ja kāds izmanto personas garīgos uzskatus, lai manipulētu ar personu, dominētu vai kontrolētu to.</p>	<p>Kultūras vardarbība</p> <p>Vardarbība kultūras jomā notiek tad, ja personai tiek nodarīts kaitējums tādas prakses dēļ, kas ir daļa no personas kultūras, reliģijas vai tradīcijas.</p>
<p>Verbāla vardarbība</p> <p>Verbāla vardarbība notiek tad, ja kāds izmanto mutvārdu vai rakstisku valodu, lai nodarītu kaitējumu kādai personai.</p>	<p>Finanšu vardarbība</p> <p>Finanšu ļaunprātīga izmantošana notiek, ja kāds kontrolē personas finanšu līdzekļus bez personas piekrišanas vai ļaunprātīgi izmanto šos līdzekļus.</p>	<p>Nolaidība</p> <p>Nolaidība ir tad, ja kādam ir pienākums rūpēties par jums vai sniegt jums palīdzību, bet tas netiek darīts. Nolaidība var attiekties arī uz fiziskām vajadzībām vai medicīnisko aprūpi.</p>

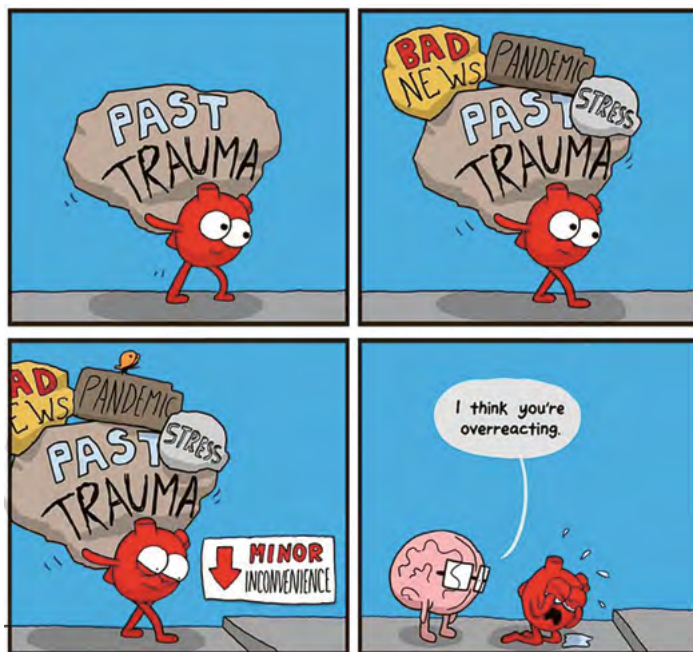
Avots: vardarbības novēršanas iniciatīva 2014. gadā Ņūfaundlendā un Labradorā, Kanādā (Violence Prevention Initiative, 2014)

ir augstākais rādītājs Eiropā; 51% aptaujāto ir piedzīvojušas kontrolējošu savu partneru uzvedību; 15% ir piedzīvojušas savu partneru ekonomisko vardarbību; 14% norādījušas, ka ir cietušas no vajāšanas (FRA, 2014). Kaut arī vardarbības riski var attiekties uz visiem, tie parasti daudz augstāki ir attiecībā uz sievietēm.

Gandrīz vienlaikus ar cerībām izklūt no pandēmijas 2022. gada pavasarī un plānojot šā gadījuma izpētes lauka darbu, Krievija sāka karu Ukrainā. Tas ir bombardējis ne tikai pilsētas, bet arī – pārņēstā nozīmē – cilvēku psihi postpadomju valstīs. Bailes no Krievijas neprognozējamām, postimpēriskām ambīcijām atgādināja daudzu tautu, arī latviešu, nesadziedinātas, neizrunātas, bet ļoti zināmas traumas. Cilvēki bija šokēti, dzīve ielās kļuva klusāka un lēnāka, ikviens apsvēra svarīgus savas dzīves lēmumus un drošības plānus sev un mīļajiem. Iepriekš aprakstītā situācija atkal apliecina savstarpējo saikņu starp visu veidu ekonomiskajām, sociālajām, ģeopolitiskajām un vides krīzēm nozīmīgumu un krīžu smago ietekmi uz sabiedrību. Vēl viena karikatūra ļoti labi izskaidro neaizsargātību, ko daudzi tajā laikā izjuta, tomēr sievietes mūsu pētījumā atzina, ka viņas daudz biežāk nekā vīrieši emocionāli neiztur milzīgo, daudzveidīgo spiedienu dēļ.

Sievietes atzina, ka daudzas ir izjutuši psiholoģisko ievainojamību, kas liek domāt par plašāku kopainu vai ilgtermiņa krīzēm, piemēram, klimata krīzi,

3.5.4. attēls. Karikatūra par psiholoģiskās ievainojamības neredzamību

Autors: karikatūrists Niks Seluks (Seluk, N. [@theawkwardyeti], 2021)

dominēja domas par kara draudiem Latvijā. Karš rada visu veidu vardarbības un izmantošanas draudus. Vīrieši cīnījās ar dusmām pret nepamatotu uzbrukumu citai valstij vai domām, ka vajadzēs aizstāvēt valsti pret Krievijas armiju, savukārt sievietes – no dažādiem stāstiem par vardarbību pagātnē un tagadnē Ukrainā.

Daudzas sievietes atzina: lai gan patoloģijas ģimenēs un kara laikos ir pieņemtas vai apklusinātas daudzās paaudzēs, šī ir pirmā reize vēsturē, kad latviešiem ir drosmē, prasme un vide to apspriest, analizēt un rīkoties. Tomēr ekonomiski ģeopolitiskās situācijas neprognozējamība ir iemācījusi Latvijas iedzīvotājus koncentrēties uz tagadni, neplānot daudz uz priekšu, neveikt uzkrājumus un neplānot savu dzīvi ilgtermiņā.

“Man liekas, ka tur ir vairāk par psiholoģisko palīdzību un traumām, kas vienkārši nāk līdzī paaudžu paaudzēs, kur kāds kādu ir sitis. Emocionālā un fiziskā vardarbība Latvijā ir tolerēta daudzu gadu garumā.”

(Vides aktiviste, Zemgale)

Īpaši smagi tas ietekmē sievietu dzīvi vecumdienās, jo daudzas sievietes ir izvēlējušās rūpēties par ģimeni un saimniecību, nevis vienlaikus attīstīt savu profesionālo karjeru, tāpēc palikušas bez ekonomiskās drošības, kāda viņām bija gadu desmitiem.

“Ļoti skaudri manā ģimenē tas notika. Manā pamata ģimenē, tētīm ar mammu, nekas nepieder. Tur, kur viņš dzīvoja un strādāja, arī nekas nepiederēja, un tad tētis nomira. Mamma palika ar visu vienu. Viņai šeit nekā nav, viņa nav pēdējos gadus strādājusi, jo mamma bija tēta apgādībā, oficiāli skaitās mājsaimniece. Tās ir šausmas. Viņi jau savā starpā bija vienojušies, bet tas plāns B nebija gatavs, jo domāja, ka būs kopā. Mums Latvijā nav šīs uzkrājuma tradīcijas, nav ticības naudas sistēmai valstij vai bankām. Mums nav rezerves plāna, dzīvojam no algas līdz algai.”

(Vides aktīviste, Zemgale)

Vecāka gadagājuma sievietu dzīves grūtības Latvijā ir labi zināmas, un tās tiek apspriestas arī plašsaziņas līdzekļos, taču šajā ziņā nekas daudz netiek darīts. Reti kurai tiek nodrošināta finansiālā drošība, ja pašas ilgstoši nav bijušas aktīvas darba tirgū, un galu galā viņas kļūst atkarīgas no ģimenes locekļiem, kaimiņiem (ja dzīvo laukos, bet no turienes emigrē daudzas jaunas ģimenes) vai sociālajiem dienestiem (pilsētās).

“Šobrīd lielākā daļa cilvēku koncentrējas pilsētās. Un pilsētās parādās pilnīgi citas problēmas. Pilsētās parādās arī šī absolūti bāzes izdzīvošanas problēma. Skatiet raidījumus, ir pensionāre, kurai pensija ir tāda, ka tad, kad nomaksā dzīvokli un vēl ko, paliek 33 eiro mēnesī zālēm un ēšanai. Viņa nopērk zāles, un paliek 12 eiro mēnesī ēšanai. Kad “Bez tabu” prasīja, ko viņa ēd, viņa atbildēja, ka pērk kilogramu cukura, nopērk divas baltmaizes, ko sagriež un sagrauzdē, nopērk tēju. To viņa tajā mēnesī ēd. Bet tā ir pilsēta, jo var redzēt, ka sieviete varētu sev to kartupeli izaudzēt, ne jau daudz, bet tik, cik viņai vajadzētu. Vientuļās mātes un dalītās ģimenes ir ļoti liels īpatsvars gan Latvijā, gan citur Eiropā, kas, protams, noved pie laulības krīzēm un tālākas līdzekļu sadalīšanas. Un tad vēl visi īpašumi, nedod Dievs, tas īpašums ir bijis uz tēva, kurš aiziet, tad paliek māte ar bērniem. Man liekas, ka sociāla neaizsargātība ir ļoti liela no šobrīd eskalējošām problēmām.”

(Zinātniece 3, Rīga)

Kopumā varētu teikt, ka mēs pazaudējam daudzas sievietes sava veida apburtā trīsstūrī ar vardarbību, ievainojamību un atstāšanu novārtā.

3.5.5. attēls. Vardarbības, ievainojamības un atstāšanas novārtā saistība

Avots: izpētes apsvērumi, pamatojoties uz gadījumu izpētes datiem. Kolektīvās monogrāfijas “Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā” autoru kolektīvs

3.5.5. Socializēšana sievietes lomai

Liela daļa diskusiju attiecībā uz sieviešu neaizsargātību un resilienci bija saistītas ar socializāciju sievietes lomai, psihiskajām un psiholoģiskajām robežām, kā sievietes to visu piedzīvo jau kopš agras bērnības. Respondentēm šī ir svarīga tēma, jo tam, kā viņas ir mācītas uztvert un pildīt savus sociālos pienākumus (tostarp lomas ģimenē), ir bijusi milzīga ietekme uz to, kā viņas uztver savas dzīves prioritātes un vai spēj par sevi parūpēties un stiprināt savu resilienci.

Sievietes tiek mācītas reaģēt uz tūlītējām prasībām ģimenē, būt par psiholoģisku un fizisku atbalstu tiem, kam tā nepieciešama. Kā respondentes to nodēvēja, “labās meitenes mīts” tiek nodots un iesakņots meitenēm jau kopš mazotnes – gaidas, ka viņām jābūt jaukām, padevīgām, mīļām, klusām un atsaucīgām. No meitenēm tas tiek sagaidīts daudz vairāk nekā no zēniem.

“Dzīves laikā iemācītā racionalizēšana, sevis aizsargāšana, lai spētu izturēt. Mēs pat neiedomājamies, ka tā ir vardarbība pret mums. Jo mums nekad neviens nav teicis vai skaidrojis, ka, lai tev pieskartos, tev ir jāpaprasa atļauja. Ja tu saki nē, tad tas ir nē. Tev pat nav jāsaka nē, ir jāprasa atļauja, lai tev kāds drikstētu pieskarties.”

(Zinātniece 1, Rīga)

Tas attiecas ne tikai uz audzināšanu mājās, bet arī uz izglītību skolās un socializāciju ar radniekiem un kaimiņiem.

“Domāju, ka daļēji tā ir mūsu kultūra. Esmu daļēji ar vienu kāju padzīvojusi Padomju Savienībā, bija tomēr tā audzināšana – ko teiks skolotāja, ko teiks kaimiņi; tev ir jābūt labai meitenei. Tas, kā tu jūties, ir otrā plānā.”

(Studente, Rīga)

Daudzas sievietes atzina, ka “labās meitenes mīts” izriet no divām tendencēm, kas saistītas ar viņu ģimenēm, kam ir vislielākā ietekme uz audzināšanu. Viena tendence ir saistīta ar vīriešu neesamību ģimenē – vēsturiski to noteica traumatiskie ģeopolitiskie notikumi, kas atņēma mājsaimniecībām tēvus, vectēvus un dēlus. Padomju laikos gandrīz piecdesmit gadus vīrieši tika izraidīti, ieslodzīti, apdraudēti, psiholoģiski un garīgi apspiesti. Tas saistīts ar otru tendenci, jo šāda apspiešana neizbēgami atstāja iespaidu uz nākamajām vīriešu paaudzēm, kuri nereti sadzīvoja ar neatklātiem pēctraumatiskā stresa traucējumiem un citām problēmām dažādos neveselīgos veidos – ar vardarbību un atkarībām.

Īpaši nevainojot vīriešus, daudzas sievietes atzina, ka tā sieviešu paaudze bija lielā mērā atstāta viena, lai rūpētos par savām ģimenēm:

“Es to skaidroju ar tādu pēckara tradīciju vēl joprojām. Liekas, ka tas bija sen. Bet tas ir ļoti izteikti. Vīrieši ir, bet viņu it kā nav. Sieviete ir iedota loma, ka viņa vilks to arklu. Tādi rupji salīdzinājumi. Bet parūpēties par ļoti daudziem ir tāda kā misijas sajūta, ka tas ir obligāti.”

(Vides aktiviste, Zemgale)

“Par kolektīvo traumu un karu, un arī to, kas ietver visu pārējo kopā. Ir bijušas izsūtīšanas, kari. Nav bijuši vīrieši. Sievietes vienas pašas audzinājušas ir bērnus. Aizdomājos, ka manai vecmāmiņai arī viņas mamma tika izsūtīta uz Sibīriju, sanāk, ka viņai nebija mammas svarīgākajos dzīves gados. Mana vecmāmiņa bija ārste trīs darbos padomju laikā. Vakar sirsnīgi ar savu mammu parunājām par to, ka viņa nekad nedabūja savu mammu, jo viņa strādāja. Es atkal nedabūju savu mammu, jo es dzīvoju pie vecmāmiņas.”

(Zinātniece 4, Rīga)

Kāda cita sieviete skaidroja, ka abas problēmas – tēva neesamība vai viņa negatīvā ietekme ģimenē, kā arī pārslogotas vecmāmiņas un mātes – noveda pie veselas paaudzes bērnu biežas atstāšanas novārtā un mācīšanas ar savu piemēru, ka jebkuras grūtības padara tevi stiprāku. Tajā pašā laikā bez vīriešiem dzīvot bijis ērti, jo varēja būt agresīvi un radīt draudus.

“Sievietēm arī ir grūtāk nosargāt tās robežas. Tajā brīdī, kad esi fiziski vājāks, tavas robežas ir vieglāk pārkāpt. Tas nav tāpēc, ka sievietēm ir īpaša loma un īpaša bioloģija. Īpaši bioloģija tikai tāpēc, ka mēs esam fiziski vājākas, un arī, kad ir bērni, par viņiem ir vairāk jā rūpējas. Tas spiediens ir uz sievietēm visu

laiku. Es domāju, ja mēs apmainītos ar vīriešiem un viņi būtu fiziski vārgāki, tad mēs būtu tās, kurām būtu vieglāk noturēt savas robežas, un viņi būtu tie, kas cieš no robežu pārkāpumiem. Savā ziņā mēs, protams, maināmies. Bet toreiz, ja sievieti izvaroja, viņa lielā mērā bija vainīga, vai nu svārki par īsu, vai uzturējās nepareizā kompānijā, vai iedzēra. Vainīgā bija sieviete, tagad tas ir mainījies. Kad biju Vācijā, zināju, ka mani izvarot nedrīkst, ka nav tik ļoti jāpasargājas no vīriešiem. Es domāju, ka mums attieksme pret fizisku vardarbību no sveša cilvēka ir ļoti liberāla un toleranta. Tas mūs padara nedrošākas, jo mēs kā sievietes esam fiziski vājākas.”

(Zinātniece 1, Rīga)

“Uzsist pa dibenu pirms gadiem trīsdesmit bija nu kaut kāds stulbenis vai kaut kā, bet šobrīd tas ir nevis seksuāls uzbrukums, bet aizskārums, tik tuvu maniem dzimumorgāniem. Agrāk tas bija piedauzīgais Mārcis, kurš nevar savaldīt rokas, tā attieksme bija vienkārši nepieklājīga, kas tagad jau ir kā uzmākšanās. Ir mainījusies uztvere. Ja mēs runājam par pāri darījumiem, par notikumiem, kas ir notikuši pirms 10 gadiem, un sieviete šodien sajūtas pietiekami drosmīga par to rakstīt, arī tas vīrietis varbūt ir mainījies, jo viņš šobrīd to nedarītu.”

(Vides aktīviste, Zemgale)

Teorētiski no Latvijas vēstures varētu secināt arī to, kāpēc sievietes īpaši bija pieradušas pārkāpt savas robežas, kamēr vīrieši pret to ir izturīgāki un cenšas rūpēties par personiskajām, kā arī simboliskajām robežām:

“Sievietes ir jau pieradušas, ka viņu robežas kopš agras bērnības kāds pārkāpj diezgan bieži. Tas īpaši raksturīgi varētu būt latvietēm. Vēsturiski tās robežas tiek pārkāptas daudz reižu, tas ir kaut kas nevēlams, nepatīkams, bet tas notiek. Jūs pieminējāt, ka ikdienišķās situācijās vīrieši var sevi norobežot un viņi cīnās par savām robežām. Arī vēsturiski viņi cīnījās par robežām, sargāja tās. Mums tās robežas kaut kādā ziņā visu laiku pārkāpa. Tāpēc tā drošības sajūta sievietēm ir mazliet cita.”

(Zinātniece 1, Rīga)

Šī socializācijas tradīcija būt laipnām un atbalstošām pret visiem jebkāda veida vajadzībās, kā arī ilgstoša pieredze, kad ir izmantotas vai atstātas novārtā, noved sievietes pie patoloģiskas sajūtas, ka ir noderīgas, tādējādi svarīgas un citu novērtētas, pat ja viņas kaitē sev. Tas jo īpaši attiecas uz sievietēm laukos, kur pašaprūpes jēdziens ir mazāk pazīstams un idealizēts tiek smagais darbs.

“Es domāju, ka šī pasaule, vismaz Latvijā, balstās tikai uz sievietēm. Daudzām droši vien dzīvē vīrieši ir īslaicīga epizode. Lai gan man tā nav. Man

jau 43 gadus ir vīrs. Bet manā ģimenē katrs ir egoists un domā tikai par sevi. Bet es nevaru atļauties domāt par sevi. Man ir jādomā par viņiem, un tas nav viegli. Šo problēmu es arī acīmredzot neprotu atrisināt. Tā es to dzīvi velku. Domāju, ka es neesmu vienīgā. It sevišķi laukos. Domāju, ka tādu ģimeņu ir daudz. Ja cilvēkam mūža laikā ir bijušas atkarības problēmas un viņš nav tās atrisinājis, tagad vairs neko nevar. Kādam viņš ir jāuztur un par viņu ir jā rūpējas. Gribēju pateikt, ka laukos sievietei ir ļoti grūta dzīve.”

(Pensionāre laukos, Kurzeme)

“Sievietēm vairāk ir [raksturīgs] tas, ka vienkārši rūpēties. Konteksts, kas varbūt nav tik pieņemams, bet vairāk ticams ir tas, ka sieviete jūtas novērtēta. Tad, kad viņa rūpējas, viņa jūtas, ka viņa ir vērtīga, ka viņu novērtē, ka viņa ir vajadzīga. Ja viņai nav par ko rūpēties, varbūt viņa vispār tiek izstumta.”

(Vides aktiviste, Zemgale)

Mūsdienās jaunajām mātēm un strādājošajām sievietēm ir vajadzīga liela drosme un milzīgas pašrefleksijas pūles, lai saprastu milzīgo spiedienu, ko sabiedrība izdara uz viņām, un iebilstu pret to, kas, viņuprāt, viņas pārlietu apgrūtina.

“Agrāk – nē, viss, kas nāk manā virzienā, tas mani māca, tas mani padara stiprāku. Ja kāds cilvēks mani “besī”, tad man ar to ir kaut kas jāsaprot. Ne vienmēr! Īstenībā mēs drīkstam kādā dzīves posmā pateikt “nē”, šobrīd nevēlos, man nav tam resursu. Tā ir liela drosme.”

(3 bērnu mamma, līdzīpašniece uzņēmumā laukos)

3.5.6. Īss ieskats par vīriešiem

Svarīgi, ka nevienā diskusijā sievietes neveidoja stereotipus par vīriešiem un neuzskatīja dzimumu atšķirības kā melnbaltu duālismu. Viņas atklāti dalījās ar izaicinājumiem un grūtībām saistībā ar saviem partneriem, nepiešķirot vienādas īpašības visiem vīriešiem. Tajā pašā laikā viņas slavēja vīriešus par viņu tehniskajām prasmēm, palīdzību mājsaimniecībā, ilgtermiņa domāšanu un spēju patstāvīgi pieņemt lēmumus.

Sievietes bieži pauda bažas par vīriešu prasmju trūkumu psiholoģisko problēmu risināšanā un nespējā izteikt savas raizes. Daudzas atzina, ka viņas nevēlas paļauties uz vīriešiem, taču, kad tas tiek saņemts, viņu palīdzība un atbalsts tiek uzverts ļoti pozitīvi.

Kopumā sievietes, īpaši laukos, uzskatīja, ka bez vīriešu atbalsta ir daudz neaizsargātākas. Tas sevišķi attiecas uz lauku darbu mehanizāciju un klimata krīzes pieaugošo ietekmi.

3.5.6. attēls. Neviennozīmīgs viedoklis par vīriešu lomu sieviešu resiliencē

Vīrieši nodrošina daļu no mājsaimniecības budžeta, var sniegt atbalstu tajos mēnešos, kad sievietes noteikti nevar strādāt.

Vīriešiem ir daudz vairāk tehnisko prasmju, kuru lielākajai daļai sieviešu trūkst (ir grūti vai dārgi atrast alternatīvas).

Vīrieši var būt ļoti ilgi prombūtnē, uzliekot vairāk pienākumu sievietēm.

Vīrieši var būt ļoti neaizsargāti, bet viņi par to nerunā.

Stresa un traumu riska neveselīga pārvarēšana (atkarības, vardarbība).

Risks tikt pamestai neaizsargātā situācijā (ar bērniem, bez ekonomiska atbalsta).

Avots: izpētes apsvērumi, pamatojoties uz gadījumu izpētes datiem. Kolektīvās monogrāfijas "Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā" autoru kolektīvs

"Teiksim, lauku teritorijā, lai sievietei būtu darbs, vairāk ir vajadzīgi vīrieši. Tagad lauksaimniekiem ir tehnika, ir vajadzīgi tehniski cilvēki. Tas īstenībā nozīmē, ka sieviete laukos ir atkarīga no vīrieša palīdzības vai atbalsta. Tas ir tāpēc, ka lielā mērā ir izzudušas mazās saimniecības. Uzsvars ir uz lielsaimniecībām. Un tur bez vīrieša nevar iztikt, tur ir viss komplekss. Viss tehniskais, un tur jau uzreiz nepieciešams vīrietis. Agrāk bija ļoti daudz mazu saimniecību, kur tiešām spēcīgas lauku sievietes turēja kādu govī un cūku, bet tas ir milzīgs darbs. Tas ir tīri sev, ēšanai. Ļoti lielas prasības. Ļoti dārgi ir turēt. Tas neatmaksājas."

(Saruna starp sievietēm, Kurzeme)

"Tās tehniskās prasmes ir tomēr vīriešiem. Jautājums man drīzāk ir par cilvēka prasmēm. Tiešām ir tā, ka sievietes bieži vien ir dažādās situācijās, un, ja būs vēl lielāka klimata pārmaiņu ietekme, ir lielāka iespēja, ka viņas ir bezpalīdzīgas, jo viņām nav šo prasmju dabiskas dzīves attīstības ceļā. Viņas nav tās ieguvušas."

(Vides aktīviste, Zemgale)

3.5.7. Sievietes klimata krīzes laikā

Vēsturiskais brīdis, kurā veicām pētījumu, ir parādījis, ka sieviešu dzīvē ilgtermiņa un ilgstošiem riskiem ir otršķirīga nozīme. Aprūpētāju sociālās lomas dēļ tūlītējās problēmas parasti prasa daudz vairāk viņu uzmanības un resursu. Tas noved pie pielāgošanās un resiliences stiprināšanas ierobežojumiem. Tas attiecas

gan uz ekonomiskās drošības nodrošināšanu nākotnē, gan uz gatavošanos klimata krīzei, kuru tomēr sievietes apzinās un par ko ir norūpējušās.

“Biežāk tas karstums un sausums. Tad atkal bieži līst, var visu noslīcināt. Nu tā. Nav jau tā, ka arī agrāk tā nebija, bet nebija tik bieži.”

(Pensionāre laukos, Kurzeme)

“Es satraucos par Latviju. Man liekas, ka dabas katastrofas kļūst arvien biežākas un nevaldāmākas. Es nezinu, kas to ietekmē, bet tas mani uztrauc.”

(Mamma ar 2 bērniem, mazpilsētā, Kurzeme)

Kaut arī sievietes parasti izprot bīstamās saistības starp dabas katastrofām un to ietekmi uz cilvēkiem, viņas nejut, ka varētu īpaši ietekmēt lēmumu pieņemšanu par to, kas būtu jādara.

“Tā kā mežus tur izcirta, visām mājām apkārtnē vienkārši ūdens pazūd. Cik tad dziļas akas raksi? Tiem, kam akas bija septiņu metru dziļumā, nav ūdens. Ja dziļās spices jādzen, tad ir ļoti slikts ūdens, ar dzelzi. Tas nav labs dzeramais ūdens. Bet to politikas veidošanā pilnīgi nesaista kopā. Ļoti daudzi, kas aizgāja tajā laikā, atteicās no lopiem, jo cik daudz lopam ir vajadzīgs tā ūdens.”

(Pensionāre, mazpilsētā, Kurzeme)

Sieviešu grūtības ietekmēt lielāka mēroga procesus īpaši attiecas uz teorētiskajā daļā aprakstīto sieviešu vides tiesību un varas ierobežošanu, lemjot par kopējiem resursiem. Runājot par saviem dārziem, viņas novēro ražas izmaiņas katru gadu.

“Es teikšu tā, ka kaut kas viens vienu gadu neizdodas, bet kaut kā cita ir ļoti daudz. Un labi, tad es vienu gadu tos gurķus ielieku burkā, bet nākamajā gadā es ielikšu diviem gadiem. Un tā arī ir. Kaut kā cilvēks pielāgojas. Bet izaug viss.”

(Pensionāre, mazpilsētā, Kurzeme)

“Katrā ziņā laiks nosaka visu. Ja pavasarī ir salnas, tad es skaidri zinu, ka man nebūs ogu. Bet tā nav klimata pārmaiņa. Tās ir laika īpatnības. Katrs gads ir citādāks. Un kā to var paredzēt? Nekā!”

(Saimniece laukos, dzīvo mazpilsētā, Kurzeme)

Svarīgs kapitāls, kas stiprina sieviešu resilienci

Lielākā daļa sieviešu pauda viedokli, ka sieviešu resilience ir atkarīga galvenokārt no viņu dzīvesvietas. No vienas puses, sievietes laukos var būt neaizsargātākas, jo ir daudz mazāks sociālo pakalpojumu atbalsts vai lielāki mobilitātes ierobežojumi. No otras puses, ja ekonomiski sievietes jūtas patstāvīgākas, ja ir vismaz

3.5.7. attēls. Sieviešu resilienci pret klimata krīzi stiprinošie un vājinošie faktori

+	-
<p>Dzīvot Rīgā vai Pierīgā</p> <p>Sociālo pakalpojumu un NVO projektu pieejamība</p> <p>Mazs dārziņš</p> <p>Laukos ir lielāka stresa noturība (badā nomirt Latvijas laukos ir neiespējami)</p> <p>Aktivitāte darba tirgū</p> <p>Atbalsta tīkls laukos</p> <p>Bērni sniedz psiholoģisku atbalstu, mīlestību un dzīves jēgu</p>	<p>Vecums</p> <p>Vientulība pilsētā</p> <p>Dzīvot mājsaimniecībā bez izpalīdzīga vīrieša</p> <p>Ar katru bērnu pieaug ekonomiskā neaizsargātība</p>

Avots: izpētes apsvērumi, pamatojoties uz gadījumu izpētes datiem. Kolektīvās monogrāfijas "Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā" autoru kolektīvs

neliels dārziņš un iespēja audzēt pārtiku, iespēja uz vietas dabūt olas vai piena produktus no kaimiņiem par mazāku cenu vai cita veida ne-naudas apmaiņā. Drošības sajūta laukos īpaši pieaug līdz ar vecumu, daudzas respondentes apgalvoja, ka pensionāru dzīve pilsētās ir ievērojami grūtāka. Taču nauda ir nepieciešama jebkurā vecumā, visvairāk tās nepietiek vecākām sievietēm laukos, it īpaši aukstajā gada laikā.

Vīriešu loma attiecībā uz sieviešu resilienci var būt īpaši pozitīva laukos, jo vīrieši ir atbalsts saimniecībā ikdienas darbos un remontdarbos.

Bērnu piedzimšanu sievietes uztver gan pozitīvi, gan negatīvi. Viņi var būt spēcīgs psiholoģisks atbalsts un dot dzīvei jēgu, bet vienlaikus viņu audzināšana rada lielāku finansiālo nedrošību.

Kopumā sievietes saistībā ar klimata krīzi laukos jūtas drošāk, tomēr viņu drošības priekšnoteikums ir laba komunikācija un spēja veidot savstarpēja atbalsta tīklu, jo apkārtējie sniedz visuzticamāko atbalstu jebkurā dzīves situācijā.

“Man liekas, ka komunikācija ir laba. Es atceros tādu dzīves posmu, kad ir tik daudz cilvēku, kas palīdz. Tas nav ne sociālais dienests, ne valsts. Bet viņi ar neiedomājamākajām lietām kādreiz palīdzēja. Gan ar pārtiku, drēbēm, apaviem, gan ar emocionālo atbalstu, sēž un klausās, kā es runāju stundu no vietas. Man liekas, ka tas laukos ir kā resurss. Bet galvenais – ir jābūt atvērtam. Ja tu viens pats skaldīsi malku, darīsi visu, nu tad tur neko nevar izdarīt. Bet ir ļoti daudz cilvēku, kas ir palīdzējuši. Es iedomājos, ka sieviete viena pati laukos varētu dzīvot. Bet ļoti svarīga ir komunikācija.”

(Sieviete ar maziem bērniem laukos, Kurzeme)

Sieviešu stāsti par savu resilienci

Šajā nodaļā ir aprakstīti vairāki apsvērumi, kāpēc sievietes jūtas neaizsargātas pret klimata krīzi. Viņu bailes un bažas gan pašreizējā situācijā, gan par nākotni izriet no sociālās un ekonomiskās nevienlīdzības, kas ierobežo viņu resilienci.

Lielākā daļa ir audzinātas ar stāstiem par ļoti izturīgu latviešu sievieti, kura spēj izdzīvot gandrīz jebkādos apstākļos, kad bieži vien jāpaļaujas tikai uz sevi. Tomēr resilience nav tas pats, kas izdzīvošana. Resilience vairāk attiecas uz pielāgošanās spēju, izdzīvošana ir vienkārša pastāvēšanas nepārtrauktība. Vienlaikus respondentes apzinās, cik kaitīgs šis stāstījums var būt viņu fiziskajai un psiholoģiskajai veselībai, un cenšas vairāk nekā iepriekšējās paaudzes līdzsvarot dzīvē piedzīvoto spiedienu. Taču spējas saglabāt līdzsvaru lielā mērā ir atkarīgas no pieejamajiem resursiem – izglītības, sociālās vides, kurā viņas dzīvo, stabila partnera atbalsta, palīdzības pieejamības bērnu audzināšanā, finansēm utt. Kopumā personiskā un ģimenes drošība sociālajā un ekonomiskajā ziņā ļauj plašāk domāt par citiem, vidi un klimata krīzes sekām.

Noslēgumā, kā to raksturoja kāda sieviete, lielā sociālā nevienlīdzība būtiski ierobežo klimata krīzes reakciju Latvijā. Pašreizējā laikmetā, dzīvojot atsevišķos informācijas un dzīvesveida burbuļos, turīgākie nevēlas uzņemties finansiālo slogu, ko rada pielāgošanās klimatam, vainojot trūcīgākos (Latvijā vai “attīstības” valstīs), ka viņi nerīkojas, savukārt trūcīgākie ieilst pret adaptācijas argumentiem, izjūtot netaisnību par to, ka nav bijusi iespēja dzīvot ērti.

“Mēs dzīvojam ļoti lielā burbulī. Mums liekas, ka esam labklājībā, bet ļoti daudzi cilvēki dzīvo uz nabadzības robežas. Ekonomiskā situācija veicina to, ka esam mazizglītota, nabadzīga sabiedrība, zems labklājības līmenis, ekonomiskās problēmas, slimības, izglītības trūkums. Tāpēc tās klimata lietas, un Latvija netiek līdzī. Mūsu kritiskā masa ir zem labklājības līmeņa, un mēs nespējam domāt par to, kā šķirot atkritumus, viņiem pazūd tie resursi tajā mirklī, kad tā krīze ir tik skaļa un ietekmē tik daudzus veidos.”

(Sociālā darbiniece, vidējā pilsētā, Vidzeme)

Secinājumi

Šis pētījums ir nedaudz atklājis Latvijas sieviešu neaizsargātību saistībā ar klimata krīzi. Latvijā šādi pētījumi nebija veikti, tāpēc pētījumā piedalīties bija aicinātas plašas pārstāvniecības sieviešu grupas. Rezultātus noteikti ietekmēja grūtības veikt pētījumu uzreiz pēc pandēmijas ierobežojumiem un laikā, kad Ukrainā norisinās karš. Tāpēc var ieteikt vairākus veidus, kā turpināt šo inovatīvo pētījumu.

Pirmkārt, padziļināt pētījumu, atlasot sievietes no sociālā riska grupām, izmantojot atbilstošas institūcijas un organizācijas, jo šajā pētījumā nodrošinātie apstākļi izrādījās nepietiekami, lai piesaistītu šādas dalībnieces.

Otrkārt, bagātināt pētījumu, izmantojot arī kvantitatīvās anketas un pārbaudot dažu nozīmīgu rezultātu atšķirību statistisko nozīmīgumu, piemēram, vecuma, dzīvesvietas, reģionu, darba tirgus situācijas ietekmi.

Treškārt, papildināt pētījumu ar salīdzinošu pētījumu starp vīriešu un sieviešu grupām attiecībā uz to neaizsargātību un noturību dažādos aspektos.

Ceturtkārt, paplašināt pētījumu, pievienojot politikas ieteikumus, kas būtu balstīti uz pašvaldību un valdības reakciju novērtējumu sieviešu neaizsargātībai pret klimata krīzi Latvijā.

3. NODAĻĀ IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Angelico, C. (2019, February 25). Biodiversity loss threatens future of food. Retrieved March 10, 2020, from <https://www.biodiversityinternational.org/news/detail/biodiversity-loss-threatens-future-of-food/>
- Aprīņķis.lv. (2019, 23. oktobris). Eksperti: Gaujas Nacionālo parku vajadzētu veidot par bioloģisko apgabalu. Izgūts 15.03.2020. no <http://www.aprinkis.lv/index.php/sabiedriba/pasvaldibas/12310-eksperti-gaujas-nacionalo-parku-vajadzetu-veidot-par-biologisku-apgabalu>
- Arbuckle, J. G., Morton, L. W., & Hobbs, J. (2015). Understanding Farmer Perspectives on Climate Change Adaptation and Mitigation: The Roles of Trust in Sources of Climate Information, Climate Change Beliefs, and Perceived Risk. *Environment and Behavior*, 47(2), 205–234. <https://doi.org/10.1177/0013916513503832>
- Bauhardt, C., & Harcourt, W. (eds). (2019). *Feminist Political Ecology and the Economics of Care*. London: Routledge.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. / Ulrich Beck; translated by Mark Ritter. (Theory, culture & society). London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Bušmanis P. (1999). *Labas lauksaimniecības prakses nosacījumi Latvijā*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 103 lpp.
- Centrālā statistikas pārvalde. (2019). Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, novadu pilsētās un novados. Izgūts no <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/galvenie-raditaji/iedzivotaju-skaitis-republikas-pilsetas>
- Centrālā statistikas pārvalde. (2020). IRG040. Iedzīvotāju skaits pēc vecuma grupām un dzimuma statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados gada sākumā. Izgūts no http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz__iedzrakst/IRG040.px/
- Centrālā statistikas pārvalde. (2022a). 2020. gada lauksaimniecības skaitīšanas rezultātu kopsavilkums. Izgūts no https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2022-03/LS2020_rezultati.pdf
- Centrālā statistikas pārvalde. (2022b). Nabadzības risks un sociālā atstumtība Latvijā. [Informatīvais apskats] Izgūts no https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2022-01/Nr_09_Nabadzibas_risks_un_sociala_atstumtiba_Latvija_2021_%2822_00%29_LV.pdf
- Clement, F., Harcourt, W., Joshi, D., & Sato, C. (2019). Feminist political ecologies of the commons and commoning (Editorial to the Special Feature). *International Journal of the Commons*, 13(1), 1–15. DOI: <http://doi.org/10.18352/ijc.972>

- Creswell, J. (2006, May 16). *Choosing a mixed methods design*. Retrieved from, <https://www.tnstate.edu/eduadmin/Choosing%20a%20mixed%20methods%20design.pdf>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2006). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Retrieved from, https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/10982_Chapter_4.pdf
- Dabas aizsardzības pārvalde. (2020a, 22. oktobris). *Gaujas Nacionālais parks*. Izgūts no <https://www.daba.gov.lv/lv/gaujas-nacionalais-parks>
- Dabas aizsardzības pārvalde. (2020b). *Natura 2000 vietu monitoringa metodikas*. Izgūts no <https://www.daba.gov.lv/lv/natura-2000-vietu-monitoringa-metodikas>
- Dabas aizsardzības pārvalde. (2020c, 29. janvāris). *Notiks sanāksmes par Gaujas Nacionālā parka dabas aizsardzības plāna izstrādi*. Izgūts no <https://www.daba.gov.lv/public/lat/zinas/3161/>
- Dabas aizsardzības pārvalde. (2021). *Dabas skaitīšana*. Izgūts no <https://www.daba.gov.lv/lv/projekts/dabas-skaitisana>
- Dabas aizsardzības pārvalde. (b.g.-a). *Gaujas Nacionālais parks*. Izgūts no https://www.daba.gov.lv/public/lat/iadt/nacionalie_parki/gaujas_nacionalais_parks/
- Dabas aizsardzības pārvalde. (b.g.-b). *Natura 2000*. Izgūts no https://www.daba.gov.lv/public/lat/dabas_aizsardzibas_plani/iadt/natura_200011/
- Dengler, C., & Seebacher, L. M. (2019). What About the Global South? Towards a Feminist Decolonial Degrowth Approach. *Ecological Economics*, 157, 246–252. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.11.019>.
- Di Chiro, G. (2017). Welcome to the White (M)Anthropocene? A feminist environmentalist critique. In S. MacGregor (ed.), *Routledge Handbook of Gender and Environment* (pp. 487–505). Routledge. ISBN 9780367352899
- Eiropas Komisija. (2014). Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai. Rīcības plāns bioloģiskās ražošanas attīstībai Eiropas Savienībā. Izgūts no https://www.zm.gov.lv/public/files/CMS_Static_Page_Doc/00/00/00/90/58/CELEX3A52014DC01793ALV3ATXT.pdf
- Eiropas Komisija. (2017). Special Eurobarometer 459. Izgūts no https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/report_2017_en.pdf
- Eiropas Komisija. (2020a). Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai. Stratēģija “No lauka līdz galdam”. Taisnīgas, veselīgas un videi draudzīgas pārtikas sistēmas vārdā. Izgūts no <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0381&from=EN>
- Eiropas Komisija. (2020b). Komisijas ziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei un Eiropas ekonomikas un sociālo lietu komitejai. Dabas stāvoklis Eiropas Savienībā. *Ziņojums par Putnu direktīvā un Dzīvotņu direktīvā aizsargāto sugu un dzīvotņu veidu stāvokli un tendencēm 2013.–2018. gadā*. Izgūts no <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:635:FIN>
- European Commission, Brussels. (2019). Eurobarometer 90.4 (2018). GESIS Data Archive, Cologne. ZA7556 Data file Version 2.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13326>
- European Environment Agency. (2015a). Agriculture – organic farming. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries-comparison/agriculture#note7>
- European Environment Agency. (2015b). Agriculture. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/europe/agriculture>
- Fakier, K. (2020). *Marxist-feminist theories and struggles today: essential writings on intersectionality, labour and ecofeminism* / edited by Khayaat Fakier, Diana Mulinari, and Nora Räthzel. London, England: Zed Books.
- Families & Social Capital ESRC Research Group. (2005). *Women and Social Capital*. London South Bank University. Retrieved from https://www.lsbu.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0007/9439/women-social-capital-families-research-working-paper.pdf

- Federici, S. (2011, January, 24). Feminism and the Politics of the Commons. *The Commoner*. Retrieved April 14, 2018, from <http://www.commoner.org.uk/?p=113>
- Federici, S. (2019). *Re-Enchanting the World Feminism and the Politics of the Commons*. Oakland, CA: PM Press.
- Federici, S. (2004). *Caliban and the Witch: Women, The Body, and Primitive Accumulation*. Brooklyn (NY): Autonomedia.
- Felcis, R. (2019). Privāto meža īpašumu kopīga apsaimniekošana / Common Governance of Private Forest Properties. [Promocijas darbs sociālo zinātņu doktora grāda iegūšanai]. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/48855>
- Felcis, R., & Felcis, E. (2019). Iedzīvotāju attieksmes un uzvedība vides un ekoloģijas problēmu kontekstā. Grām.: I. Mieriņa (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2017/2018. Sabiedriskā labuma rādītānu un kolektīvo resursu nosargāšana Latvijā* (92.–101. lpp.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. <https://doi.org/10.22364/lvpta.2017.2018>
- Felcis, E. (2021). Agroecological practices as sustainable management of common natural resources: The case of Latvian Permaculture Movement. *27th Annual International Scientific Conference 'Research for Rural Development 2021', 1214 May, 2021, Jelgava. Proceedings Jelgava, Vol. 36*, pp. 15–20. DOI: 10.22616/rrd.27.2021.002. https://www2.llu.lv/research_conf/proceedings2021/docs/LatviaResRuralDev_27th_2021-15-20.pdf
- Ferguson, S. R., & Lovell, S. T. (2014). Permaculture for agroecology: design, movement, practice, and worldview. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34, 251–274. DOI 10.1007/s13593-013-0181-6
- Foster, J. B. (1999). Marx's theory of metabolic rift: Classical foundations for environmental sociology. *American Journal of Sociology*, 105(2), 366.
- Foster, J. B. (2010). Marx's ecology and its historical significance. In M. Redclift & G. Woodgate (eds). *The International Handbook of Environmental Sociology*, 2nd edition, (pp. 106–120). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Gaard, G. (2001). Women, water, energy: An Ecofeminist Approach. *Organization & Environment*, 14(2), 157–172. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26161568>
- Hannigan, J. A. (2014). *Environmental sociology* / John Hannigan. (3rd edition.). London.
- Harcourt, W., & Nelson, I. (2015). *Practising feminist political ecologies*. London: NBN International.
- Harper, C. L. & Fletcher, T. H. (2011). *Environment and society : human perspectives on environmental issues*. Toronto: Pearson Canada.
- Hathaway, M. D. (2016). Agroecology and permaculture: addressing key ecological problems by rethinking and redesigning agricultural systems. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 6, 239–250. DOI 10.1007/s13412-015-0254-8
- Ikauniece, S. (Red.). (2017). *Aizsargājamo biotopu saglabāšanas vadlīnijas Latvijā*. Izgūts no <https://www.daba.gov.lv/lv/media/4847/download>
- Isla, A. (2017). Whose debt for whose nature? gender and nature in neoliberalism's war against subsistence in: Routledge Handbook of Gender and Environment, Sheryllyn MacGregor, 2017.
- Jerneck, A. (2018). Taking gender seriously in climate change adaptation and sustainability science research: views from feminist debates and sub-Saharan small-scale agriculture. *Sustainability science*, 13(2), 403–416. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0464-y>
- Kļaviņš, M., & Zaļoksnis, J. (Red.). (2016). *Klimats un ilgtspējīga attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kroll, T., & Neri, M. (2009). *Designs for Mixed Methods Research. Concurrent nested design*. Retrieved from http://www.bwgriffin.com/gsu/courses/edur7130/qualitative/16_Mixed_Methods_Kroll_Neri_2009b.pdf

- Kursīte, L. (2020, 13. februāris). Gaujas Nacionālā parka Dabas aizsardzības plāna izstrādes process. Izgūts no <http://www.environment.lv/upload/content/4-dabas-plana-izstrades-process.pdf>
- La Republica. (2019, February 2nd). Carlinatura del sábado 02 de febrero de 2019. Retrieved from: <https://larepublica.pe/carlinatura/1405504-carlinatura-sabado-02-febrero-2019/>
- Lapinskis, J. (b.g.). Jūras krasti Latvijā. [prezentācija] Izgūts no http://baltijaskrasti.lv/wp-content/uploads/2016/02/Janis-Lapinskis-_Juras-krasti.pdf
- Łapniewska, Z. (2016). Reading Elinor Ostrom through a Gender Perspective. *Feminist Economics* 22(4): 129–151. DOI:10.1080/13545701.2016.1171376
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social*. Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://journals-sagepub-com.datubazes.lanet.lv/doi/pdf/10.1177/08959048053032061>
- Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācija. (2020). Bioloģiskā lauksaimniecība. Izgūts no <http://www.lbla.lv/bio-lauksaimnieciba>
- Latvijas Republikas Zemkopības ministrija. (2011). Bioloģiskā lauksaimniecība. Izgūts no <https://www.zm.gov.lv/partika/statiskas-lapas/biologiska-lauksaimnieciba?nid=1009#jump>
- Latvijas Vēstnesis. (29.07.2019.). Par Latvijas pielāgošanās klimata pārmaiņām plānu laika posmam līdz 2030. gadam. Izgūts no <https://www.vestnesis.lv/op/2019/148.1>
- Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs. (2017). Klimata pārmaiņu scenāriji Latvijai. Ziņojuma kopsavilkums. Izgūts no http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/VARAM_peti_Kopsavilkums_Klimata_parmain_scenar_par_ietek_un_pielag_scenarij_izstrad_2010_2100_gadam_zinat_datu_noteiks_pielag_monit.pdf
- Latvijas vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs. (b.g.). Gaisa temperatūras un nokrišņu daudzuma izmaiņas Latvijā. Izgūts no <https://videscentrs.lv/gmc/lapas/latvijas-klimats>
- Lārmanis, V. (2013). Veci vai dabiski boreāli meži. No: A. Auniņš (Red.), Eiropas Savienības aizsargājami biotopi Latvijā (268.–269. lpp.). Izgūts no https://www.varam.gov.lv/lv/publikacijas-dabas-aizsardzibas-joma/es_biotopi_latvija_rokasgramata_lv_2_izdevums.pdf
- LETA. (2019, 29. decembris). Latvijā biežāki kļūs sausuma un karstuma periodi. LVĢMC iezīmē nākotnes prognozes. Izgūts no <https://www.la.lv/latvija-biezaki-klus-sausuma-un-karstuma-periodi-lvgmc-iezime-nakotnes-prognozes>
- Lockwood, M., Davidson, J., Curtis, A., Stratford, E., & Griffith, R. (2010). Governance Principles for Natural Resource Management. *Society and Natural Resources*. 23. 986–1001. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/233077111_Governance_Principles_for_Natural_Resource_Management
- Macholdt, J., & Honermeier, B. (2017). Importance of variety choice: Adapting to climate change in organic and conventional farming systems in Germany. *Outlook on Agriculture*, 46(3), 178–184. <https://doi.org/10.1177/0030727017722420>
- Mayer, A. (2019). *Making Agriculture Part of the Climate Change Solution: Researchers seek new ways to sustainably increase food production*. Retrieved from <https://datubazes.lanet.lv:4876/10.1093/biosci/biz097>
- Mieriņa, I. (Red.). (2019). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2017/2018: Sabiedriskā labuma rādītāna un kolektīvo resursu nosargāšana Latvijā*. <https://doi.org/10.22364/lvpta.2017.2018>
- Mies, M., & Shiva, V. (2014). *Ecofeminism*. New York: Zed Books.
- Ministru kabinets. (17.07.2019.). Par Latvijas pielāgošanās klimata pārmaiņām plānu laika posmam līdz 2030. gadam. [rikojums] Latvijas Vēstnesis. Izgūts no <https://m.likumi.lv/ta/en/en/id/308330>
- Moore, J. (2000). Environmental crises and the metabolic rift in world – historical perspective. *Organization & Environment*, 13(2), 123–157. Retrieved March 4, 2020, from www.jstor.org/stable/26161743
- Murphy, R. (2010). Environmental hazards and human disasters. In M. Redclift, & G. Woodgate (eds). *The International Handbook of Environmental Sociology*, 2nd edition, pp. 276–291. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.

- Nunan, F. (ed.). (2020). *Governing renewable natural resources: theories and frameworks*. New York: Routledge.
- OECD. (2022). Trust in government (indicator), <https://doi.org/10.1787/1de9675e-en> (accessed on 07 August 2022).
- Oficiālais statistikas portāls. (2022). Bioloģiskās lauksaimniecības dzīvnieku skaits 2013–2020. Izgūts no https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__NOZ__BL__BLL/BLL010/table/tableViewLayout1/
- Oficiālās statistikas portāls. (2021a). Latviešu skaits un īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā Latvijā un Rīgā gada sākumā 1920–2021. Izgūts no https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRE/IRE050/
- Oficiālās statistikas portāls. (2021b). Provizoriskie iedzīvotāju raksturojošie rādītāji un vecuma struktūra reģionos, valstspilsētās un novados (pēc administratīvi teritoriālās reformas 2021. gadā). Izgūts no https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRS/IRS040
- Oficiālās statistikas portāls. (2021c). Iedzīvotāju skaits gada sākumā, tā izmaiņas un dabiskās kustības galvenie rādītāji reģionos, republikas pilsētās, novadu pilsētās un novados. Izgūts no <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/tabulas/irs030-iedzivotaju-skaitis-gada-sakuma-ta>
- Osman-Elasha, B. (2012). In the shadow of climate change. In *UN Chronicle*, 46(4). United Nations Publications. Retrieved from <https://www.un.org/en/chronicle/article/women-in-shadow-climate-change>
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. (2020). Latvijas iedzīvotāju skaits pašvaldībās pagastu dalījums. Izgūts no <https://www.pmlp.gov.lv/lv/media/268/download>
- Podlashuc, L. (2009). Saving Women: Saving the Commons. In A. Salleh (ed.). *Eco-Sufficiency and Global Justice* (pp. 374–390). New York, London: Macmillan Palgrave.
- Salleh, A. (2017). *Ecofeminism as politics: Nature, Marx and the postmodern*. Zed Books Ltd.
- Seluk, N. [@theawkwardyeti]. (2021, June 11th). [Image attached] [Tweet]. Retrieved from: <https://twitter.com/theawkwardyeti/status/1403353281372602370?s=20&t=0HuAEc0VWYqdmBcdCi0i4w>
- SIA “Estonian, Latvian & Lithuanian Environment” (ELLE). (09.08.2021.). Gaujas Nacionālā parka dabas aizsardzības plāna izstrāde. Izgūts no <https://environment.lv/lv/aktualitates/jaunumi/gaujas-nacionala-parka-dabas-aizsardzibas-plana-izstrade.html>
- SIA “Estonian, Latvian & Lithuanian Environment” (ELLE). (b.g.). Biežāk uzdotie jautājumi. Plāna izstrādes process. Izgūts no <https://environment.lv/lv/gnp/biezak-uzdotie-jautajumi>
- Šteinfelde, I. (2020, 23. oktobris). Covid-19 krīzē Gaujas Nacionālais parks piedzīvo rekordlielu interesi. Izgūts no <https://neatkariga.nra.lv/lasamgabili/327872-covid-19-krize-gaujas-nacionalais-parks-piedzivo-rekordlielu-interesi>
- Taylor, G., R. (2005). *Integrating Quantitative and Qualitative Methods in Research*. (2nd ed.). USA: University Press of America.
- Titāne, P. E. (2021). Bioloģiskās daudzveidības interpretācija meža resursu lietošanas gadījumos Latvijā. [Bakalaura darbs]. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa.
- Trasūne, L. (2015). *Dabas aizsardzības un teritorijas attīstības plānošanas sasaistes iespējas*. [Maģistra darbs]. Rīga: Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes Ģeogrāfijas nodaļa.
- Valsts augu aizsardzības dienests. (b.g.) Augu slimību attīstības īpatnības. Izgūts no <http://noverojumi.vaad.gov.lv/augu-slimibu-attistibas-ipatnibas>
- VARAM. (2021a, 15. septembris). Administratīvi teritoriālā reforma. Izgūts no <https://www.varam.gov.lv/lv/administrativi-teritoriala-reforma>

- VARAM. (2021b, 7. jūnijs). Pētījumi par risku un ievainojamības novērtēšanu un pielāgošanās pasākumu identificēšana. Izgūts no <https://www.varam.gov.lv/lv/petijumi-par-risku-un-ievainojamibas-novertesanu-un-pielagosanas-pasakumu-identificesanu>
- Violence Prevention Initiative. (2014). Nine Types of Violence and Abuse. *Factsheet*. Retrieved from: https://www.gov.nl.ca/vpi/files/nine_types_of_violence.pdf

APTAUJU DATU FAILI

- Gatavi pārmaiņām. (2020). *Socioloģiskā aptauja projektā "Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība"* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".
- Gatavi pārmaiņām. (2020, marts). *Socioloģiskā aptauja "GNP iedzīvotāju aptauja par bioloģiskās un konvencionālās saimniekošanas uztveri"*. Rīga: tirgus pētījumu uzņēmums RAIT GROUP.
- Gatavi pārmaiņām. (2021). *Socioloģiskā aptauja projektā "Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība"* (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319). Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".
- Gatavi pārmaiņām. (2022a, aprīlis). *Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības asociācijas biedru kvantitatīvā aptauja*. Rīga: LU SZF.
- Gatavi pārmaiņām. (2022b, aprīlis). *Socioloģiskā aptauja "Latvijas iedzīvotāju – GNP iedzīvotāju – aptauja par kopīgo dabas resursu pārvaldību tūrismā"*. Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".
- Gatavi pārmaiņām. (2022c, aprīlis). *Socioloģiskā aptauja "Meža resursu lietotāju aptauja"*. Rīga: pētījumu centrs SKDS.
- ISSP Research Group. (2003). *International Social Survey Programme: Environment II – ISSP 2000*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3440 Data file Version 1.0.0., Ddoi:10.4232/1.3440
- ISSP Research Group. (2012). *International Social Survey Programme: Environment III – ISSP 2010*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5500 Data file Version 2.0.0., Ddoi:10.4232/1.11418
- SUSTINNO. (2017). *Socioloģiskā aptauja projektā "Latvijas pēckrīzes procesi globālā kontekstā SUSTINNO"*. Rīga: tirgus un sociālo pētījumu centrs "Latvijas Fakti".

Summary

The collective monograph “Management of common resources during the convergence of crises” (scientific editor Aija Zobena) summarizes the main findings from the project “Ready for change? “Sustainable management of common natural resources”” (project manager Jurijs Nikišins). The project was carried out from 2019 until 2022 within the framework of the Fundamental and Applied Research Programme of the Latvian Science Council, at the Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI) of the Faculty of Social Sciences of the University of Latvia (UL).

The main goals of the project were to investigate the existing practices in the management of common natural resources, raise public awareness of the ongoing environmental collapse, which is putting increasing pressure on ecosystems and social communities, as well as to assess the societal response to it in the context of the social and economic reality in the regions of Latvia. The researchers paid special attention to issues such as the assessment of global risk impacts on Latvia in the context of sustainable resource management, taking into account environmental changes and their social impact.

During the research, specific cases of research of common natural resources (Gauja National Park, forest ecosystems) were determined. Users and owners of common natural resources (land, forest, water, irrigation systems, etc.), employees of local governments and state agencies related to their management, and other stakeholders were involved in the identification of research directions, the formulation of research problems, as well as in the approval of research results. First, an extended analysis of the attitudes and practices of common natural resource management actors was conducted, followed by a second-round study that combined the first-round findings with self-examination and self-direction to guide stakeholder readiness for change. In this process, the researchers, together with the representatives of the interested parties involved in the process of co-creation, arrived at the research results and their approbation in the practical management of common resources. One of the most important

results of the study is the cooperation of the academic community with various stakeholders – practitioners, managers of common natural resources, NGO sector representatives, communities involved in the development and management of local natural resources.

The rapid environmental changes during the last decade in Latvia create serious challenges at all levels of the social system (society/systemic, community and individual) both in terms of the management of common natural resources and the understanding of complicated global climate crisis; therefore, two research questions have been formulated in the study:

- How awareness of climate crisis manifests itself in Latvia? This question is explored especially taking into account the fact that outside the scientific community, the dramatic ecological situation is often not acknowledged, as evidenced by the fact that the awareness of climate change as one of environmental problems among the Latvian population is one of the lowest in the EU.
- Is the Latvian society ready to change its natural resource and other management practices, taking into account the ambivalence caused by both the global pressure towards a deeper understanding of the climate crisis and the criticism of the hegemony of the development paradigm and the peculiarities of the post-Soviet transition processes? How does this tension coexist with individual survival strategies and dominant production intensification strategies in rural Latvia?

The monograph is introduced in the first chapter “Management of common natural resources: actions and attitudes during the climate crisis”. Its authors Renārs Felcis, Elgars Felcis, Weronika Felcis and Ieva Strode focus on scientific evidence of climate crisis and environmental breakdown, as well as on various theoretical aspects of the management of common resources. The conceptual analysis of common resource management emphasizes its peculiarity in the context of private and public resources, based on Elinor Ostrom’s understanding of resource management. This is followed with the conceptualization of an ecological citizen, marking the actualization of the ecological dimension in the understanding of citizenship along with the interpretation of climate change as a crisis and disaster, expecting an ecologically responsible lifestyle policy from a good ‘citizen’. The chapter concludes with an analysis of resource management from an ecofeminist perspective.

In the second chapter “Methodological aspects of the study of sustainable behaviour and attitudes”, its authors Jurijs Nīkišins, Elīna Briede, Renārs Felcis and Weronika Felcis describe the data collection and analysis carried out during the project. Quantitative research within the project included both primary and

secondary data collection and analysis. It was focused on the analysis of opinions of the Latvian society on natural resource management issues, the measurement of environmental attitudes and environmental behaviour indicators. In order to obtain primary data, sociological surveys of Latvian residents (as well as members of target groups living in certain regions and territories) were conducted in 2020 and 2021, contracting public opinion research companies to carry out the fieldwork. Conducting nationally representative surveys with a one-year gap enabled to observe and compare short-term trends in opinions, attitudes and behaviour. Secondary data were obtained from the surveys of the International Social Survey Program (ISSP) in 2000 and 2010 and from the survey conducted in 2017 within the framework of the national research program "Innovation and sustainable development: Latvia's post-crisis experience in a global context"(SUSTINNO).

Qualitative analysis of the management of different common resources is based on several case studies:

- Gauja National Park – a specific, but at the same time not clearly separated territory in ecosystems with non-specific nature protection markers, where a free-rider problem may exist;
- forest ecosystems – joint practices for the preservation of biological diversity, measures of nature protection in the broader sense;
- organic agriculture and agroecology – interaction of agricultural activity, economics and ecosystems, relationship between organic farming and conventional agriculture;
- various socio-economic groups of rural women, especially social risk groups – management of social resources.

The third chapter of the monograph "Results of environmental attitudes and common natural resources case studies" presents the results of the research carried out within the project.

Along with the research activities, during the implementation of the project, a lot of attention was directed to connect the research with the educational process and the involvement of students in research, aspiring to eventually improve the study programme. Part of the fieldwork was carried out within the study course "Practice of Sociological Research". This is the study course of the mandatory part A of the bachelor's study programme "Sociology" realized in the Department of Sociology, UL. The aim of the course is to familiarize students with the stages of conducting and implementing applied sociological research. Within the framework of this study course in academic years 2019/2020 and 2021/2022, several studies were carried out for the purposes of the project under the management of the lecturers. The reports of these studies have been partially used in the creation of sub-chapters of this monograph.

In the sub-chapter “Long-term trends of environmental attitudes”, Elgars Felcis concludes that the data obtained between 2000 and 2021 show promising trends that indicate more responsible environmentally friendly actions. At the same time, other trends point to the inability to alter the dominance of development paradigms oriented towards production intensification, which have determined the development of Latvia’s economy and society in the decades since 1990.

In the next sub-chapter “Management of common resources in the Gauja National Park”, its authors Renārs Felcis, Jurijs Ņikišins and Elgars Felcis have summarized the results of the research conducted by students – analysing the climate crisis perception of the inhabitants of the Gauja National Park and the context of the use of natural resources (Chapter 3.2.1), population’s attitudes towards conventional and organic agriculture, both in terms of production and consumption of agricultural products (Chapter 3.2.2), also addressing ecological risks caused by tourism (Chapter 3.2.3).

In the sub-chapter “Forest ecosystems in the use of forest natural resources”, Renārs Felcis focuses on a detailed analysis of the forest management practices of different groups of forest owners, based on the research conducted by students under his supervision. In general, we can conclude that economically oriented forest owners (users of forest resources, who carry out economic activities in forests) restore and take care of forests, similarly to other users of forest resources, they agree with assessments about the excessive pressures on the forest ecosystems, but simultaneously are reluctant to support actions that would limit it.

In the next sub-chapter, Elgars Felcis, based on a study carried out by students, focuses on the analysis of the potential of organic agriculture to adapt to the climate crisis. Despite the fact that Latvian society would like wider availability of organic agricultural products, the lack of political will and the influence of the lobby of industrial farmers slow down the development of this sector.

The monograph concludes with the analysis carried out by Weronika Felcis and Elgars Felcis about women’s perspectives and the use of social resources in building resilience. This sub-chapter is also partially based on a student study conducted under the leadership of W. Felcis, the results of which permit to draw conclusions about the social vulnerability of Latvian women in the present convergence of crises. The authors outline future research directions – increased focus on the analysis of the situation of women from social risk groups, conducting a survey and a wider analysis of statistical data, preparing policy recommendations for overcoming women’s vulnerability in convergence of crises.

Acknowledgments

The authors of the collective monograph express their gratitude to all who have contributed to the creation of this work. The authors are especially grateful to the students of the bachelor's study programme "Sociology", who, under the guidance of the lecturers, have been part of project team, participating in the fieldwork or data gathering for the purposes of the research project, thus contributing to rejuvenation of academic community.

To 2021 graduates Diāna Lavska, Līva Liekne, Sonora Kļaviņa, Leonards Kokorevičs, Madara Plūme, Lauma Rozentāle, Harijs Simsons, Sandra Tajarova, Monika Varakušina, Jānis Žaltkovskis, and students of the bachelor's study programme "Sociology" in the academic year 2021/2022 – Signe Budre, Lūcija Ceicāne, Ance Ludborža, Marta Skrube, Lāsma Stabinge and Rūdolfis Aleksandrs Strods, whose data and results were used in the creation of the sub-chapter 3.2 "Management of common resources in the Gauja National Park".

To students of the bachelor's study programme "Sociology" in the academic year 2021/2022– Ketri Laine Blūma, Daniels Dukaļskis, Līna Liepa, Felicita Luīze Osvalde and Sintija Zukule, and Paula Elīza Titāne, a graduate of the bachelor's study programme "Sociology", whose data were used in the creation of the sub-chapter 3.3 "Aspects of forest ecosystems in the use of forest natural resources".

To the bachelor's study programme "Sociology" students in the academic year 2021/2022– Māra Jarmakoviča, Linda Elza Ozoliņa and Ieva Rence, whose data and analysis on the potential of organic agriculture to adapt to the climate crisis were applied in the sub-chapter 3.4 "Organic agriculture for climate crisis resilience".

To the bachelor's study programme "Sociology" students in the academic year 2021/2022– Andželika Čāče, Marija Fjodorova, Aleksandra Možarova, Sindija Zēna, who have participated in data collection for the analysis of the social vulnerability of Latvian women in the context of convergence of crises.

Par autoriem

Elīna Briede, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes maģistra studiju programmas absolvente, kas projekta “Gatavi pārmaiņām? Kopīgo dabas resursu ilgtspējīga pārvaldība” (LZP FLPP projekta Nr. lzp-2019/1-0319) ietvaros 2022. gadā izstrādāja un aizstāvēja maģistra darbu “Latvijas iedzīvotāju attieksme pret depozīta sistēmu valstī”.

Elgars Felcis, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātniskais asistents un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes lektors. Pētnieciskās intereses: sabiedrības reakcija uz vides sabrukumu, starpdisciplināri līdzdalības rīcībepētījumi, heterodoksālās ekonomikas sistēmas, agroekoloģija, kopienu resilience.

Renārs Felcis, Dr. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieks un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes docents. Pētnieciskās intereses: sabiedrības un dabas mijiedarbība, vides, dabas resursu un patēriņa sociālas izpausmes, sociālās teorijas, kvantitatīvo pētījumu metodoloģija.

Weronika Felcis, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes doktorantūras studente. Pētnieciskās intereses: feminisma studijas, laba un vieda pārvaldība, klimata pārmaiņas, uz pierādījumiem balstīta politika.

Jurijs Ņikišins, Dr. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošais pētnieks un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes docents. Pētnieciskās intereses: kvantitatīvo pētījumu metodoloģija, starptautiskie salīdzinošie sociālie pētījumi, iedzīvotāju attieksmju un uzvedības pētniecība, politiskā un pilsoniskā līdzdalība.

Ieva Strode, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātniskā asistente un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes doktorantūras studente. Pētnieciskās intereses: politikas socioloģija, pilsonība, pētījumu metodoloģija.

Aija Zobena, Dr. sc. soc.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas profesore, Sociālo un politisko pētījumu institūta direktore un vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: lauku un reģionālā attīstība.

About authors

Elīna Briede, Mg. sc. soc.

Graduate of the master's programme "Sociology" at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia, who has defended the master thesis "The attitude of Latvian residents towards the deposit system in the country" within project "Ready for change? Sustainable management of common natural resources (RfC)" (project No. lzp-2019/1-0319) in 2022.

Elgars Felcis, Mg. sc. soc.

Research assistant at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia and lecturer at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: societal responses to environmental breakdown, interdisciplinary participatory action research, heterodox economic systems, agroecology, community resilience.

Renārs Felcis, Dr. sc. soc.

Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia and assistant professor at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: relations of society and nature, social dimensions of environment, natural resources and consumption, social theories, quantitative research methodology.

Weronika Felcis, Mg. sc. soc.

Researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: feminist studies, good governance, climate disruption, evidence-based policy.

Jurijs Ņikišins, *Dr. sc. soc.*

Senior researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia and assistant professor at the Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: quantitative research methodology, crossnational comparative social research, research of citizens' attitudes and behaviour, political and civic participation.

Ieva Strode, *Mg. sc. soc.*

Research assistant at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia, and PhD student at the Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: political sociology, citizenship, research methodology.

Aija Zobena, *Dr. sc. soc.*

Professor at the Department of Sociology, director and senior researcher at the Advanced Social and Political Research Institute, Faculty of Social Sciences, University of Latvia. Research interests: rural and regional development.

**Kopīgo resursu pārvaldība
krīžu saplūšanas laikā**

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA “Jelgavas tipogrāfija”